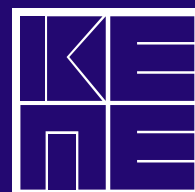

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

- Τρέχουσες (μακρο-)οικονομικές εξελίξεις
- Δημοσιονομικές εξελίξεις
- Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές
- Ειδικά Θέματα

Οικονομικές εξελίξεις

Εκδότης:

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Υπεύθυνος Σύνταξης:

Παναγιώτης Γ. Λιαργκόβας

Αναπληρωτής Υπεύθυνος Σύνταξης:

Νικόλαος Ροδουσάκης

Μέλη της Επιτροπής Σύνταξης:

Κωνσταντίνος Λοίζος
Βλάσης Μισσός
Φωτεινή Οικονόμου

Γλωσσική και Τυπογραφική

Επιμέλεια:

Ελένη Σουλτανάκη

Τμήμα Εκδόσεων

Πληροφορίες:

Βούλα Δαφνιά
Τηλ.: 210 3676360

Παραγωγή:

[βιβλιοτεχνία]

Παππάς Φώτιος και ΣΙΑ Ο.Ε.

Copyright 2023

ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Αμερικής 11, Αθήνα, 106 72,
Τηλ.: +30-210-3676.300, 210-3676.350
Fax: +30-210-3630.122, 210-3611.136
Δικτυακός τόπος: www.kepe.gr

Το περιοδικό **ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ** αναρτάται στον δικτυακό τόπο www.kepe.gr
στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα.

Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στα άρθρα είναι των συγγραφέων και δεν αντιπροσωπεύουν αναγκαία
γνώμες ή κρίσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Διατίθεται δωρεάν

Σύνοψη και Συμπεράσματα	3
1. Τρέχουσες (μακρο-)οικονομικές εξελίξεις	6
1.1. Η εξέλιξη των συνιστωσών της ζήτησης το εκλογικό εξάμηνο του 2023, <i>Γιάννης Παναγόπουλος, Κωνσταντίνος Λοΐζος</i>	6
1.2. Πρόσφατες εξελίξεις στον πληθωρισμό της Ελλάδας και της Ευρωζώνης, <i>Αιμιλία Μαρσέλλου</i>	15
1.3. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ, <i>Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων Υποδείγματος Παραγόντων Έρση Αθανασίου, Αριστοτέλης Κουτρούλης, Αιμιλία Μαρσέλλου, Θεόδωρος Τσέκερης</i>	26
1.4. Θετικές αποδόσεις στην ελληνική χρηματιστηριακή αγορά και επιστροφή στην επενδυτική βαθμίδα, <i>Φωτεινή Οικονόμου</i>	29
1.5. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας: Επιβεβαίωση των αρχικών προβλέψεων για επιβράδυνση της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας, <i>Αριστοτέλης Κουτρούλης</i>	34
2. Δημοσιονομικές εξελίξεις	37
Κρατικός Προϋπολογισμός, δημόσιο χρέος και προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών, <i>Ελισάβετ Ι. Νίτση</i>	37
3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές	45
3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας, <i>Ιωάννης Χολέζας</i>	45
3.2. Ανισότητα εισοδήματος και παραγωγικότητα επιχειρήσεων, <i>Βλάσης Μισσός</i>	53

Ειδικά Θέματα

61

**Σχολικός εκφοβισμός στην Ελλάδα και φτώχεια:
Ευρήματα από την εφαρμογή ενός νέου μοντέλου καταγραφής
για το 2022-2023, Κωνσταντίνος Γιαννόπουλος, Ειρήνη Λεριού**

61

Σύνοψη και Συμπεράσματα

Η Ελλάδα αντιμέτωπη με τις φυσικές καταστροφές

Στην παρούσα συγκυρία η Ελλάδα έχει έρθει αντιμέτωπη με ακραία φυσικά φαινόμενα, τα οποία, λόγω της πρωτοφανούς έκτασής τους, θα έχουν και σημαντικές οικονομικές επιπτώσεις. Ο βαθμός και ο χρονικός ορίζοντας στον οποίο οι καταστροφές, και ιδιαίτερα οι πλημμύρες στη Θεσσαλία, θα επηρεάσουν την εξέλιξη του ΑΕΠ δεν είναι αυτή τη στιγμή δυνατό να εκτιμηθούν. Από τη μία πλευρά, δεν γνωρίζουμε το αρχικό οικονομικό αποτύπωμα των καταστροφών, και τον χρόνο που θα απαιτηθεί για την επαναφορά της κανονικότητας και των παραγωγικών δραστηριοτήτων στις περιοχές που έχουν πληγεί. Από την άλλη, για την ενίσχυση των πληγέντων και την αποκατάσταση των ζημιών έχουν κινητοποιηθεί πολλαπλοί εγχώριοι μηχανισμοί αποκατάστασης, στήριξης και αλληλεγγύης και, παράλληλα, για τους ίδιους σκοπούς πρόκειται να διατεθούν σημαντικοί οικονομικοί πόροι από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Εν αναμονή συγκεκριμένων στοιχείων σε σχέση με τις ανωτέρω παραμέτρους, η όποια εκτίμηση σε σχέση με τις προοπτικές της ελληνικής οικονομίας για το υπόλοιπο του τρέχοντος έτους μπορεί να βασιστεί μόνον στα οικονομικά δεδομένα που είναι επί του παρόντος διαθέσιμα και αφορούν την περίοδο πριν την εκδήλωση των καταστροφικών φαινομένων.

Η ελληνική οικονομία παραμένει σε τροχιά μεγέθυνσης

Με βάση τα δεδομένα αυτά, η επικαιροποιημένη πρόβλεψη του υποδείγματος παραγόντων του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ) εκτιμά τον μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής του πραγματικού Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) της Ελλάδας για το έτος 2023 στο 2,4% (βλ. ενότητα 1.3), εκτίμηση η οποία συνιστά μία μικρή προς τα πάνω αναθεώρηση της αντίστοιχης προηγούμενης πρόβλεψης του ΚΕΠΕ (2,2%). Ενώ με βάση τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία που ενσωματώθηκαν στην ανωτέρω πρόβλεψη, δηλαδή τα στοιχεία του δεύτερου τριμήνου του 2023, η ελληνική οικονομία παρέμενε σταθερά σε τροχιά ικανοποιητικών ρυθμών ανάπτυξης και οι εξελίξεις σε βασικά μεγέθη και δείκτες ήταν ως επί το πλείστον θετικές, οι κίνδυνοι που επηρεάζουν τις οικονομικές προοπτικές της χώρας είναι στην παρούσα συγκυρία σημαντικοί, όχι μόνον εξαιτίας των πρόσφατων φυσικών καταστροφών, αλλά και λόγω

άλλων παραγόντων που σχετίζονται με τις ασθενείς επιδόσεις της ευρωπαϊκής οικονομίας, τη διατήρηση των πληθωριστικών πιέσεων διεθνώς, τις επιπτώσεις του αυξημένων επιτοκίων και την αβεβαιότητα σχετικά με τις εξελίξεις στις αγορές ενέργειας και τροφίμων, καθώς και με τις γεωπολιτικές εξελίξεις. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν και αρκετοί παράγοντες που μπορούν να συμβάλουν στη βελτίωση των προοπτικών για το ΑΕΠ της Ελλάδας, όπως οι συνεχιζόμενες θετικές εξελίξεις στον τουριστικό τομέα, η αξιοποίηση των πόρων του Ταμείου Ανάκαμψης και του ΕΣΠΑ για την ενδυνάμωση των παραγωγικών επενδύσεων, η ενίσχυση της ανθεκτικότητας της οικονομίας μέσα από την εκπλήρωση των δημοσιονομικών στόχων και η πρόσφατη ανάκτηση επενδυτικής βαθμίδας για τα ελληνικά κρατικά ομόλογα από την S&P.

Παρά τις πρόσφατες γεωπολιτικές εξελίξεις, η χρηματιστηριακή αγορά εμφανίζει εντυπωσιακές επιδόσεις

Το οκτάμηνο του 2023 ολοκληρώθηκε με εντυπωσιακές αποδόσεις για την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά από την αρχή του έτους, αυξημένη κεφαλαιοποίηση και αξία συναλλαγών (βλ. ενότητα 1.4). Με στόχο τη συγκράτηση του πληθωρισμού, οι συνεχιζόμενες αυξήσεις των επιτοκίων από την ΕΚΤ εξακολουθούν να ασκούν πίεση στην αγορά ομολόγων, επηρεάζοντας τις αποδόσεις των νέων εκδόσεων και το κόστος δανεισμού του Ελληνικού Δημοσίου. Ορόσημο για την ελληνική οικονομία αποτέλεσε η ανάκτηση της επενδυτικής βαθμίδας, η οποία αναμένεται να έχει θετικές επιδράσεις για τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά, τη χρηματιστηριακή αγορά και το κράτος μέσω του μειωμένου κόστους δανεισμού, της αυξημένης ρευστότητας και της προσέλκυσης νέων επενδυτικών κεφαλαίων.

Ο πληθωρισμός υποχωρεί

Αναφορικά με τις εξελίξεις στις τιμές, η υποχώρηση των ενεργειακών τιμών από τις αρχές του έτους, σε συνδυασμό με την περιοριστική νομισματική πολιτική, έχουν οδηγήσει στην αποκλιμάκωση του πληθωρισμού διεθνώς. Ωστόσο, οι πληθωριστικές πιέσεις παραμένουν ισχυρές, με τον πυρήνα του πληθωρισμού να διατηρείται υψηλός στις περισσότερες οικονομίες του κόσμου. Σύμφωνα με τους αναλυτές του ΟΟΣΑ, η επιμονή του πυρήνα του πληθωρισμού οφείλεται στα αυξημένα κόστη παραγωγής και τα μεγάλα περιθώρια κέρδους σε αρκετούς παραγωγικούς κλάδους.

Σημαντική είναι και η διαφοροποίηση μεταξύ του πληθωρισμού τιμών των υλικών αγαθών και υπηρεσιών, με τις ανοδικές πιέσεις στις τιμές των τελευταίων να παραμένουν ισχυρές λόγω υψηλότερης συμμετοχής του εργατικού κόστους στο συνολικό κόστος των κλάδων παροχής υπηρεσιών.

Ωστόσο, η μακρά παραμονή του πληθωρισμού στην ελληνική οικονομία φαίνεται να οφείλεται στον «πληθωρισμό απληστίας» (greedflation)

Από την ανάλυση που πραγματοποιήσαμε στο ΚΕΠΕ προκύπτουν ενδείξεις ότι, κατά την περίοδο 2021-2022 και ειδικά για την περίοδο 2022q1-2022q4, η οποία χαρακτηρίζεται από έντονες εξωγενείς πληθωριστικές πιέσεις κατά κύριο λόγο στον τομέα της ενέργειας, τα μοναδιαία κέρδη αύξησαν τη συμβολή τους στις αυξήσεις των εγχώριων τιμών όπως αυτές αποτυπώνονται στην ποσοστιαία αύξηση του αποπληθωριστή ΑΕΠ (ενότητα 1.2). Επιπλέον, όπως είδαμε, οι κινητήριες δυνάμεις της αύξησης των μοναδιαίων κερδών (του ακαθάριστου λειτουργικού πλεονάσματος στο σύνολο της οικονομίας) τροφοδοτήθηκαν από τις αυξήσεις στο (μοναδιαίο) καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα των ΜΧΕ και το μοναδιαίο μικτό εισόδημα. Οι συνθήκες αυτές παρέχουν ενδείξεις ότι οι επιχειρήσεις επέλεξαν να μην απορροφήσουν τις αυξήσεις στο κόστος ενέργειας, μετακυλιοντάς το στις τιμές των προϊόντων και, ταυτόχρονα, ενίσχυσαν το καθαρό λειτουργικό τους πλεόνασμα.

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έρχονται να προστεθούν σε μια σειρά εργασιών για άλλες χώρες, την Ευρωζώνη και τις ΗΠΑ. Στο φαινόμενο αυτό έχουν αποδοθεί διάφορες ερμηνείες. Κάποιες επιχειρήσεις ενδεχομένως αυξάνουν τις τιμές τους για να προστατεύσουν τα περιθώρια κέρδους τους. Δεδομένου ότι στην αρχική φάση του πληθωρισμού υπήρχε υπερβάλλουσα ζήτηση, μια αύξηση των τιμών δεν θα είχε ως συνέπεια την απώλεια μεριδίου της αγοράς. Σύμφωνα με άλλη ερμηνεία, κάποιες επιχειρήσεις ενισχύουν τα περιθώρια κέρδους τους για να ανακτήσουν απώλειες προηγούμενων ετών. Άλλη πιθανή αιτία έγκειται στην προσπάθεια δημιουργίας «μαξιλαριών» σε ένα περιβάλλον υψηλής αβεβαιότητας. Σε παρόμοια λογική, κάποιες επιχειρήσεις διαμορφώνουν προσδοκίες ότι ο πληθωρισμός θα συνεχιστεί και, επομένως, προεξοφλούν τις αυξήσεις στο κόστος παραγωγής προσαρμόζοντας ανάλογα τις τιμές των προϊόντων. Τέλος, μια άλλη ερμηνεία εστιάζει στον «πληθωρισμό του πωλητή», δηλαδή στη δυνατότητα κάποιων εταιρειών με μεγάλο μερίδιο της αγοράς να αυξάνουν τις τιμές. Στην παρούσα συγκυρία, όποιο και αν είναι το κίνητρο του τρόπου που θέτουν τις τιμές των προϊόντων τους οι επιχειρήσεις, η συμπεριφορά αυτή παρατείνει τη νομισματική πολιτική υψηλών επιτοκίων, διακινδυνεύοντας την πρόκληση οικονομικής ύφεσης.

Σε κάθε περίπτωση, το ζητούμενο είναι η ριζική αντιμετώπιση του πληθωρισμού και της ακρίβειας. Η κυβέρνηση έχει κατά καιρούς ανακοινώσει διάφορα μέτρα τόσο για την αντιστάθμιση των απωλειών στο βιοτικό επίπεδο των πολιτών, όσο και για τη μείωση των βασικών ειδών κατανάλωσης. Ενδεικτικά αναφέρονται οι αυξήσεις στους μισθούς και τις συντάξεις των δημοσίων υπαλλήλων (αλλά και στον κατώτατο μισθό), το market pass, η υποχρεωτική ταμπέλα στο ράφι για προϊόντα με «μόνιμη» μείωση τιμής, τουλάχιστον 5%, για βασικά προϊόντα για το νοικοκυριό για διάστημα τουλάχιστον 6 μηνών, η κοινοποίηση στο υπουργείο Ανάπτυξης όλων των τιμοκαταλόγων των super market με τζίρο άνω των 90 εκατ. ευρώ και η αποφασιστική ενίσχυση των ελεγκτικών μηχανισμών.

Μολοντί χρήσιμα, τα παραπάνω μέτρα δεν αρκούν για να επιφέρουν σημαντικό και μόνιμο κτύπημα στον πληθωρισμό και την ακρίβεια. Πιθανότατα αυτό οφείλεται στο ότι ο πρόσφατος πληθωρισμός συνδέεται με τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων. Αναπόφευκτα, επανέρχεται το ερώτημα εάν ο ανταγωνισμός στην Ελλάδα λειτουργεί αποτελεσματικά και εκπληρώνει το καθήκον του για αυτορρύθμιση σε μια αγορά που συχνά κυριαρχείται από μια μικρή ομάδα μονοψήφιων παικτών. Από πολλές απόψεις, η συγκέντρωση ενός κλάδου στα χέρια ενός πολύ μικρού αριθμού εταιρειών δεν είναι θετική για τους καταναλωτές. Οι λίγες, πολύ μεγάλες εταιρείες, που αποτελούν ένα ολιγοπώλιο, είναι πιο πιθανό να ορίσουν υψηλότερες τιμές, να κερδίσουν υψηλότερα περιθώρια κέρδους και να πληρώσουν χαμηλότερους μισθούς. Επιπλέον, οι καταναλωτές έχουν λιγότερες επιλογές. Για παράδειγμα, πόσο εύκολο είναι σήμερα για μια μικρή επιχείρηση με νέο εμπορικό σήμα να εισέλθει στην αγορά, να βρει μια θέση στο δίκτυο διανομής, να διεκδικήσει τις προτιμήσεις των καταναλωτών και να χρησιμοποιήσει την παρουσία της για να προωθήσει τον ανταγωνισμό; Ο «πληθωρισμός απληστίας» τροφοδοτείται από ολιγοπώλια, των οποίων τα εγγενή χαρακτηριστικά περιλαμβάνουν περιορισμένο ανταγωνισμό, εμπόδια εισόδου, ακαμψία τιμών και «στρατηγική» συμπεριφορά των μελών τους για τη διατήρηση υψηλότερων τιμών και κερδών.

Συναφώς, αποτελεσματικά μέτρα για τη ριζική αντιμετώπιση του πληθωρισμού αλλά και της ακρίβειας στην Ελλάδα είναι αυτά που ενισχύουν τη λειτουργία του ανταγωνισμού. Στο παρελθόν (2012, 2014, 2016), η ενίσχυση της ανταγωνιστικής λειτουργίας των αγορών προωθήθηκε μέσω της «εργαλειοθήκης του ΟΟΣΑ». Η «εργαλειοθήκη του ΟΟΣΑ» εξέτασε τις συνθήκες ανταγωνισμού σε 13 τομείς της ελληνικής οικονομίας που αντιπροσώπευαν το 30,7% της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στη χώρα και το 35,2% της απασχόλησης, από τον τουρισμό έως το εμπόριο, τον κλάδο των τροφίμων και συγκεκριμένους κλάδους της μεταποίησης. Έγινε αξιολόγηση 2.312 νόμων και κανονιστικών διατάξεων, εντοπίστη-

καν 1.276 εξ αυτών που περιόριζαν τον ανταγωνισμό και διατυπώθηκαν 775 προτάσεις. Μήπως είναι καιρός σήμερα να δημιουργηθεί μια νέα «εργαλειοθήκη της Ελλάδας» με την επέκταση της εφαρμογής της και σε άλλους κλάδους της οικονομίας, όπου υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι δεν λειτουργεί ο ανταγωνισμός και εμποδίζεται η υγιής επιχειρηματικότητα; Το ΚΕΠΕ αλλά και άλλα ερευνητικά κέντρα θα μπορούσαν να συμβάλλουν με τις δυνάμεις τους σε έναν τέτοιο εθνικό στόχο, μελετώντας και διαμορφώνοντας προτάσεις για την ενίσχυση του ανταγωνισμού σε επιμέρους κλάδους της ελληνικής οικονομίας.

Η αγορά εργασίας βελτιώνεται

Τα πρώτα δύο τρίμηνα του 2023 η εικόνα της αγοράς εργασίας βελτιώθηκε περαιτέρω, όπως προκύπτει από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (ενότητα 3.1). Ο αριθμός των απασχολούμενων συνέχισε την ανοδική του πορεία και ο αριθμός των ανέργων μειώθηκε. Παρότι το ποσοστό απασχόλησης έφτασε σε ιστορικό υψηλό, ο αριθμός των απασχολούμενων υπολείπεται ακόμη του 2008 εξαιτίας της μείωσης του πληθυσμού, ένα θέμα που ενδεχομένως πρέπει να τεθεί στη συζήτηση για την αγορά εργασίας. Η αύξηση της απασχόλησης φαίνεται να ευνόησε κυρίως τις γυναίκες, τους νέους και τους αλλοδαπούς. Η Κεντρική Μακεδονία και η Στερεά Ελλάδα είναι οι δύο περιφέρειες με τις μεγαλύτερες αυξήσεις του αριθμού των απασχολούμενων, ενώ και η Δυτική Ελλάδα κατέγραψε σημαντική άνοδο. Οι τρεις κλάδοι που πρωτοστάτησαν τον τελευταίο χρόνο στην αύξηση των απασχολούμενων είναι ο κλάδος *Μεταφορά και αποθήκευση*, ο κλάδος *Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας*, και ο κλάδος *Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες*. Πρόκειται για μικρούς σε όρους απασχόλησης κλάδους. Περαιτέρω, η μερική απασχόληση μειώθηκε και σε απόλυτα μεγέθη και ως μερίδιο της συνολικής, ενώ και η υποαπασχόληση περιορίστηκε σημαντικά το τελευταίο έτος. Ωστόσο, συνεχίζει να αποτελεί πρωτίστως «γυναικεία υπόθεση».

Η μισθωτή απασχόληση, που αφορά σχεδόν τα δύο τρίτα των απασχολούμενων, συνέχισε την ανοδική της πορεία τους επτά πρώτους μήνες του 2023, ενώ στα θετικά στοιχεία προσμετράται η μείωση των μετατροπών συμβάσεων πλήρους σε συμβάσεις εύελικτης απασχόλησης, και ειδικά ο περιορισμός των μετατροπών σε εκ περιτροπής απασχόληση χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου. Τέλος, το ποσοστό ανεργίας, αν και παραμένει υψηλότερο για τις γυναίκες και τους νέους, μειώνεται και οι διαφορές μεταξύ των ομάδων περιορίζονται. Τα νησιά του Αιγαίου, βόρειου και νότιου, η Στερεά Ελλάδα, η Θεσσαλία, η Δυτική Μακεδονία και η Κεντρική Μακεδονία δείχνουν συνέπεια στη μείωση της ανεργίας.

Οι πρόσφατες νομοθετικές παρεμβάσεις αναμένεται να επηρεάσουν την αγορά εργασίας. Η κατεύθυνση της επιρροής θα εξαρτηθεί από το μέγεθος της αντιδράσεων που θα προκαλέσουν και τον βαθμό αποτελεσματικότητας των ελεγκτικών μηχανισμών.

Προτεραιότητα η μείωση των οικονομικών ανισοτήτων

Η αντιμετώπιση των οικονομικών ανισοτήτων, μέσω προώθησης του επιπέδου παραγωγικότητας και της μεγέθυνσης χωρίς αποκλεισμούς, στην Ελλάδα παραμένει προτεραιότητα (ενότητα 3.2). Ως προς αυτή την κατεύθυνση, οι πολιτικές πρωτοβουλίες βρίσκονται αντιμέτωπες με τη διπλή πρόκληση της άσκησης ενός ευρέος φάσματος πολιτικών που μειώνουν τις ανισότητες και ταυτόχρονα στηρίζουν την παραγωγικότητα. Τα προϊόντα υψηλότερης ποιότητας και πολυπλοκότητας είναι ουσιώδους σημασίας. Μεταξύ άλλων:

- Μέτρα που εστιάζουν στη βελτίωση της πρόσβασης στην κατάρτιση για την απόκτηση σχετικών δεξιοτήτων απαιτούνται για την ενίσχυση της παραγωγικότητας και τη δυναμική μείωση των ανισοτήτων.
- Οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας θα πρέπει να στοχεύουν στην προώθηση της δίκαιης και χωρίς αποκλεισμούς απασχόλησης, ενισχύοντας ένα πλαίσιο συνεχούς κοινωνικού διαλόγου μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων, ώστε να διασφαλίζεται ότι οι εργαζόμενοι λαμβάνουν αξιοπρεπείς μισθούς (βασική αρχή – 6 – του ευρωπαϊκού πυλώνα κοινωνικών δικαιωμάτων).
- Η ισχυρή κοινωνική προστασία είναι απαραίτητη για την παροχή επαρκούς κάλυψης της κοινωνικής ασφάλισης και των υπηρεσιών που είναι απαραίτητες για την προώθηση της κοινωνικής συνοχής, απευθυνόμενη στη μικρή επιχειρηματικότητα.
- Εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις αποπληρωμής, η διευκόλυνση της πρόσβασης σε οικονομικά προσιτή χρηματοδότηση και η στήριξη της επιχειρηματικότητας μικρής κλίμακας θα πρέπει να αποτελούν προτεραιότητες. Η οικονομική ένταξη μέσω συγκεκριμένων προγραμμάτων μπορεί να επιτρέψει στις μικρές επιχειρήσεις να επενδύσουν σε νέες τεχνολογίες και καινοτόμες τεχνικές.
- Εξειδικευμένες πρωτοβουλίες που θα διευκολύνουν τη μεταφορά τεχνολογίας και τις συνεργασίες με άλλες επιχειρήσεις, ακόμη και στο εξωτερικό, μπορούν να διευρύνουν το δίκτυο και να δημιουργήσουν δεσμούς για την προώθηση των εξαγωγών.

Καθηγητής ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΛΙΑΡΓΚΟΒΑΣ
Πρόεδρος του Δ.Σ. και
Επιστημονικός Διευθυντής του ΚΕΠΕ

1. Τρέχουσες (μακρο-)οικονομικές εξελίξεις

ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις, τεύχος 52, 2023, σσ. 6-14

1.1. Η εξέλιξη των συνιστωσών της ζήτησης το εκλογικό εξάμηνο του 2023

1.1.1. Εισαγωγή - Εγχώρια και εξωτερική ζήτηση

Γιάννης Παναγόπουλος

Στη συγκεκριμένη ενότητα, αξιοποιώντας τα υπάρχοντα καταγεγραμμένα μακροοικονομικά στοιχεία, προχωρούμε στην ανάλυση των τρεχουσών εξελίξεων του πρώτου εξαμήνου του 2023. Στα αποτελέσματα του Πίνακα 1.1.1, κατά το πρώτο τρίμηνο του 2023, παρατηρούμε την ύπαρξη θετικών ποσοστών μεταβολής στα επιμέρους μακροοικονομικά μεγέθη εξαιρουμένων των εξαγωγών/εισαγωγών αγαθών και της δημόσιας κατανάλωσης. Διαπιστώνεται επίσης η επιβράδυνση της μεγέθυνσης της οικονομίας, το πρώτο εξάμηνο του 2023, η οποία υποχώρησε στο 2,4%, ενώ το αντίστοιχο εξάμηνο του 2022 ήταν σαφώς υψηλότερη (7,5%). Είναι δε αξιοπρόσεκτο ότι, σε όρους οικονομικής μεγέθυνσης, μετά την «κορύφωση» κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2022 (14,8%), έχουμε μια σταδιακή πτώση της –με μόνη εξαίρεση το 2022Q4– που μας οδηγεί στο χαμηλό του πρώτου τριμήνου του 2023 (2,0%), η οποία ακολουθείται από μια μικρή αύξηση το δεύτερο τρίμηνο (2,7%) που όμως είναι άγνωστο εάν θα συνεχιστεί.

Σε ό,τι αφορά τους παράγοντες που συνέβαλαν στην πορεία μεγέθυνσης του ΑΕΠ το πρώτο εξάμηνο του 2023 (2,4%), θα πρέπει να επισημάνουμε ότι από τους επιμέρους μακροοικονομικούς συντελεστές το μεγαλύτερο θετικό ποσοστό μεταβολής παρουσίασαν οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (8,1%) και ακολούθησαν, κατά σειρά μεγέθους, οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (3,6%), η ιδιωτική κατανάλωση (2,9%) και η δημόσια κατανάλωση (0,4%). Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει, για το ίδιο χρονικό διάστημα, στην αρνητική μεταβολή των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών που, όπως είναι γνωστό, υπό κανονικές συνθήκες, έχουν αρνητική συνεισφορά στο ΑΕΠ (2,9%).

Σε όρους τριμήνου –δεύτερο τρίμηνο του 2023– έχουμε την ίδια περίπου εικόνα, με διαφορετική όμως σειρά σημαντικότητας των επιμέρους συντελεστών στην καταγεγραμμένη πορεία της μεγέθυνσης του ΑΕΠ το τρίμηνο αυτό. Συγκεκριμένα, οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (7,9%) προηγούνται και ακολουθεί η ιδιωτική κατανάλωση (3,2%), ενώ σχεδόν μηδενική ήταν η συνεισφορά των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών (0,1%). Αξιοσημείωτη είναι εδώ η αρνητική μεταβολή στη δημόσια κατανάλωση (-1,4%) (Πίνακας 1.1.1).

Μια αντίστοιχη περίπου πορεία καταγράφει –για το δεύτερο τρίμηνο του 2023– και η εγχώρια ζήτηση (Διάγραμμα 1.1.1). Έτσι, με βάση τις υπάρχουσες συνιστώσες στην καταγεγραμμένη μεγέθυνση του ΑΕΠ (χρησιμοποιώντας εποχικά διορθωμένα στοιχεία), η ιδιωτική κατανάλωση αποτέλεσε την πιο θετική συνιστώσα (2,22), ακολουθούμενη από τη συνιστώσα των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου (1,08), ενώ η δημόσια κατανάλωση αποτέλεσε την αρνητική συνιστώσα (-0,26).

Σε ό,τι αφορά τη συμμετοχή του εγχώριου και του εξωτερικού τομέα ζήτησης (δηλαδή του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών) στο ΑΕΠ, για το δεύτερο τρίμηνο του 2023, τα πράγματα κρίνονται σχετικώς θετικά, κυρίως λόγω του εγχώριου τομέα ζήτησης (Διάγραμμα 1.1.2). Συγκεκριμένα, η αρνητική συνεισφορά της Μεταβολής των αποθεμάτων (-0,76) αλλά και του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών (-0,23) αντιμετωπίστηκαν επαρκώς από τη θετική συνεισφορά της εγχώριας ζήτησης (2,78) στη μεγέθυνση του ΑΕΠ.

Αναφορικά με την πορεία του Δείκτη Οικονομικού Κλίματος (ΔΟΚ), ως μελλοντικού «πληρεξούσιου» της ζήτησης, καταγράφονται, στο Διάγραμμα 1.1.3, οι προσδοκίες νοικοκυριών και επιχειρήσεων για την περίοδο 1/2022-8/2023. Είναι προφανές ότι, μέσα από την καταγεγραμμένη πορεία του εν λόγω δείκτη, υπάρχει μια σταδιακά ανοδική τάση μετά τον Νοέμβριο του 2022. Ο συγκεκριμένος δείκτης, ενώ για αρκετούς μήνες (Ιούλιος 2022-Νοέμβριος 2022) παρουσίασε μια στασιμότητα, γύρω από τις 101 μονάδες, από τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους παρουσιάζει μια σταδιακή άνοδο, γεγονός που τον οδηγεί πάνω από τις 111 μονάδες τον Αύγουστο του 2023 (111,7). Εν κατακλείδι, οι προσδοκίες των νοικοκυριών και επιχειρήσεων

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1.1 Βασικά μακροοικονομικά μεγέθη
 (% ρυθμοί μεταβολής με εποχικά διορθωμένα στοιχεία, σε σταθερές τιμές)

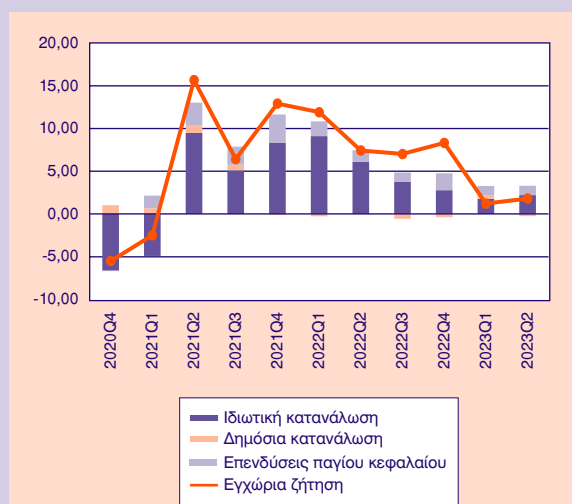
	2021 Q1	2021 Q2	2021 Q3	2021 Q4	2022 Q1	2022 Q2	2022 Q3	2022 Q4	2023 Q1	2023 Q2	6μηνο 2022	6 μήνηνο 2023
Ιδιωτική κατανάλωση	-7,0	13,6	7,1	12,3	13,6	8,8	5,5	4,0	2,5	3,2	11,2	2,9
Δημόσια κατανάλωση	3,4	4,0	3,0	-0,4	-1,4	0,1	-2,8	-1,9	2,1	-1,4	-0,7	0,4
Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου	13,2	20,7	16,5	29,4	13,3	10,2	8,3	14,8	8,2	7,9	11,8	8,1
Ζήτηση*	-2,6	12,2	7,0	11,4	10,6	7,0	4,1	4,2	3,0	2,8	8,8	2,9
Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-0,7	25,1	47,8	29,4	14,1	12,4	-2,7	-2,0	7,1	0,1	13,3	3,6
Αγαθών	11,2	21,6	14,3	9,1	3,2	1,4	0,3	-2,8	10,7	-1,8	2,3	4,4
Υπηρεσιών	-18,9	56,1	94,9	62,9	23,9	27,7	-2,1	-3,4	6,2	1,3	25,8	3,8
Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-5,0	25,6	21,9	32,3	17,7	14,6	5,2	6,8	5,2	0,6	16,2	2,9
Αγαθών	-1,9	24,9	16,8	29,8	17,7	16,2	8,4	4,3	2,9	-1,2	16,9	0,9
Υπηρεσιών	-14,0	26,8	37,5	40,1	15,9	7,9	-5,2	12,9	11,8	6,1	11,9	8,9
Δ ΑΕΠ	-1,9	14,8	12,4	8,6	8,0	7,1	4,1	4,8	2,0	2,7	7,5	2,4

Πηγή: Τριμηνιαίο Εθνικό Λογαριασμό.

* Χωρίς τη μεταβολή των αποθεμάτων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.1

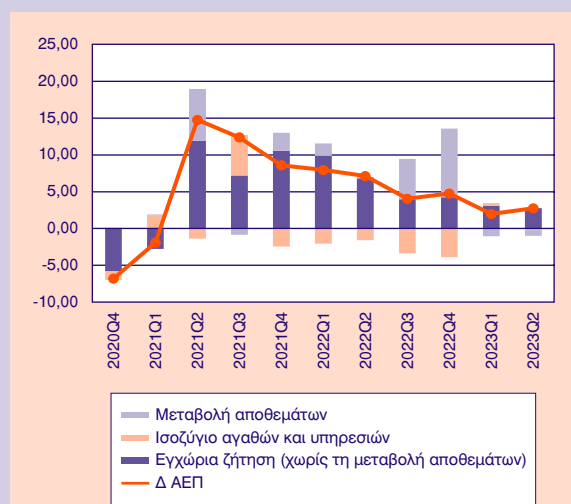
Επιμέρους συνιστώσες της εγχώριας ζήτησης

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.2

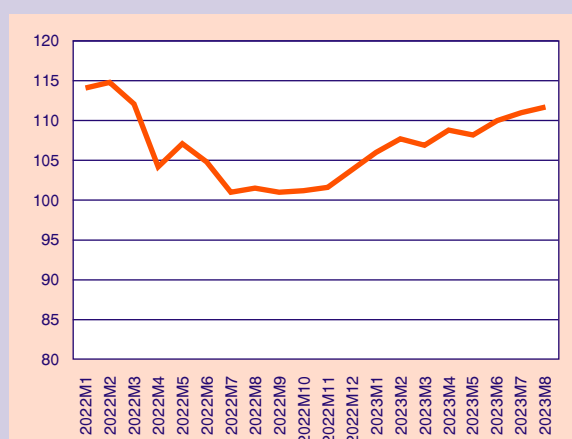
Εγχώρια και καθαρή εξωτερική ζήτηση

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.3

Δείκτης Οικονομικού Κλίματος (1/2022-8/2023)

Πηγή: Eurostat.

μετά την είσοδο στο 2023 παρουσιάζουν μια συγκρατημένη αισιοδοξία.

Παρακάτω ακολουθεί μια πιο αναλυτική συζήτηση σχετικά με τη συνεισφορά του ισοζυγίου των αγαθών και υπηρεσιών της χώρας στο ΑΕΠ.

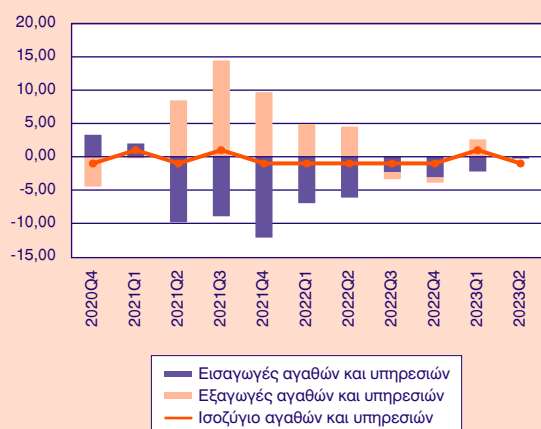
Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών

Η εξέλιξη του εξωτερικού τομέα (ποσοστιαία μεταβολή εξαγωγών μείον εισαγωγών), για το πρώτο εξαμη-

νο του 2023, όπως έχει ήδη αναφερθεί παραπάνω, κρίνεται σε γενικές γραμμές ελαφρώς θετική. Παρακάτω θα αναφερθούμε ξεχωριστά για τον ρυθμό μεταβολής των αγαθών και ξεχωριστά για τον ρυθμό μεταβολής των υπηρεσιών. Ξεκινώντας από τις εξαγωγές, να υπογραμμίσουμε ότι σε ό,τι αφορά τις υπηρεσίες, οι οποίες αποτελούν και το σχετικά μικρότερο τμήμα των εξαγωγών, παρουσίασαν εξαμηνιαία αύξηση της τάξης του 3,8%, ενώ τα αγαθά, που ήταν και το μεγαλύτερο τμήμα των εξαγωγών, παρουσίασαν λίγο μεγαλύτερη εξαμηνιαία αύξηση της τάξης του 4,4%. Από την άλλη πλευρά, οι εισαγόμενες υπηρεσίες είχαν μέση εξαμηνιαία αύξηση της τάξης του 8,9%, ενώ τα εισαγόμενα αγαθά είχαν πολύ μικρή εξαμηνιαία αύξηση της τάξης του 0,9%.

Σε ό,τι αφορά τώρα τη συνεισφορά του ισοζυγίου των αγαθών και υπηρεσιών στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ, να επαναλάβουμε εδώ ότι για το δεύτερο τρίμηνο του 2023 διαμορφώθηκε στις -0,23 μονάδες, εν αντιθέσει με τις -1,6 μονάδες για το δεύτερο τρίμηνο 2022. Αναλυτικότερα, είχαμε τη σχεδόν μηδενική συνεισφορά των εξαγωγών στο ΑΕΠ, που εκτιμάται στις 0,04 μονάδες, ενώ, από την άλλη πλευρά, είχαμε την ελαφρώς αρνητική συνεισφορά των εισαγωγών στο ΑΕΠ που ήταν της τάξης των -0,26 μονάδων. Η γενικότερη εικόνα, που παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 1.1.4, με τα αντίστοιχα ιστογράμματα των εξαγωγών και των εισαγωγών, είναι ότι, μετά το δεύτερο τρίμηνο του 2022, όταν οι δύο συνιστώσες είχαν μια κάποια (θετική και αρνητική αντίστοιχα) συνεισφορά στο ΑΕΠ, έχουμε πλέον μια πολύ μικρή συνεισφορά και για τις

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.4
Επιμέρους συνιστώσες της εξωτερικής ζήτησης

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

δύο [συνιστώσες], η οποία ουσιαστικά εκμηδενίζεται εκατέρωθεν το δεύτερο τρίμηνο του 2023.

1.1.2. Ιδιωτική κατανάλωση και επενδύσεις

Κωνσταντίνος Λοΐζος

1.1.2.1. Ιδιωτική κατανάλωση

Αυξητική τάση της ιδιωτικής καταναλωτικής δαπάνης το πρώτο εξάμηνο του 2023

Σύμφωνα με τα τριμηνιαία εποχικά διορθωμένα στοιχεία των *Εθνικών Λογαριασμών*¹, η ιδιωτική κατανάλωση των νοικοκυριών και των ΜΚΙΕΝ² αυξήθηκε από 37.407 εκατ. ευρώ, σε τρέχουσες τιμές, στο πρώτο τρίμηνο του 2023 σε 38.019 εκατ. ευρώ στο δεύτερο τρίμηνο. Αντίστοιχα, σε όρους αλυσωτών δεικτών όγκου με έτος αναφοράς το 2015, η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκε από 34.294 εκατ. ευρώ στο πρώτο τρίμηνο σε 34.602 εκατ. ευρώ στο δεύτερο τρίμηνο του 2023. Σε όρους ποσοστιαίων μεταβολών³ σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο, βάσει των εποχικά διορθωμένων στοιχείων αλυσωτών δεικτών όγκου, η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκε με

ρυθμό 1,2% στο πρώτο τρίμηνο του 2023 και 0,9% στο δεύτερο τρίμηνο, ενώ σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου έτους οι αντίστοιχοι ρυθμοί ήταν 2,5% και 3,2%.

Η ιδιωτική κατανάλωση ως ποσοστό του ΑΕΠ ήταν 68,82%, κατά μέσο όρο, κατά το πρώτο εξάμηνο του 2023, χαμηλότερη από τον μέσο όρο της το 2022 (69,19%), ενώ η δημόσια κατανάλωση ήταν 18,97% της συνολικής δαπάνης (19,44% του ΑΕΠ το 2022). Από την άλλη πλευρά, ο ακαθάριστος σχηματισμός κεφαλαίου (παγίου κεφαλαίου και μεταβολής αποθεμάτων) ήταν κατά μέσο όρο το 16,35% του ΑΕΠ, σε χαμηλότερα επίπεδα από τον μέσο όρο του το 2022 (20,82% του ΑΕΠ). Τέλος, το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο μειώθηκε κατά μέσο όρο ως ποσοστό του ΑΕΠ από -9,45% κατά μέσο όρο το 2022 σε -4,15% του ΑΕΠ το πρώτο εξάμηνο του 2023. Επομένως, κατά το πρώτο εξάμηνο του 2023 η ιδιωτική καταναλωτική δαπάνη κινήθηκε αυξητικά τόσο σε τρέχουσες τιμές όσο και σε αλυσωτούς δείκτες όγκου, αν και κατά μέσο όρο αποτέλεσε ελαφρώς μικρότερο μερίδιο του ΑΕΠ σε σχέση με το 2022, όπως άλλωστε και η δημόσια κατανάλωση και οι ακαθάριστες επενδύσεις, ενώ παράλληλα μειώθηκε και το εμπορικό έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ, όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα 1.1.5.

Διακυμάνσεις και αρνητικές μέσες μεταβολές στο λιανικό εμπόριο και κυρίως στα καύσιμα και τα είδη διατροφής

Η εξέλιξη του λιανικού εμπορίου σε όρους ποσοστιαίων μεταβολών του γενικού δείκτη όγκου, παρά τις μηνιαίες διακυμάνσεις, ήταν αρνητική κατά μέσο όρο στο πρώτο εξάμηνο του 2023, σε σχέση με τους αντίστοιχους μήνες του προηγούμενου έτους, σημειώνοντας μεταβολή -3,2% βάσει των μηνιαίων στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1.1.6. Οι αντίστοιχες μέσες τριμηνιαίες μεταβολές ήταν και οι δύο αρνητικές και ίσες με -2,55% στο πρώτο τρίμηνο και -3,90% στο δεύτερο τρίμηνο. Η ίδια τάση παρατηρείται στα είδη διατροφής με μέση αρνητική ποσοστιαία μεταβολή στο πρώτο εξάμηνο του 2023 -3,14% και στα τρίμηνα -4,15% και -2,13%, αντίστοιχα, για το πρώτο και δεύτερο τρίμηνο. Η εικόνα είναι ελαφρώς διαφορετική στα καύσιμα, καθώς η μέση αρνητική μεταβολή στο πρώτο εξάμηνο είναι μόλις -0,57% επειδή στα τρίμη-

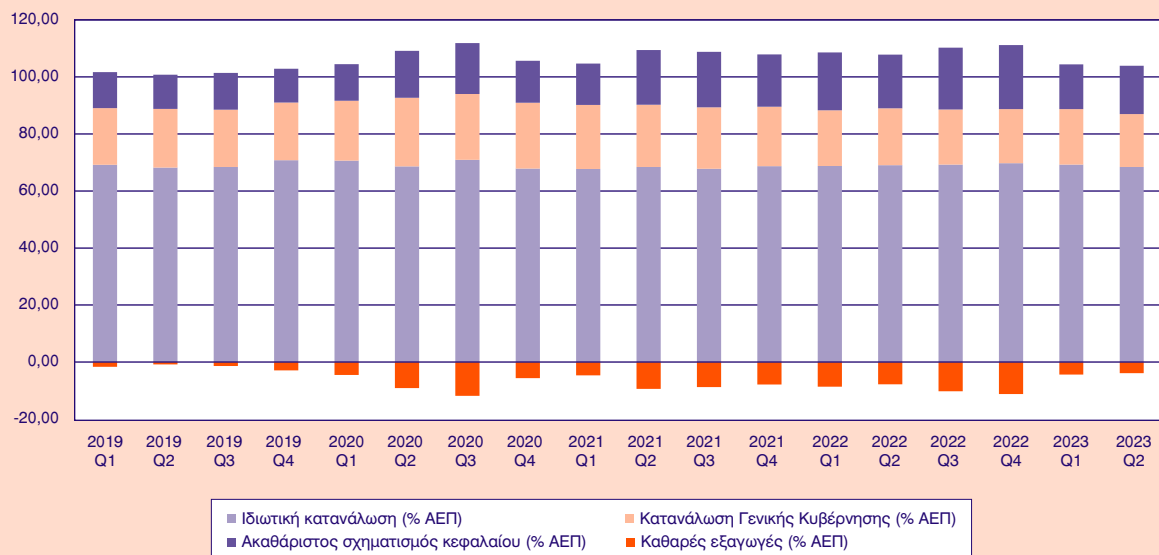
1. Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί, Δελτίο Τύπου ΕΛΣΤΑΤ, 6 Σεπτεμβρίου 2023.

2. Μη κερδοσκοπικά ιδρύματα που εξυπηρετούν νοικοκυριά.

3. Οι ποσοστιαίες μεταβολές υπολογίζονται με τον τύπο $\frac{X_t - X_{t-1}}{X_{t-1}}$.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.5

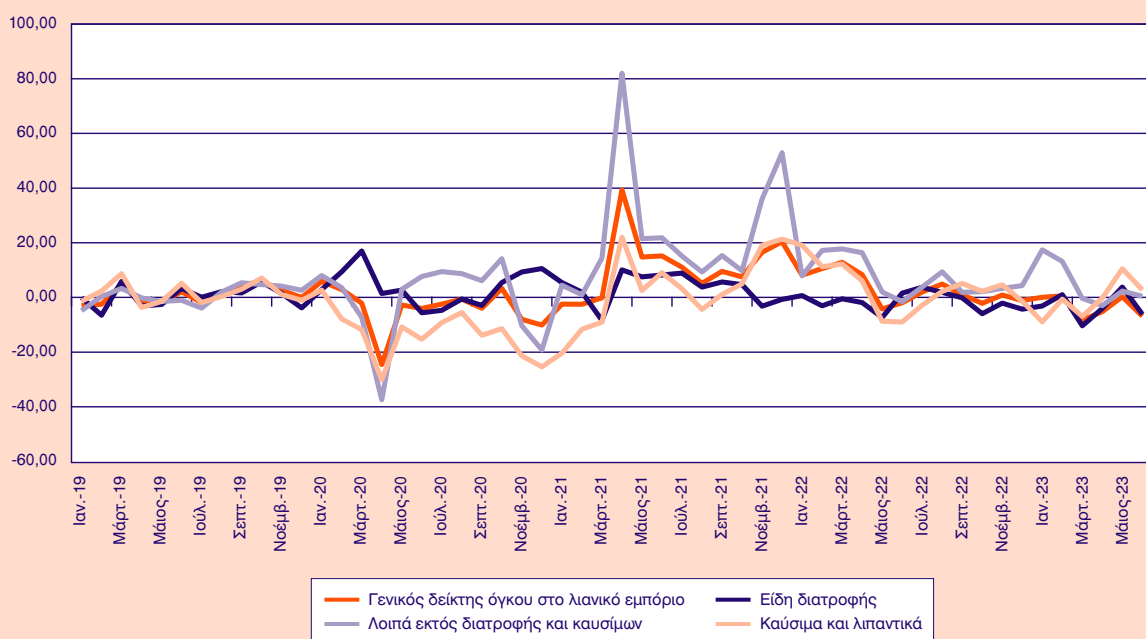
Εξέλιξη της ιδιωτικής κατανάλωσης και των άλλων συνιστωσών της ζήτησης ως ποσοστού του ΑΕΠ (προσέγγιση δαπάνης) (εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε τρέχουσες τιμές)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.6

Ποσοστιαίες μεταβολές γενικού δείκτη όγκου και δεικτών στις κύριες κατηγορίες καταστημάτων στο λιανικό εμπόριο

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

να παρατηρούμε αρνητική μέση μεταβολή -5,49% στο πρώτο αλλά θετική μέση μεταβολή 4,35% στο δεύτερο. Επιπλέον, στα άλλα είδη εκτός καυσίμων και διατροφής η μέση ποσοστιαία μεταβολή του εξαμήνου είναι θετική, 5,01%, ενώ προκύπτει από μία ισχυρή θετική ποσοστιαία μεταβολή το πρώτο τρίμηνο (10,09%) και μία αρνητική αλλά μικρή μεταβολή -0,07% στο δεύτερο τρίμηνο. Συμπερασματικά, το λιανικό εμπόριο, τόσο σε όρους γενικού δείκτη όσο και στις περισσότερες συνιστώσες του, παρουσίασε αρνητικές τάσεις το πρώτο εξάμηνο του 2023, με σημαντική εξαίρεση τα άλλα είδη εκτός διατροφής και καυσίμων.

Συνεχίζεται η βελτίωση των προσδοκιών στο λιανικό εμπόριο παρά τις διακυμάνσεις

Από τους δημοσιευμένους από την Eurostat δείκτες εμπιστοσύνης, όπως παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 1.1.7, προκύπτει η συνέχιση της βελτίωσης του κλίματος στο λιανικό εμπόριο τόσο από την πλευρά των καταναλωτών, όσο και από την πλευρά των επιχειρήσεων. Ωστόσο, παρά την εδραίωση ενός πιο αισιόδοξου κλίματος το οποίο έχει τις απαρχές του στο τρίτο και τέταρτο τρίμηνο του 2022, δεν μπορούμε παρά να επισημάνουμε και τις σημαντικές διακυμάνσεις των δύο δεικτών που μαρτυρούν την αβεβαιότητα που συνεχίζει να επικρατεί.

1.1.2.2. Επενδύσεις

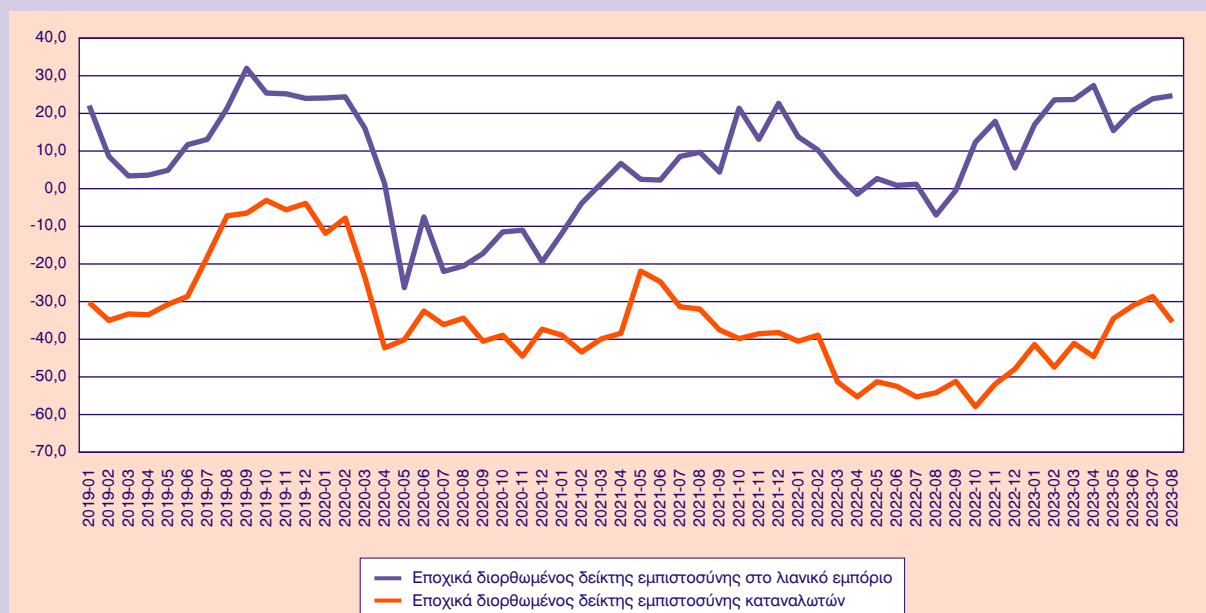
Αυξητικές παρέμειναν, σε γενικές γραμμές, οι τάσεις στις ακαθάριστες επενδύσεις, αν και το μερίδιό τους στο ΑΕΠ μειώθηκε

Ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου αυξήθηκε από 7.447 εκατ. στο πρώτο τρίμηνο του 2023, σε τρέχουσες τιμές, σε 7.569 εκατ. ευρώ στο δεύτερο τρίμηνο του έτους. Αντίστοιχη εξέλιξη παρατηρείται και σε όρους αλυσωτών δεικτών όγκου, καθώς ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου σημείωσε μικρή αύξηση από 7.031 εκατ. ευρώ στο πρώτο τρίμηνο του 2023 σε 7.056 εκατ. ευρώ στο δεύτερο τρίμηνο. Πράγματι, ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου έτους, διαπιστώθηκαν θετικοί ρυθμοί μεταβολής 8,2% για το πρώτο τρίμηνο και 7,9% για το δεύτερο τρίμηνο, ενώ εν σχέσει με το προηγούμενο τρίμηνο η αρνητική ποσοστιαία μεταβολή του πρώτου τριμήνου -1,1% μεταβλήθηκε σε θετική 0,3% στο δεύτερο τρίμηνο, σύμφωνα με τα εποχικά διορθωμένα στοιχεία αλυσωτών δεικτών όγκου.

Η εξέλιξη των επενδύσεων (ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου) ως ποσοστού του ΑΕΠ (Διάγραμμα 1.1.8) παρέμεινε φθίνουσα και στα δύο πρώτα τρίμηνα του 2023, με ρυθμούς μεταβολής σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο -7,51% για το πρώτο τρίμηνο και -1,25% για το δεύτερο. Σε όρους των κυ-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.7

Δείκτες εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο

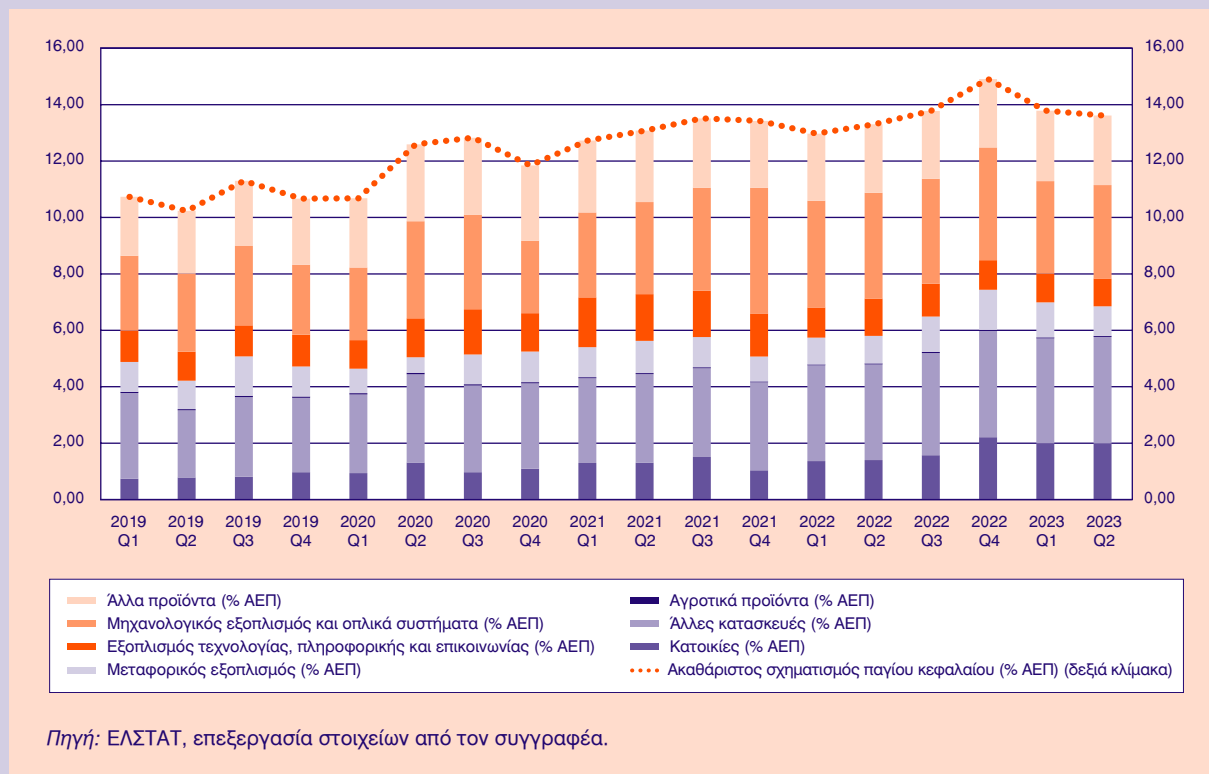

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.8

Εξέλιξη των επενδύσεων και της σύνθεσής τους ως ποσοστού του ΑΕΠ

(εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε τρέχουσες τιμές)

ρίων συνιστωσών των ακαθάριστων επενδύσεων, το ίδιο μοτίβο ακολουθεί ο μηχανολογικός και μεταφορικός εξοπλισμός ως ποσοστό του ΑΕΠ, με αρνητικές ποσοστιαίες μεταβολές -14,39% στο πρώτο τρίμηνο του 2023 και -3,39% στο δεύτερο τρίμηνο του ίδιου έτους. Οι κατασκευές (τόσο οι κατοικίες όσο και οι άλλες κατασκευές) ως ποσοστό του ΑΕΠ διατήρησαν και αυτές αρνητική ποσοστιαία μεταβολή -4,46% στο πρώτο τρίμηνο αλλά μικρή θετική 0,89% στο δεύτερο τρίμηνο του 2023. Η ερμηνεία της μείωσης της συμμετοχής των επενδύσεων στο ΑΕΠ πρέπει να αναζητηθεί στα στοιχεία που παρουσιάσαμε στο Διάγραμμα 1.1.5 παραπάνω, όπου διαπιστώνεται αντίστοιχα μείωση του εξωτερικού ελλείμματος άρα και μείωση της εγχώριας δαπάνης, η οποία προσεγγίζει τώρα περισσότερο το εγχώριο προϊόν.

Ανάκαμψη του μεριδίου των κατασκευών στις ακαθάριστες επενδύσεις

Όπως προκύπτει από το Διάγραμμα 1.1.9, το μερίδιο των κατασκευών στις ακαθάριστες επενδύσεις αυξήθηκε περαιτέρω, υπερκεράζοντας αυτό του μηχανο-

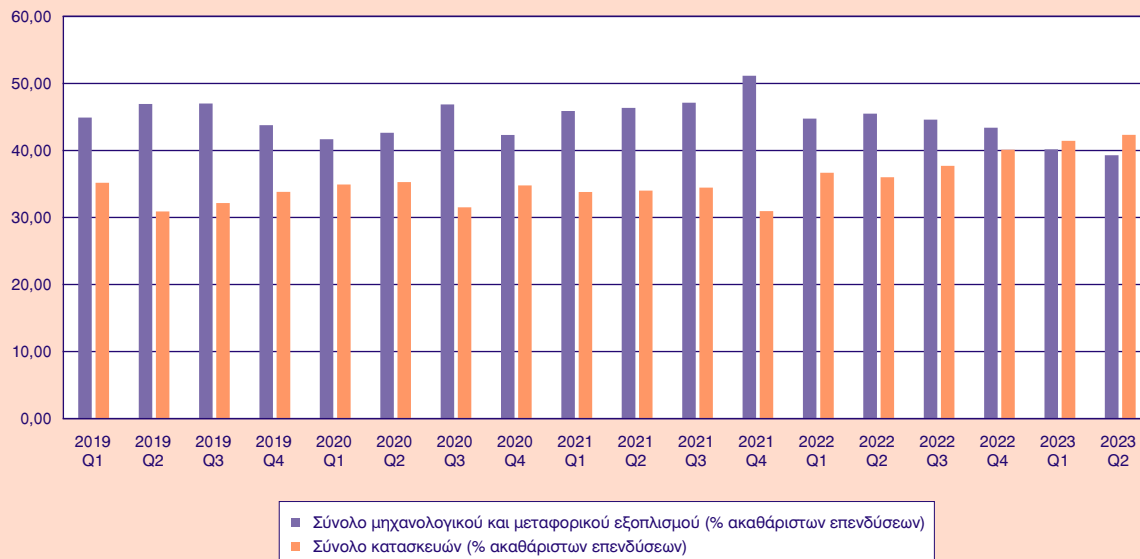
λογικού και μεταφορικού εξοπλισμού στο σύνολο του ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου. Πράγματι, το μερίδιο των κατασκευών στις ακαθάριστες επενδύσεις αυξήθηκε από 41,44% στο πρώτο τρίμηνο του 2023 σε 42,33% στο δεύτερο τρίμηνο του ίδιου έτους, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για το μηχανολογικό και μεταφορικό εξοπλισμό ήταν 40,16% και 39,29% αντίστοιχα. Δεδομένης της, παραδοσιακά, σημαντικής συμβολής των κατασκευών στην αναζωογόνηση της ελληνικής οικονομίας, αυτή η ένδειξη δυναμισμού του τομέα των κατασκευών χαρακτηρίζεται θετική. Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, δεν πρέπει να υποτιμηθεί ο ρόλος του τομέα του μηχανολογικού, κυρίως, εξοπλισμού στη βελτίωση της παραγωγικότητας των ελληνικών επιχειρήσεων.

Κάμψη της αισιοδοξίας στον τομέα των κατασκευών;

Παρά τη θετική εξέλιξη σε όρους επενδυτικής δαπάνης που είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, η εξέλιξη των επιχειρηματικών προσδοκιών στον τομέα των κατασκευών χαρακτηρίζεται από δύο διακριτές

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.9

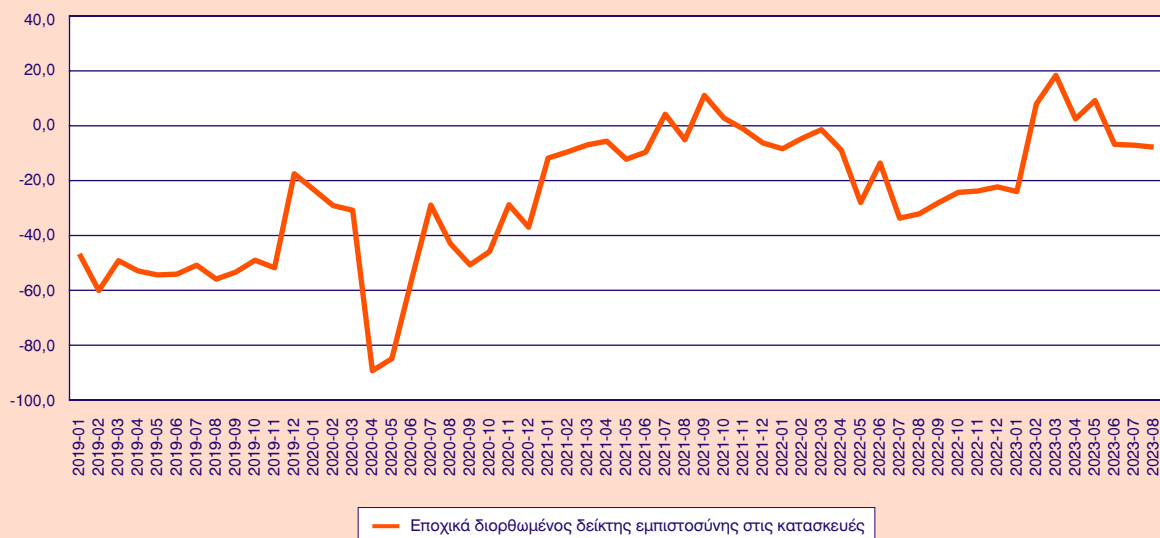
Μηχανολογικός και μεταφορικός εξοπλισμός και κατασκευές ως ποσοστό του ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.10

Δείκτης εμπιστοσύνης στις κατασκευές

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

φάσεις. Η περίοδος μέχρι και τον Μάρτιο του 2023 χαρακτηρίζεται από εντυπωσιακή άνοδο του δείκτη εμπιστοσύνης. Αντίθετα, η περίοδος από τον Απρίλιο του 2023 έως τον Αύγουστο του ίδιου έτους, που περιλαμβάνει την περίοδο των βουλευτικών εκλογών, χαρακτηρίζεται από πτώση και σχετική σταθεροποίηση σε πιο χαμηλά επίπεδα, χωρίς όμως να ανατρέπει ριζικά τη συνολική άνοδο όλης της προηγούμενης περιόδου. Έχοντας υπόψη τον δυναμισμό της πραγματικής δαπάνης που είδαμε προηγουμένως, μπορεί κανείς να εικάσει ότι πιθανώς αυτή η εξέλιξη να ήταν αποτέλεσμα της αβεβαιότητας που δημιούργησαν οι δύο εκλογικές αναμετρήσεις και δεν αποτελεί στοιχείο δομικής αλλαγής του κλίματος.

1.1.2.3. Συμπεράσματα

Από την παραπάνω ανάλυση φαίνεται ότι η ελληνική οικονομία κατά το πρώτο εξάμηνο του 2023, το οποίο περιελάμβανε και τις διαδοχικές εκλογικές

αναμετρήσεις του Μαΐου και του Ιουνίου 2023, χαρακτηρίστηκε από αυξητικές τάσεις τόσο στην ιδιωτική καταναλωτική δαπάνη όσο και στις ιδιωτικές επενδύσεις, ενώ παράλληλα το μερίδιο αυτών στο ΑΕΠ μειώθηκε σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, καθώς μειώθηκε και το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο. Από την άλλη πλευρά, οφείλουμε να παρατηρήσουμε τις διακυμάνσεις αλλά και την αρνητική, κατά μέσο όρο, πορεία του δείκτη όγκου του λιανικού εμπορίου και των περισσότερων συνιστωσών του στην ίδια περίοδο. Οι ίδιες διακυμάνσεις, αλλά με θετική τάση αυτή τη φορά, παρατηρήθηκαν στους δείκτες εμπιστοσύνης στον κλάδο του λιανικού εμπορίου. Αν αυτές συνδυαστούν με την κάμψη του δείκτη εμπιστοσύνης στις κατασκευές μετά τον Μάρτιο του 2023, νομίζουμε ότι συνάγεται αβίαστα το συμπέρασμα πως η διεξαγωγή των δύο εκλογικών αναμετρήσεων δημιούργησε κάποια αβεβαιότητα η οποία εκφράστηκε στους εν λόγω δείκτες, χωρίς όμως τελικά να επηρεάζει τις πραγματικές επιδόσεις της οικονομίας σε όρους δαπάνης.

1.2. Πρόσφατες εξελίξεις στον πληθωρισμό της Ελλάδας και της Ευρωζώνης

Αιμιλία Μαρσέλλου

Εισαγωγή

Ο πληθωρισμός βάσει του εθνικού Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) στην Ελλάδα τον Σεπτέμβριο του 2023 διαμορφώθηκε στο 1,6%, υποχωρώντας κάτω από το 2,0% του στόχου της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, για δεύτερη φορά έπειτα από τον Ιούνιο του 2023. Ο δομικός¹ πληθωρισμός, ωστόσο, διαμορφώθηκε στο 3,9% και παραμένει σε υψηλότερο επίπεδο από τον γενικό Δείκτη για όγδοο διαδοχικό μήνα. Ο πληθωρισμός τον Σεπτέμβριο τροφοδοτήθηκε από τις αυξήσεις στις τιμές των Τροφίμων που είχαν μακράν τη μεγαλύτερη θετική συμβολή με 2,0 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ συγκρατήθηκε από τη σημαντική αρνητική συμβολή της ομάδας Στέγασης με 2,6 ποσοστιαίες μονάδες. Σε επίπεδο Ευρωζώνης ο πληθωρισμός διαμορφώθηκε στο 4,3% (δομικός πληθωρισμός 4,5%). Η ομάδα των Τροφίμων, αλκοόλ και καπνού κατέγραψε τον υψηλότερο επιμέρους πληθωρισμό, ενώ τον χαμηλότερο κατέγραψε η Ενέργεια. Η Ελλάδα είχε τον τρίτο χαμηλότερο πληθωρισμό στην Ευρωζώνη, ακολουθώντας την Ολλανδία (-0,3%) και το Βέλγιο (0,7%).

1.2.1. Ελλάδα

Βάσει των στοιχείων μηνιαίας εξέλιξης, ο Εθνικός ΔΤΚ τον Σεπτέμβριο του 2023 κατέγραψε ετήσια αύξηση κατά 1,6% έναντι 2,7% τον Αύγουστο, υποχωρώντας κάτω από το 2,0% που είναι ο στόχος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Σε μηνιαία βάση, ο Εθνικός ΔΤΚ αυξήθηκε κατά 1,8% τον Σεπτέμβριο, έναντι μηδενικής μεταβολής τον Αύγουστο και μείωσης κατά 1,1% τον Ιούλιο. Από την άλλη, ο δομικός πληθωρισμός (βάσει του Εθνικού ΔΤΚ) διαμορφώθηκε στο 3,9% έναντι 5,3% τον Αύγουστο, ωστόσο παραμένει σε υψηλότερο επίπεδο από τον γενικό δείκτη για

όγδοο μήνα υποδηλώνοντας ότι, αν και οι εξωγενείς πληθωριστικές πιέσεις έχουν υποχωρήσει σημαντικά (στα ορυκτά καύσιμα), ο πληθωρισμός εξακολουθεί να τροφοδοτείται από πιέσεις στο εσωτερικό της οικονομίας.

Παρόμοια είναι η εξέλιξη του Εναρμονισμένου ΔΤΚ, γενικού Δείκτη και πυρήνα. Συγκεκριμένα, τον Σεπτέμβριο 2023 ο πληθωρισμός βάσει του Εν. ΔΤΚ υποχώρησε στο 2,4%, έναντι 3,5% τον Αύγουστο, ενώ ο δομικός πληθωρισμός διαμορφώθηκε στο 4,3% έναντι 5,4% τον Αύγουστο.

Τη μεγαλύτερη συμβολή στην ετήσια ποσοστιαία αύξηση του Εθνικού ΔΤΚ κατά τον Σεπτέμβριο του 2023 είχαν η Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά με 1,98 ποσοστιαίες μονάδες, και ακολουθούν μακράν τα Ξενοδοχεία-Καφέ-Εστιατόρια με 0,58 π.μ., οι Μεταφορές με 0,41 π.μ. και η Υγεία με 0,40 π.μ. Η ομάδα της Στέγασης συγκράτησε τον πληθωρισμό με αρνητική συμβολή 2,58 π.μ., λόγω της μείωσης των τιμών στον ηλεκτρισμό, το φυσικό αέριο και το πετρέλαιο θέρμανσης.

Ο πληθωρισμός βάσει του Εθνικού Γενικού ΔΤΚ τον Σεπτέμβριο του 2023 (1,6%) αποτελεί συνδυαστικό αποτέλεσμα των μεταβολών των υποδεικτών στις παρακάτω ομάδες αγαθών και υπηρεσιών. Συγκεκριμένα, καταγράφηκαν οι εξής αυξήσεις:

- +9,4% στην ομάδα Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά. Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών σε: ψωμί και δημητριακά (4,8%), κρέατα (8,4%), ψάρια (4,1%), γαλακτοκομικά και αυγά (6,7%), έλαια και λίπη (16,1%), φρούτα (13,9%), λαχανικά (17,7%), ζάχαρη-σοκολάτες-γλυκά-παγωτά (8,2%), λοιπά τρόφιμα (9,1%), καφέ-κακάο-τσάι (6,0%), μεταλλικό νερό-αναψυκτικά-χυμούς φρούτων (13,9%).
- +2,5% στην ομάδα Αλκοολούχα ποτά και καπνός, λόγω αύξησης κυρίως των τιμών στα μη σερβιριζόμενα αλκοολούχα ποτά (5,7%).
- +6,2% στην ομάδα Ένδυση και υπόδηση, λόγω αύξησης των τιμών στα είδη ένδυσης και υπόδησης (6,2%).
- +3,7% στην ομάδα Διαρκή αγαθά-Είδη νοικοκυριού και υπηρεσίες. Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών σε: οικιακές συσκευές

1. Ο δομικός πληθωρισμός (ή πυρήνας του πληθωρισμού) υπολογίζεται από τον (Εν.) Δείκτη Τιμών Καταναλωτή, εξαιρώντας τις ομάδες των προϊόντων Ενέργειας και Διατροφής, αλκοολούχων ποτών και καπνού, οι οποίες παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη μεταβλητότητα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.1 Η πορεία του πληθωρισμού στην Ελλάδα (%)

	Εθνικός ΔΤΚ	Μηνιαία μεταβολή (%) ΔΤΚ	Ετήσια μεταβολή (%) ΔΤΚ Πληθωρισμός	Πυρήνας εθνικού ΔΤΚ	Ετήσια μεταβολή (%) Εν. ΔΤΚ	Ετήσια μεταβολή (%) Πυρήνας Εν. ΔΤΚ
2022M09	114,5	2,9	12,0	4,9	12,1	6,9
2022M10	113,2	-1,2	9,1	5,2	9,5	6,6
2022M11	113,1	0,0	8,5	5,9	8,8	6,8
2022M12	112,5	-0,5	7,2	5,2	7,6	5,9
2023M01	112,0	-0,5	7,0	6,0	7,3	6,5
2023M02	112,3	0,3	6,1	6,6	6,5	6,8
2023M03	113,7	1,2	4,6	6,7	5,4	7,0
2023M04	114,5	0,6	3,0	6,1	4,5	7,2
2023M05	114,9	0,4	2,8	6,7	4,1	7,3
2023M06	115,6	0,6	1,8	4,9	2,8	4,8
2023M07	114,3	-1,1	2,5	5,4	3,5	5,4
2023M08	114,3	0,0	2,7	5,3	3,5	5,4
2023M09	116,3	1,8	1,6	3,9	2,4	4,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat.

Σημείωση: ΔΤΚ: Δείκτης Τιμών Καταναλωτή, Εν. ΔΤΚ: Εναρμονισμένος Δείκτης Τιμών Καταναλωτή.

και επισκευές (2,0%), υαλικά-επιτραπέζια σκεύη και σκεύη οικιακής χρήσης (5,4%), είδη άμεσης κατανάλωσης νοικοκυριού (3,3%), οικιακές υπηρεσίες (7,2%).

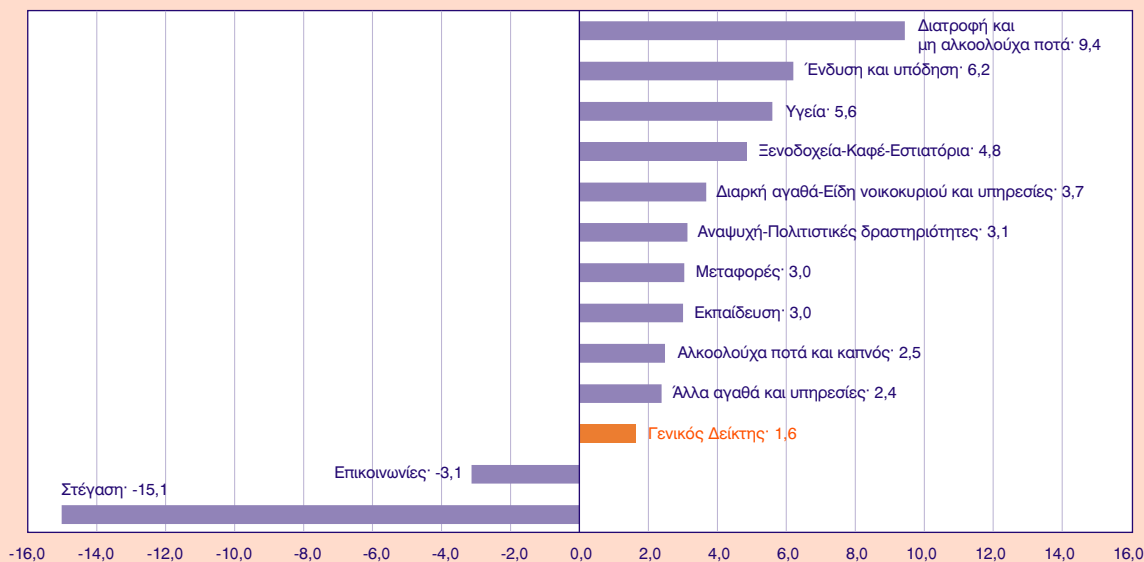
- +5,6% στην ομάδα Υγεία. Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών σε: φαρμακευτικά προϊόντα (11,8%), ιατρικές-οδοντιατρικές και παραϊατρικές υπηρεσίες (5,5%), νοσοκομειακή περίθαλψη (0,9%).
- +3,0% στην ομάδα Μεταφορές. Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών σε: καινούργια αυτοκίνητα (3,0%), μεταχειρισμένα αυτοκίνητα (9,0%), ανταλλακτικά και αξεσουάρ αυτοκινήτου (6,6%), καύσιμα και λιπαντικά (0,9%), συντήρηση και επισκευή εξοπλισμού προσωπικής μεταφοράς (5,3%), εισιτήρια μεταφοράς επιβατών με αεροπλάνο (7,9%).
- +3,1% στην ομάδα Αναψυχή-Πολιτιστικές δραστηριότητες. Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών σε: διαρκή αγαθά αναψυχής και πολιτισμού (2,2%), μικρά είδη αναψυχής-άνθη-

κατοικίδια ζώα (5,8%), κινηματογράφους-θέατρα (10,6%), πακέτα διακοπών (9,1%).

- +3,0% στην ομάδα Εκπαίδευση. Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών σε: δίδακτρα πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (3,8%) και δίδακτρα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (3,5%).
- +4,8% στην ομάδα Ξενοδοχεία-Καφέ-Εστιατόρια. Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στα εστιατόρια-ζαχαροπλαστεία-καφεενία-κυλικεία (5,6%).
- +2,4% στην ομάδα Άλλα αγαθά και υπηρεσίες. Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών σε: κομμωτήρια και καταστήματα προσωπικής φροντίδας (4,0%), άλλα είδη ατομικής φροντίδας (1,8%), ασφάλιστρα υγείας (5,7%), ασφάλιστρα οχημάτων (2,1%).

Από την άλλη, μείωση κατέγραψαν οι τιμές στις ακόλουθες ομάδες αγαθών και υπηρεσιών:

- -15,0% στην ομάδα Στέγαση. Η μείωση αυτή, που οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών σε: ηλεκτρισμό (-1,2%), φυσικό αέριο (-82,0%) και πετρέ-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.1**Ετήσιες % μεταβολές Γενικού ΔΤΚ ανά ομάδα αγαθών και υπηρεσιών, Σεπτ. 2023**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.2 Ετήσιες % μεταβολές υποδεικτών ομάδων αγαθών και υπηρεσιών του ΔΤΚ, Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2023

Ομάδες αγαθών και υπηρεσιών	Ιαν.	Φεβρ.	Μάρτ.	Απρ.	Μάιος	Ιούν.	Ιούλ.	Αύγ.	Σεπτ.
1 Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά	15,4	14,8	14,3	11,4	11,6	12,2	12,3	10,7	9,4
2 Αλκοολούχα ποτά και καπνός	3,0	2,9	3,7	4,0	3,5	3,4	3,4	3,2	2,5
3 Ένδυση και υπόδηση	6,5	7,1	14,4	5,6	11,8	5,9	5,2	6,9	6,2
4 Στέγαση	-0,1	-4,9	-10,4	-13,4	-12,9	-11,7	-11,8	-12,6	-15,0
5 Διαρκή αγαθά, είδη νοικοκυριού, υπηρεσίες	10,6	10,5	11,0	10,9	9,9	7,6	6,4	5,6	3,7
6 Υγεία	2,9	5,3	5,6	6,5	7,8	7,7	7,8	5,9	5,6
7 Μεταφορές	8,1	6,5	1,9	1,4	-3,1	-7,6	-3,7	1,6	3,0
8 Επικοινωνίες	-1,3	-1,6	-1,9	-1,8	-2,3	-2,7	-2,8	-3,1	-3,1
9 Αναψυχή, πολιτιστικές δραστηριότητες	3,4	3,5	2,9	3,7	3,3	3,6	3,5	3,3	3,1
10 Εκπαίδευση	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	3,0
11 Ξενοδοχεία, καφέ, εστιατόρια	7,8	8,1	7,5	8,5	7,4	6,3	6,2	6,1	4,8
12 Άλλα αγαθά και υπηρεσίες	5,4	5,8	6,2	6,4	6,8	4,2	3,6	3,9	2,4
Γενικός Δείκτης	7,0	6,1	4,6	3,0	2,8	1,8	2,5	2,7	1,6

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

λαιο θέρμανσης (-20,7%), εν μέρει αντισταθμίστηκε από την αύξηση κυρίως των τιμών σε: ενοίκια κατοικιών (6,3%), επισκευή και συντήρηση κατοικίας (3,0%) και στερεά καύσιμα (19,2%).

- -3,1% στην ομάδα Επικοινωνίες, λόγω μείωσης κυρίως των τιμών στις τηλεφωνικές υπηρεσίες (-3,5%).

1.2.2. Ευρωζώνη

Σύμφωνα με τις προκαταρκτικές εκτιμήσεις της Eurostat, τον Σεπτέμβριο του 2023 ο πληθωρισμός στην Ευρωζώνη παρουσίασε περαιτέρω αποκλιμάκωση και διαμορφώθηκε στο 4,3% (προκαταρκτικές εκτιμήσεις) έναντι 5,2% και 5,3% τον Αύγουστο και τον Ιούλιο του 2023, αντίστοιχα. Βάσει των ίδιων εκτιμήσεων, ο δομικός πληθωρισμός τον Σεπτέμβριο δια-

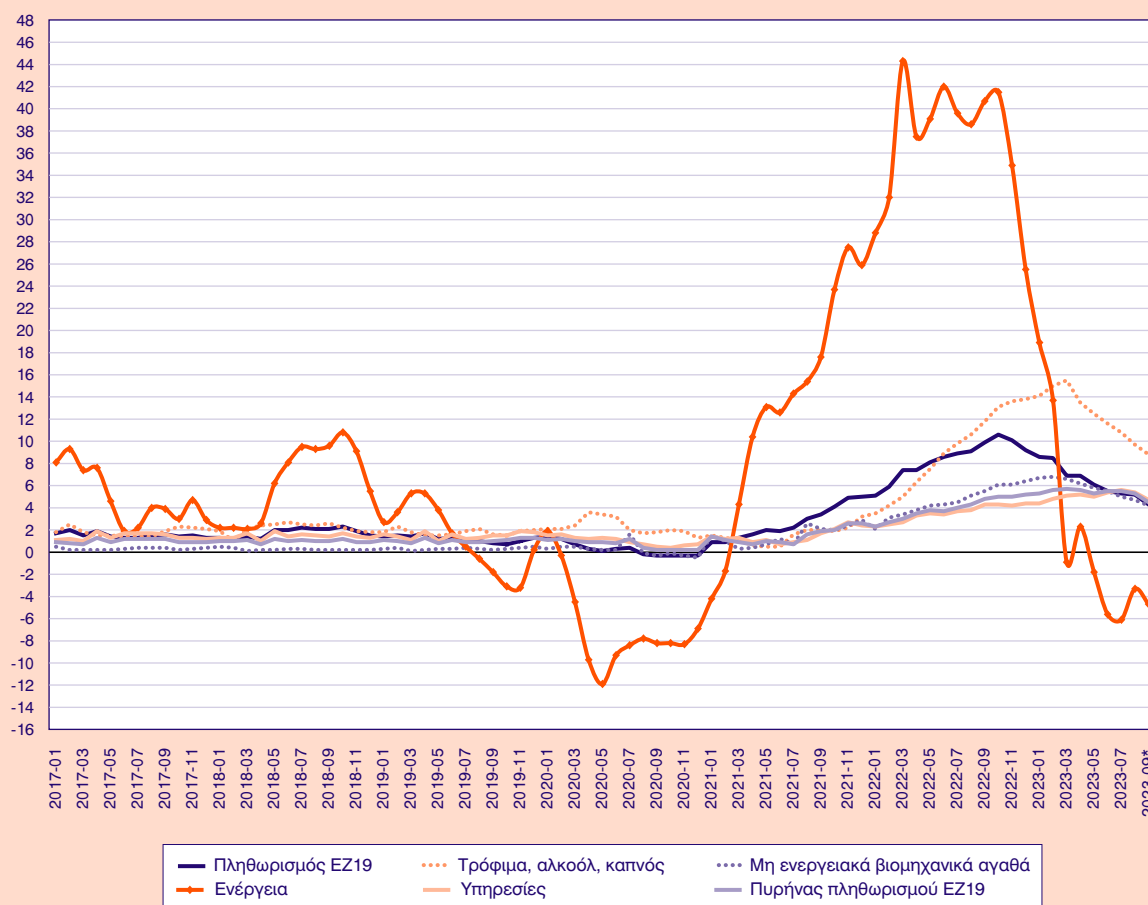
μορφώθηκε στο 4,5%, έναντι του 5,3% και 5,5% τον Αύγουστο και τον Ιούλιο του 2023, αντίστοιχα.

Μεταξύ των επιμέρους ομάδων αγαθών και υπηρεσιών του Εν. ΔΤΚ της Ευρωζώνης, τον υψηλότερο ρυθμό αύξησης εξακολουθεί να καταγράφει η ομάδα των Τροφίμων, αλκοόλ και καπνού (8,8%), και ακολουθεί η ομάδα των Υπηρεσιών (4,7%) και η ομάδα των μη ενεργειακών βιομηχανικών προϊόντων (4,2%). Στον αντίποδα, ο τομέας της Ενέργειας καταγράφει μείωση κατά -4,7%.

Μεταξύ των χωρών της Ευρωζώνης τον υψηλότερο πληθωρισμό κατέγραψαν η Σλοβακία (8,9%), η Κροατία (7,3%) και η Σλοβενία (7,1%), ενώ στον αντίποδα με τον χαμηλότερο πληθωρισμό βρίσκεται η Ολλανδία με αρνητικό πληθωρισμό (-0,3%), το Βέλγιο (0,7%) και η Ελλάδα (2,4%).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.2

Εναρμονισμένος ΔΤΚ στην Ευρωζώνη, ετήσια % μεταβολή

Πηγή: Eurostat.

* Προκαταρκτικές εκτιμήσεις.

Εξωτερικές και εσωτερικές πληθωριστικές πιέσεις στην ελληνική οικονομία

Χρησιμοποιώντας τις κατηγορίες των *Εθνικών Λογαριασμών*, μπορεί κανείς να υπολογίσει τις πληθωριστικές πιέσεις που προέρχονται από τα εισαγόμενα αγαθά και υπηρεσίες μέσω του αποπληθωριστή εισαγωγών, ενώ οι πληθωριστικές πιέσεις που προκύπτουν από εγχώριους παράγοντες αποτυπώνονται στον αποπληθωριστή ΑΕΠ. Στο πλαίσιο αυτό αρχικά διερευνώνται οι εξωτερικοί παράγοντες και στη συνέχεια οι εσωτερικοί.

Στα Διαγράμματα 1 και 2 παρατίθενται οι εξελίξεις των τιμών βασικών εισαγόμενων αγαθών στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη, αντίστοιχα. Διαπιστώνουμε ότι οι διαφορές που παρουσιάζουν τα διαγράμματα μεταξύ Ελλάδας και Ευρωζώνης είναι αμελητέες και η όποια διαφοροποίηση κατά την παρούσα συγκυρία αφορά κατά κύριο λόγο την ένταση των μεταβολών.

Τα Διαγράμματα 1 και 2 δείχνουν την έντονη αύξηση του ρυθμού μεταβολής του αποπληθωριστή εισαγωγών (ξεκινώντας το 2021q1 με ετήσια αύξηση +5,16%, κορυφώθηκε το 2022q2 σε ρυθμό αύξησης +28,53%, και έκτοτε ακολούθησε πορεία αποκλιμάκωσης με ρυθμό μείωσης που έφτασε το -13,68% το 2023q2). Η συμπεριφορά αυτή είναι δηλωτική των έντονων εξωγενών πιέσεων στις εγχώριες τιμές, οι οποίες φαίνεται από την εξέλιξη του αποπληθωριστή ΑΕΠ και εσωτερικής ζήτησης να ενισχύονται, καταγράφοντας ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς αύξησης που ξεπέρασε το 10,0%. Επιπλέον, από τα επιμέρους Διαγράμματα Β σε Ελλάδα και Ευρωζώνη παρατηρούμε ότι οι αυξήσεις στις τιμές εισαγωγών αγαθών υπήρξαν ελαφρώς υψηλότερες αυτών των υπηρεσιών στην Ελλάδα, ενώ αντίθετα, στην Ευρωζώνη οι αυξήσεις στις τιμές των εισαγόμενων υπηρεσιών ήταν σημαντικά χαμηλότερες. Τέλος, στα επιμέρους Διαγράμματα Γ σε Ελλάδα και Ευρωζώνη αποτυπώνεται η «ενεργειακή κρίση», καθώς, μεταξύ των βασικών εισαγόμενων κατηγοριών αγαθών, οι τιμές των ορυκτών καυσίμων ήταν αυτές που κατέγραψαν μακράν τις μεγαλύτερες αυξήσεις το διάστημα 2021q2-2022q4. Από την άλλη, ο αποπληθωριστής ΑΕΠ και εσωτερικής ζήτησης σχεδόν ταυτίζονται, επειδή και οι δύο αφορούν τις εξελίξεις στις τιμές σε εγχώριο επίπεδο.

Στο πλαίσιο αυτό επιχειρούμε να διερευνήσουμε τη συμβολή κάθε κατηγορίας εισοδήματος στη διαμόρφωση της τελικής τιμής του προϊόντος, χρησιμοποιώντας τον αποπληθωριστή ΑΕΠ. Συγκεκριμένα, ο αποπληθωριστής ΑΕΠ διασπάται στις συνιστώσες του και υπολογίζουμε τη συμβολή έκαστης στην ποσοστιαία μεταβολή του. Δεδομένου ότι στο ΑΕΠ δεν περιλαμβάνεται η αξία της ενδιάμεσης κατανάλωσης, και επομένως δεν είναι δυνατόν να υπολογιστεί άμεσα η επίδραση των μεταβολών στις τιμές των πρώτων υλών στην τιμή του προϊόντος, ακολουθούμε έναν έμμεσο τρόπο που εφαρμόζεται σε μία σειρά πρόσφατων εργασιών (π.χ. ECB (2006)· Hahn (2019)· Hahn (2021)· Arce et al. (2023)· Hahn (2023)· Weber και Wasner (2023) κ.ά.). Με τον τρόπο αυτό, εντάσσεται στην ανάλυση η διανομή εισοδήματος και μέσω αυτής αποτυπώνεται η συμπεριφορά των επιχειρήσεων, δηλαδή ο τρόπος που επιλέγουν να διαμορφώσουν τις τιμές των προϊόντων υπό την πίεση αυξήσεων στις τιμές των εισροών. Αν σε μια συγκυρία κατά την οποία οι τιμές στην ενέργεια ή των πρώτων υλών αυξάνονται, και ταυτόχρονα παρατηρούνται πτωτικές τάσεις στη συμβολή του κέρδους ανά μονάδα προϊόντος στη διαμόρφωση της τιμής, αυτό αποτελεί ένδειξη ότι οι επιχειρήσεις «απορροφούν» μέρος ή όλη την αύξηση του κόστους παραγωγής, ενώ, αν η συμβολή του κέρδους ανά μονάδα προϊόντος παραμένει αμετάβλητη ή αυξάνεται, αυτό υποδηλώνει ότι η τιμή του προϊόντος έχει αυξηθεί κατά τον ίδιο βαθμό με την αύξηση του κόστους ή και περισσότερο (Hahn, 2023).

Ο αποπληθωριστής ΑΕΠ μπορεί να αναλυθεί σε κέρδη ανά μονάδα προϊόντος (ακαθάριστο λειτουργικό πλεόνασμα συν μικτό εισόδημα ανά μονάδα πραγματικού ΑΕΠ), εισόδημα εξαρτημένης εργασίας (ή κόστος εργασίας) ανά μονάδα προϊόντος και φόρους στην παραγωγή μείον τις επιδοτήσεις ανά μονάδα πραγματικού ΑΕΠ. Το Διάγραμμα 3 παρουσιάζει τις ποσοστιαίες συμβολές κάθε συνιστώσας του ΑΕΠ από την πλευρά του εισοδήματος στον ρυθμό μεταβολής του αποπληθωριστή ΑΕΠ ή δομικό πληθωρισμό¹.

1. Λόγω της υψηλής συσχέτισης του ρυθμού μεταβολής του αποπληθωριστή ΑΕΠ με δείκτες του δομικού πληθωρισμού, οι συνιστώσες του ΑΕΠ από την πλευρά του εισοδήματος αποτελούν σημαντικό προσδιοριστικό παράγοντα του δομικού πληθωρισμού (Hahn, 2023). Υπάρχουν μια σειρά από διαφορετικούς ορισμούς του δομικού πληθωρισμού (Clark, 2001· Wynne 2008). Οι πιο διαδεδομένοι στη βιβλιογραφία είναι ο πληθωρισμός χωρίς την Ενέργεια και ο πληθωρισμός χωρίς τα Τρόφιμα, αλκοόλ και καπνό.

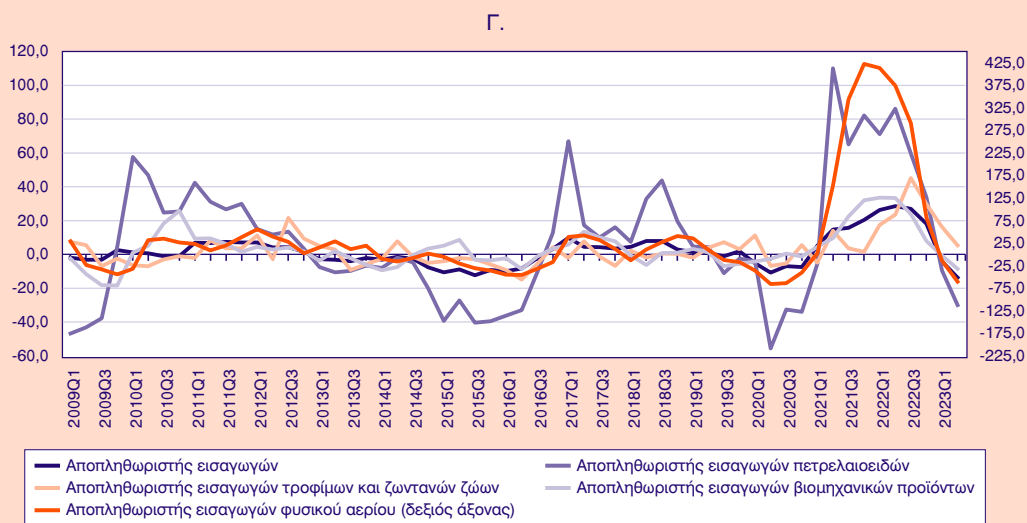
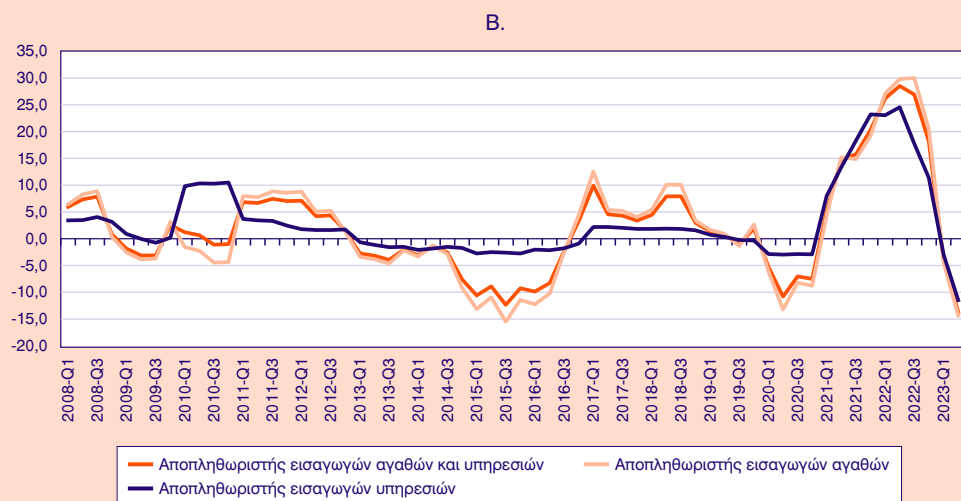
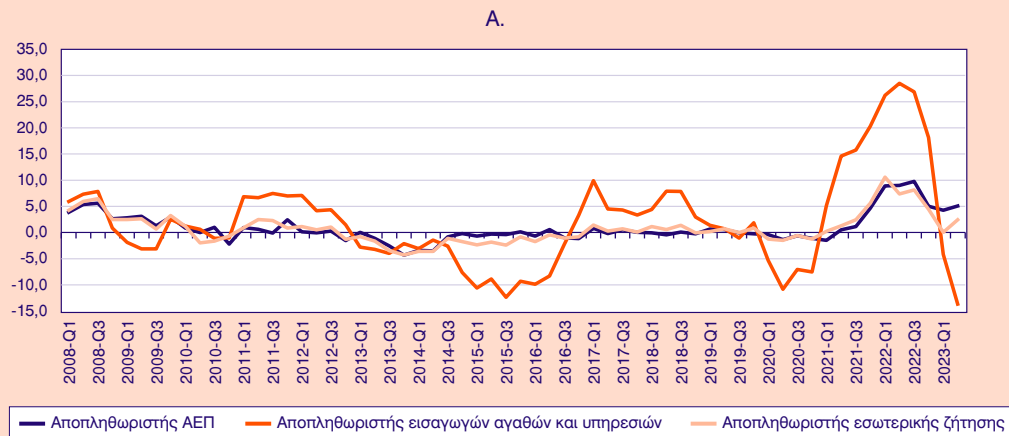
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1 (Ελλάδα)

A) Αποπληθωριστές ΑΕΠ, εισαγωγών και εσωτερικής ζήτησης,

B) Αποπληθωριστής εισαγωγών, αγαθών και υπηρεσιών,

Γ) Αποπληθωριστές βασικών κατηγοριών εισαγόμενων προϊόντων

(Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές, τριμηνιαία στοιχεία)

Πηγή: Eurostat, ΚΕΠΕ (επεξεργασία).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2 (Ευρωζώνη)

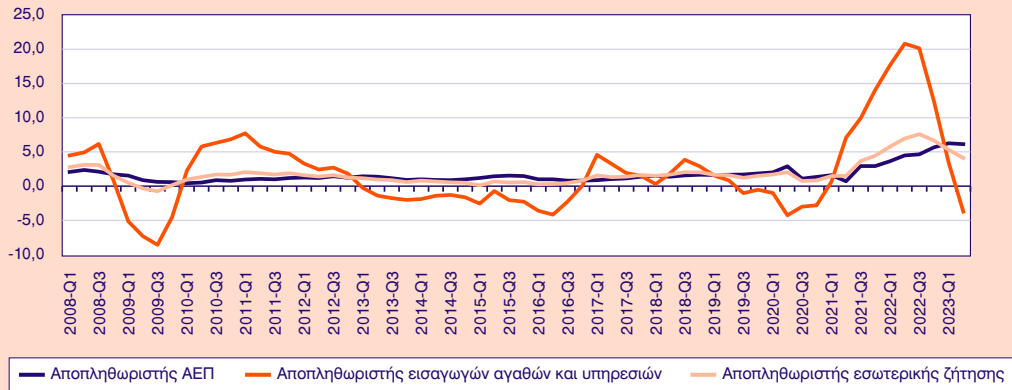
A) Αποπληθωριστές ΑΕΠ, εισαγωγών και εσωτερικής ζήτησης,

B) Αποπληθωριστής εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών,

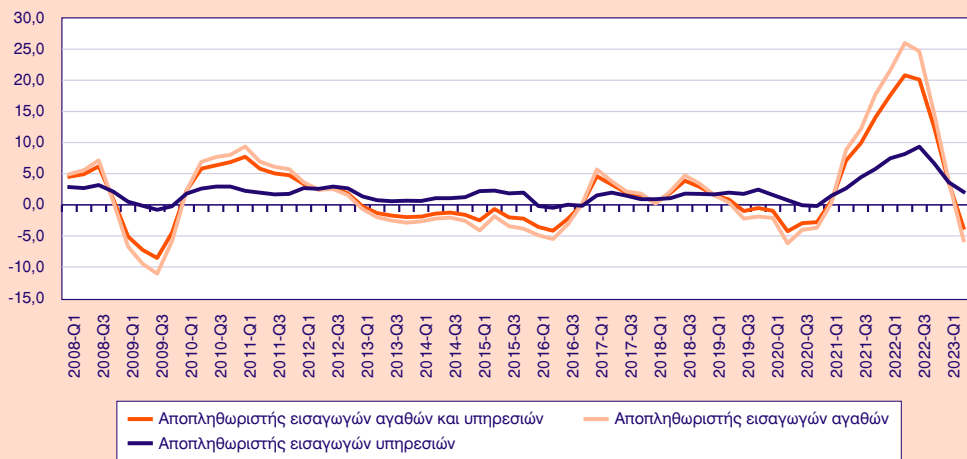
Γ) Αποπληθωριστές βασικών κατηγοριών εισαγόμενων προϊόντων

(Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές, τριμηνιαία στοιχεία)

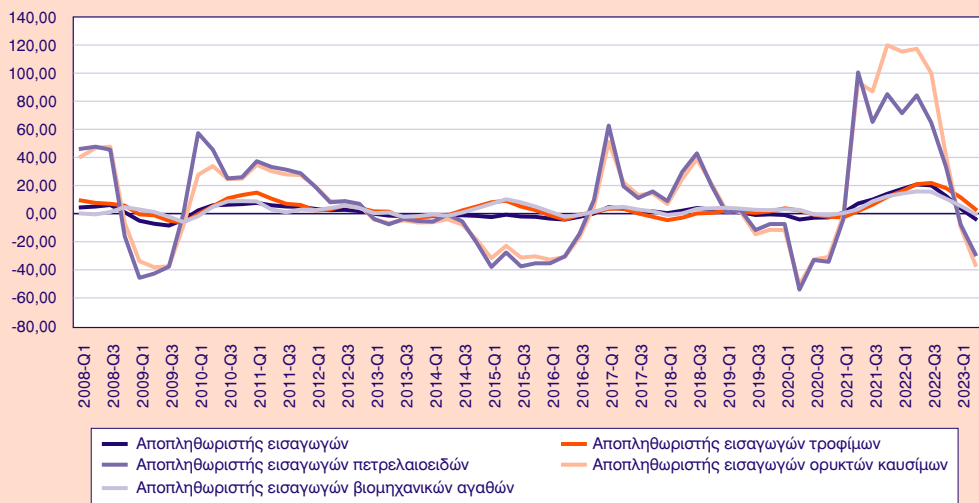
A.

B.

Γ.

Πηγή: Eurostat, ΚΕΠΕ (επεξεργασία).

Στο Διάγραμμα 3 που προκύπτει φαίνεται η εξέλιξη του εγχώριου πληθωρισμού καθώς διέρχεται από δύο διαδοχικές φάσεις: Τη φάση μείωσης των τιμών λόγω της υγειονομικής κρίσης, η οποία διήρκεσε από το πρώτο τρίμηνο του 2020 μέχρι το πρώτο τρίμηνο του 2021. Και τη φάση ανόδου των τιμών όπου, λόγω της εξομάλυνσης της πανδημίας μετά τον εμβολιασμό του πληθυσμού, επανεκινήθηκε η οικονομική και κοινωνική δραστηριότητα (2021q2), απελευθερώνοντας συμπιεσμένη κατανάλωση πολλών μηνών με αποτέλεσμα τη συμφόρηση στις εφοδιαστικές αλυσίδες. Ο πληθωρισμός ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο από την ενεργειακή κρίση –συνέπεια του πολέμου

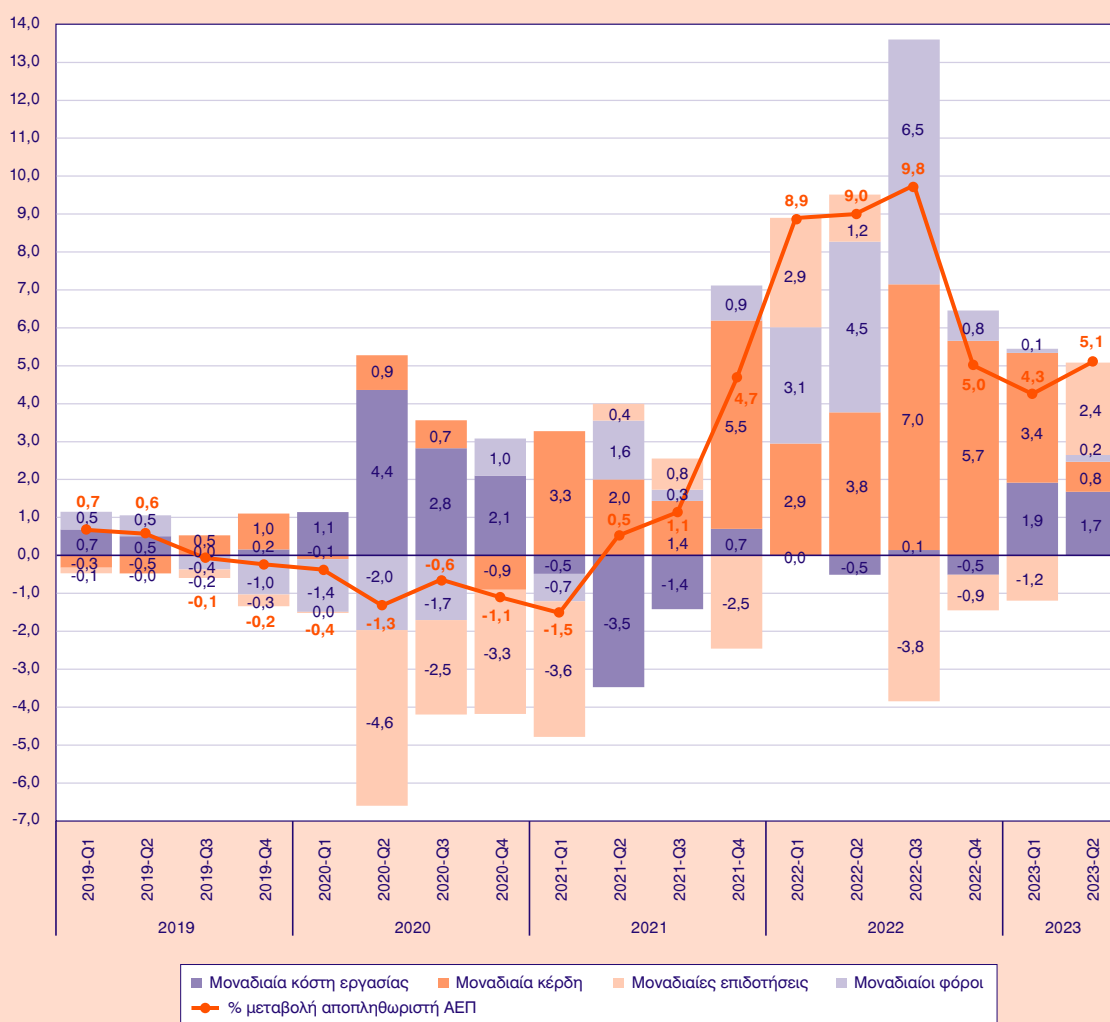
στην Ουκρανία τον Φεβρουάριο του 2022–, και κορυφώθηκε το 2022q3. Έκτοτε, ο πληθωρισμός αποκλιμακώνεται, καθώς εξασθενούν οι αυξήσεις στις τιμές των ορυκτών καυσίμων και από τα δύο πρώτα τρίμηνα του 2023 καταγράφουν μειώσεις.

Κατά την περίοδο της πανδημικής κρίσης, το 2020, στις αυξήσεις των εγχώριων τιμών συνέβαλε κυρίως το μοναδιαίο κόστος εργασίας (με συμβολή που κυμάνθηκε μεταξύ 1,1-4,4 ποσοστιαίων μονάδων) και δευτερευόντως τα κέρδη ανά μονάδα προϊόντος (θετική συμβολή αλλά σημαντικά μικρότερη, κυμάνθηκε μεταξύ 0,7-0,9 π.μ. με εξαίρεση το 2020q4). Σημειώνεται ότι οι συμβολές

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Αποπληθωριστής ΑΕΠ (πλευρά εισοδήματος)

(ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές, συμβολή σε ποσοστιαίες μονάδες, τριμηνιαία στοιχεία)

Πηγή: Eurostat, ΚΕΠΕ (επεξεργασία).

αυτές διαμορφώθηκαν εν πολλοίς από τις κρατικές επιδοτήσεις για την ενίσχυση της απασχόλησης και των επιχειρήσεων που επλήγησαν από την Covid-19, όπως φαίνεται από την αρκετά μεγάλη συμβολή τους (2,5-4,6 π.μ.)².

Η κατάσταση αυτή ανατρέπεται την περίοδο 2021q1-2023q2. Η συμβολή των μοναδιαίων κερδών είναι θετική και ιδιαίτερα μεγάλη, σε αντίθεση με αυτή του μοναδιαίου κόστους εργασίας το οποίο έχει μικρή συμβολή αρνητική ή θετική. Κατά μέσο όρο, την περίοδο αυτή τα μοναδιαία κέρδη συνέβαλαν στον εγχώριο πληθωρισμό κατά 3,58 π.μ., ενώ το μοναδιαίο κόστος εργασίας είχε αρνητική συμβολή -0,19 π.μ. Το 2022q3 ο αποπληθωριστής ΑΕΠ κατέγραψε την υψηλότερη ετήσια αύξηση (9,8%), και τα μοναδιαία κέρδη συνέβαλαν στην αύξηση αυτή με 7,0 π.μ., ενώ το μοναδιαίο κόστος εργασίας με 0,1 π.μ. Κατά τα δύο πρώτα τρίμηνα του 2023 το μοναδιαίο κόστος εργασίας ανακάμπτει: το πρώτο τρίμηνο και συμβάλλει στην αύξηση των τιμών με 1,9 π.μ. και τα μοναδιαία κέρδη με 3,4 π.μ., ενώ το δεύτερο τρίμηνο με 1,7 π.μ. και 0,8π.μ., αντίστοιχα. Σημειώνεται ότι οι κρατικές επιδοτήσεις που αφορούσαν την Covid-19 είχαν διακοπεί και επανήλθαν το 2022q3 μετά την εισβολή της Ρωσίας και τη δραματική αύξηση των τιμών στο φυσικό αέριο και το πετρέλαιο, μέχρι και το 2023q1, όταν οι τιμές πλέον είχαν σημειώσει επαρκή υποχώρηση.

Στη συνέχεια αναλύουμε το ακαθάριστο λειτουργικό πλεόνασμα στις συνιστώσες του προκειμένου να εντοπίσουμε εκείνους τους επιμέρους εισοδηματικούς λογαριασμούς που διαμορφώνουν τις αυξήσεις στη συμβολή του ακαθάριστου λειτουργικού πλεονάσματος (ανά μονάδα προϊόντος) που είδαμε παραπάνω.

Όπως προαναφέρθηκε για την παραπάνω ανάλυση χρησιμοποιήθηκε ο λογαριασμός του ακαθάριστου λειτουργικού πλεονάσματος και του μικτού εισοδήματος για το σύνολο της οικονομίας. Ωστόσο, το μέγεθος αυτό αποτελεί άθροισμα μιας σειράς εισοδηματικών κατηγοριών που δεν σχετίζονται άμεσα με τη διαμόρφωση των τιμών στα καταναλωτικά αγαθά και τις υπηρεσίες όπως: α) την ανάλωση παγίου κεφαλαίου, β) το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα από όλους τους θεσμικούς

τομείς (μη χρηματοοικονομικές εταιρείες (ΜΧΕ), χρηματοοικονομικές εταιρείες, Νοικοκυριά και Μη Κερδοσκοπικά Ιδρύματα που εξυπηρετούν νοικοκυριά, Γενική Κυβέρνηση), γ) το μικτό εισόδημα, και δ) τα ενοίκια, τους τόκους και άλλα εισοδήματα από περιουσιακά στοιχεία των εταιρειών. Κατά συνέπεια, η έννοια των κερδών που μας ενδιαφέρει για τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης είναι αυτή του καθαρού λειτουργικού πλεονάσματος των μη χρηματοπιστωτικών εταιρειών η οποία προσεγγίζει περισσότερο τα επιχειρηματικά κέρδη (Haskel, 2023).

Από το Διάγραμμα 4 προκύπτει ότι το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα των ΜΧΕ και το μικτό εισόδημα την διετία 2021-2022q1 κατέγραψαν τις μεγαλύτερες συμβολές στον ρυθμό αύξησης των μοναδιαίων κερδών. Ωστόσο, η δυναμική των πρώτων φαίνεται ότι εξαντλείται το τελευταίο τρίμηνο του 2022, ενώ αυτή του μικτού εισοδήματος ενισχύθηκε και κατά τα δύο επόμενα τρίμηνα για τα οποία έχουμε διαθέσιμα στοιχεία. Από την άλλη, η ανάλωση παγίου κεφαλαίου ανά μονάδα προϊόντος ενισχύθηκε σημαντικά από το 2022q1 μέχρι και το 2023q1. Αθροιστικά, για το διάστημα 2021-2022 το (μοναδιαίο) καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα των ΜΧΕ συνέβαλε στο 50,0% της αύξησης των μοναδιαίων κερδών, όταν κατά μέσο όρο την ίδια περίοδο αντιπροσωπεύει το 17,4% των συνολικών κερδών, το (μοναδιαίο) μικτό εισόδημα συνέβαλε στο 43,7%, και η ανάλωση παγίου κεφαλαίου 22,3%³. Με άλλα λόγια, τα μοναδιαία κέρδη των ΜΧΕ και το μοναδιαίο μικτό εισόδημα από κοινού συνέβαλαν στο 93,7% της αύξησης των μοναδιαίων συνολικών κερδών.

Από την ανάλυση προκύπτουν ενδείξεις ότι κατά την περίοδο 2021-2022, και ειδικά για την περίοδο 2022q1-2022q4, η οποία χαρακτηρίζεται από έντονες εξωγενείς πληθωριστικές πιέσεις κατά κύριο λόγο στον τομέα της Ενέργειας, τα μοναδιαία κέρδη αύξησαν τη συμβολή τους στις αυξήσεις των εγχώριων τιμών, όπως αυτές αποτυπώνονται στην ποσοστιαία αύξηση του αποπληθωριστή ΑΕΠ. Επιπλέον, όπως είδαμε, οι κινητήριες δυνάμεις της αύξησης των μοναδιαίων κερδών (του ακαθάριστου λειτουργικού πλεονάσματος στο σύνολο της οικονομίας) τροφοδοτήθηκαν από τις αυξήσεις στο (μοναδιαίο) καθαρό λειτουργικό

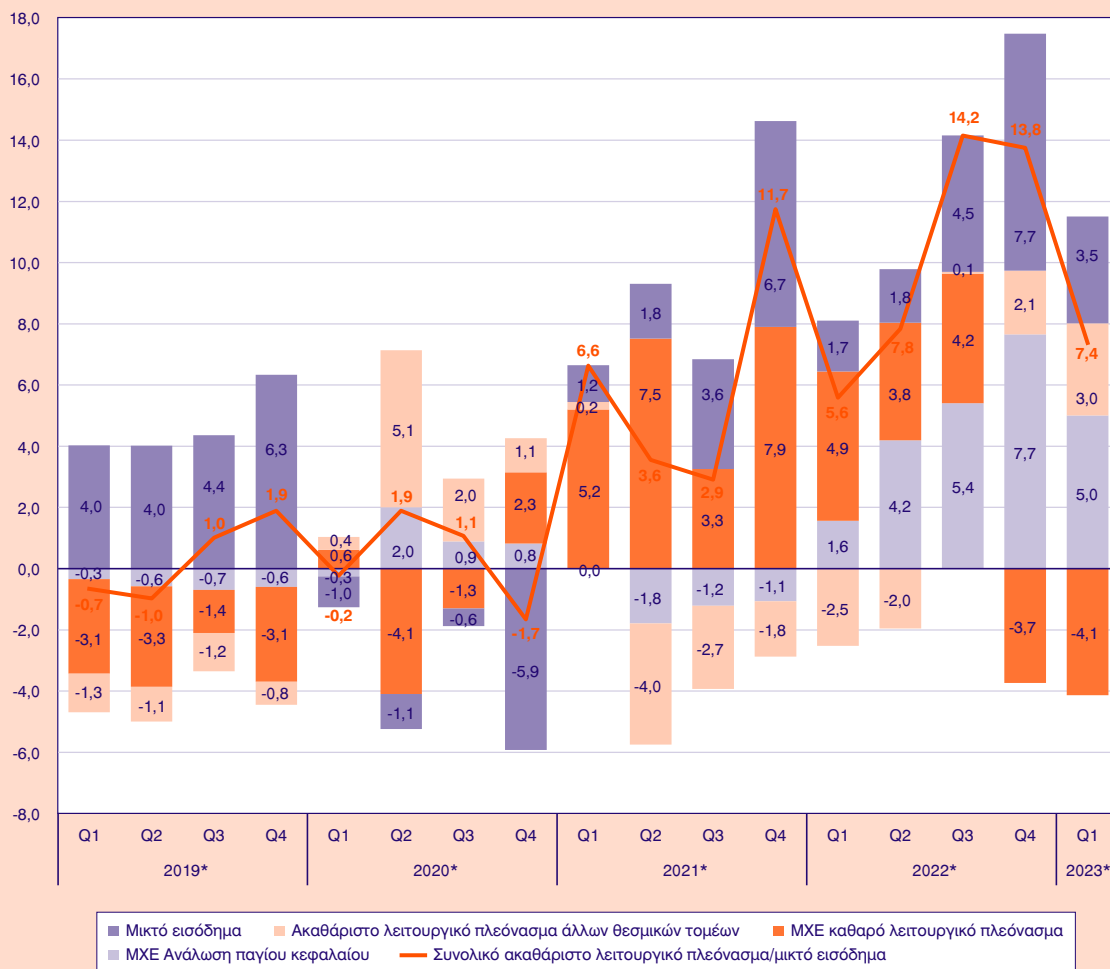
2. Η συμβολή εμφανίζεται ως αρνητική, γιατί αφαιρείται από τα εισοδήματα. Άρα τα εισοδήματα και οι συμβολές τους εμφανίζονται μεγαλύτερα επειδή εμπεριέχουν τις επιδοτήσεις.

3. Οι συμβολές αθροίζουν στο 100%, αν προστεθεί και η αρνητική συμβολή του ακαθάριστου λειτουργικού πλεονάσματος των άλλων θεσμικών τομέων (-16,0%).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Ανάλυση της συμβολής του μοναδιαίου κέρδους

(ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές, συμβολή σε ποσοστιαίες μονάδες, τριμηνιαία στοιχεία)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

* Προσωρινά στοιχεία, ΚΕΠΕ (επεξεργασία).

πλεόνασμα των ΜΧΕ και το μοναδιαίο μικτό εισόδημα. Οι συνθήκες αυτές παρέχουν ενδείξεις ότι οι επιχειρήσεις επέλεξαν να μην απορροφήσουν τις αυξήσεις στο κόστος της Ενέργειας, μετακυλίνοντάς το στις τιμές των προϊόντων και ταυτόχρονα ενίσχυσαν το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα και μικτό εισόδημά τους.

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έρχονται να προστεθούν σε μια σειρά εργασιών για άλλες χώρες, την Ευρωζώνη και τις ΗΠΑ (Hahn (2021)· Arce et al. (2023)· Hahn (2023)· Weber και Wasner (2023), μεταξύ άλλων). Στο φαινόμενο αυτό έχουν αποδοθεί διάφορες ερμηνείες. Κάποιες επιχειρήσεις ενδεχο-

μένως αυξάνουν τις τιμές τους για να προστατεύσουν τα περιθώρια κέρδους τους. Δεδομένου ότι στην αρχική φάση του πληθωρισμού υπήρχε υπερβάλλουσα ζήτηση, μια αύξηση των τιμών δεν θα είχε ως συνέπεια τη απώλεια μεριδίου της αγοράς. Σύμφωνα με άλλη ερμηνεία, κάποιες επιχειρήσεις ενισχύουν τα περιθώρια κέρδους τους για να ανακτήσουν απώλειες προηγούμενων ετών. Άλλη πιθανή αιτία έγκειται στην προσπάθεια δημιουργίας «μαξιλαριών» σε ένα περιβάλλον υψηλής αβεβαιότητας. Σε παρόμοια λογική, κάποιες επιχειρήσεις διαμορφώνουν προσδοκίες ότι ο πληθωρισμός θα συνεχιστεί και, επομένως, προεξοφλούν τις αυ-

ξήσεις στο κόστος παραγωγής προσαρμόζοντας ανάλογα τις τιμές των προϊόντων. Τέλος, μια άλλη ερμηνεία εστιάζει στον «πληθωρισμό του πωλητή», δηλαδή στη δυνατότητα κάποιων εταιρειών με μεγάλο μερίδιο της αγοράς να αυξάνουν τις τιμές (Weber και Wasner, 2023). Στην παρούσα συγκυρία, όποιο και αν είναι το κίνητρο του τρόπου που θέτουν τις τιμές των προϊόντων τους οι επιχειρήσεις, η συμπεριφορά αυτή παρατείνει τη νομισματική πολιτική υψηλών επιτοκίων, διακινδυνεύοντας την πρόκληση οικονομικής ύφεσης.

Βιβλιογραφία

Clark, T.E. (2001). "Comparing Measures of Inflation". Federal Reserve Bank of Kansas City, *Economic Review*, Second Quarter.

ECB (2006). Ch. 3 "Prices and Costs". *ECB Monthly Bulletin*, December 2006.

Hahn, E. (2023). "How have unit profits contributed to the recent strengthening of euro area domestic price pressures?" *ECB Economic Bulletin*, Issue 4/2023.

Hahn, E. (2021). "The role of profit margins in the adjustment to the Covid-19 shock". *ECB Economic Bulletin*, Issue 2/2021.

Hahn, E. (2019). "How do profits shape domestic price pressures in the euro area?" *ECB Economic Bulletin*, Issue 6/2019.

Arce, O., Hahn, E. and Koester, G. (March, 2023). "How tit-for-tat inflation can make everyone poorer". THE ECB BLOG.

Haskel, J. (2023). "What's driving inflation: wages, profits, or energy prices?". Speech given at the Peterson Institute for International Economics, Washington, DC, 25 May 2023.

Weber, I. M. and Wasner, E. (2023). "Sellers' inflation, profits and conflict: why can large firms hike prices in an emergency?" *Review of Keynesian Economics*, 11(2), 183-213.

Wynne, M.A. (2008). "Core Inflation: A Review of Some Conceptual Issues". *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*.

1.3. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ

**Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων
Υποδείγματος Παραγόντων
Έρση Αθανασίου,
Αριστοτέλης Κουτρούλης,
Αιμιλία Μαρσέλλου, Θεόδωρος Τσέκερης**

Στην παρούσα συγκυρία η Ελλάδα έχει έρθει αντιμέτωπη με ακραία φυσικά φαινόμενα, τα οποία λόγω της πρωτοφανούς έκτασής τους θα έχουν και σημαντικές οικονομικές επιπτώσεις. Ο βαθμός και ο χρονικός ορίζοντας στον οποίο οι καταστροφές, και ιδιαίτερα οι πλημμύρες στη Θεσσαλία, θα επηρεάσουν την εξέλιξη του ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας δεν είναι αυτή τη στιγμή δυνατόν να εκτιμηθούν. Από τη μία πλευρά, δεν γνωρίζουμε το αρχικό οικονομικό αποτύπωμα των καταστροφών, και τον χρόνο που θα απαιτηθεί για την επαναφορά της κανονικότητας και των παραγωγικών δραστηριοτήτων στις περιοχές που έχουν πληγεί. Από την άλλη, για την ενίσχυση των πληγέντων και την αποκατάσταση των ζημιών έχουν κινητοποιηθεί πολλαπλοί εγχώριοι μηχανισμοί αποκατάστασης, στήριξης και αλληλεγγύης, και παράλληλα για τους ίδιους σκοπούς πρόκειται να διατεθούν σημαντικοί οικονομικοί πόροι από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Εν αναμονή συγκεκριμένων στοιχείων σε σχέση με τις ανωτέρω παραμέτρους, η όποια εκτίμηση σε σχέση με τις προοπτικές της ελληνικής οικονομίας για το υπόλοιπο του τρέχοντος έτους μπορεί να βασιστεί μόνον στα οικονομικά δεδομένα που είναι επί του παρόντος διαθέσιμα και αφορούν την περίοδο πριν την εκδήλωση των καταστροφικών φαινομένων. Σύμφωνα με τα δεδομένα αυτά, η ελληνική οικονομία παραμένει σε τροχιά ικανοποιητικών ρυθμών ανάπτυξης, με το

ΑΕΠ της χώρας στο πρώτο εξάμηνο του έτους να έχει σημειώσει αύξηση κατά 2,4% σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 2022. Η σταθερή αυτή πορεία, σε συνδυασμό με τις θετικές ενδείξεις για την εξέλιξη βασικών κλάδων και πρόδρομων δεικτών, ευνοούν την εκτίμηση ότι, παρά τις νέες σημαντικές αβεβαιότητες και τους κινδύνους που δημιουργούν τα πρόσφατα γεγονότα, δεν θα υπάρξουν σε βραχυχρόνιο ορίζοντα σημαντικές αποκλίσεις από τη δυναμική που αντανακλάται στα στοιχεία του πρώτου εξαμήνου.

Έχοντας επισημάνει τα παραπάνω, στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται οι επικαιροποιημένες προβλέψεις του δομικού υποδείγματος παραγόντων (structural factor model) του ΚΕΠΕ¹ για την εξέλιξη του ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας το 2023². Τα δεδομένα που έχουν χρησιμοποιηθεί για την εκτίμηση του υποδείγματος και τη διεξαγωγή των προβλέψεων περιλαμβάνουν 126 μεταβλητές³, οι οποίες καλύπτουν τις κύριες παραμέτρους της οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα, σε τριμηνιαία συχνότητα, για τη χρονική περίοδο από το πρώτο τρίμηνο του 2000 μέχρι και το δεύτερο τρίμηνο του 2023.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις, οι οποίες παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.3.1, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το 2023 προβλέπεται στο 2,4%. Η εκτίμηση αυτή συνιστά μία μικρή προς τα πάνω αναθεώρηση της αντίστοιχης προηγούμενης πρόβλεψης του ΚΕΠΕ (2,2%), και αντανακλά την καλύτερη της αναμενόμενης αύξηση του ΑΕΠ στο δεύτερο τρίμηνο (2,7% έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του 2022). Για το δεύτερο εξάμηνο του 2023, η πρόβλεψη παραμένει κατά μέσο όρο αρκετά κοντά σε εκείνη της προηγούμενης περιόδου αναφοράς και συγκεκριμένα διαμορφώνεται στο 2,4% (από 2,5%) συνολικά για το εξάμηνο έναντι της αντίστοιχης περιόδου του 2022, και στο 3,1% και 1,6% για το τρίτο και το τέταρτο τρίμηνο του έτους, αντίστοιχα. Οι τάσεις αυτές αποτυπώνουν τη θετική πορεία που ακολούθησαν κατά την πιο πρόσφατη περίοδο αναφοράς τα περισσότερα από τα οικονομικά μεγέθη που ενσωματώνονται στην πρόβλεψη.

1. Αναλυτική περιγραφή του υποδείγματος παρουσιάζεται στο Τεύχος 15 (Ιούνιος 2011, σσ. 20-22) του περιοδικού του ΚΕΠΕ *Οικονομικές Εξελίξεις*. Βλέπε <https://www.kepe.gr/images/oikonomikes_ekselikseis/TEYXOS_15gr.pdf>.

2. Η ημερομηνία διεξαγωγής της παρούσας πρόβλεψης είναι η 28η Σεπτεμβρίου 2023.

3. Το δείγμα περιλαμβάνει μεταβλητές από τις κατηγορίες των πραγματικών και ονομαστικών μεγεθών, καθώς και σημαντικό αριθμό μεταβλητών που αντανακλούν προσδοκίες και εκτιμήσεις, όπως αναφέρεται και σε προηγούμενα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων*. Η απαραίτητη για τις εκτιμήσεις εποχική διόρθωση των χρονολογικών σειρών πραγματοποιείται με τη χρήση του προγράμματος Demetra+, στη βάση του φίλτρου TRAMO/SEATS.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3.1 Ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το 2023

(% ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους)

Τρίμηνα	2023	
	Γ' τρίμηνο	Δ' τρίμηνο
Τριμηνιαίος ρυθμός μεταβολής	3,11 [2,98 , 3,24]	1,60 [1,48 , 1,72]
Μέσος ρυθμός μεταβολής β' εξαμήνου	2,36 [2,23 , 2,48]	
Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής	2,36 [2,29 , 2,42]	

Σημείωση: Οι τιμές στις αγκύλες δείχνουν το κάτω και άνω όριο του διαστήματος εμπιστοσύνης της πρόβλεψης στο επίπεδο 95%. *Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής ενσωματώνει τα επίσημα διαθέσιμα (προσωρινά) στοιχεία για τα δύο πρώτα τρίμηνα του 2023, σε εποχικά διορθωμένη βάση.

Πιο συγκεκριμένα, για το δεύτερο τρίμηνο του 2023 οι παρατηρήσεις σε μη εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένη βάση, έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του 2022, αντανακλούν περαιτέρω αξιοσημείωτη αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης και σημαντική ενίσχυση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, τροφοδοτούμενη κυρίως από τη μεγάλη άνοδο της επενδυτικής δαπάνης για κατοικίες και άλλες κατασκευές. Στον εξωτερικό τομέα, συνεχίστηκε η άνοδος των εξαγωγών υπηρεσιών, λόγω της σημαντικής αύξησης των εισπράξεων από τον τουρισμό, ενώ αντίθετα εμφανείς ήταν οι πιέσεις που δέχθηκαν οι εξαγωγές αγαθών, λόγω της εξασθένησης του οικονομικού περιβάλλοντος στην Ευρώπη. Στον τομέα της βιομηχανίας, ο γενικός δείκτης βιομηχανικής παραγωγής παρουσίασε άνοδο, αντανακλώντας μία σημαντική ενίσχυση των υποδεικτών στις κατηγορίες των κεφαλαιουχικών και καταναλωτικών αγαθών, ενώ παράλληλα, στις ίδιες κατηγορίες βιομηχανικών προϊόντων, αύξηση σημείωσε και ο δείκτης κύκλου εργασιών. Επιπλέον, στον τομέα των κατασκευών, ανοδική πορεία κατέγραψαν τόσο ο γενικός δείκτης παραγωγής στις κατασκευές όσο και οι δύο σχετικοί υποδείκτες που αναφέρονται στην παραγωγή οικοδομικών έργων (κτηρίων) και την παραγωγή έργων πολιτικού μηχανικού. Σχετικά με την πορεία της εγχώριας αγοράς εργασίας, στο δεύτερο τρίμηνο του 2023 παρατηρήθηκε περαιτέρω βελτίωση των συνθηκών, με αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων της τάξεως του 1,7% σε σχέση με το δεύτερο τρίμηνο του προηγούμενου έτους και αντίστοιχη μείωση του αριθμού των ανέργων κατά 9,8%.

Αναφορικά με τα δεδομένα του δεύτερου τριμήνου του 2023 για τις τιμές, οι εξελίξεις ήταν ενδεικτικές μίας περαιτέρω μείωσης του ενεργειακού κόστους,

καθώς ο πετρελαϊκός δείκτης Brent εμφάνισε υποχώρηση σε σχέση με το αμέσως προηγούμενο τρίμηνο, ενώ πτωτικά εξακολούθησε να κινείται και ο ευρωπαϊκά εναρμονισμένος δείκτης τιμών ενέργειας για την Ελλάδα. Παράλληλα, συνεχίστηκε η σταδιακή αποκλιμάκωση των πληθωριστικών πιέσεων, η οποία αφορούσε, όμως, μέρος και όχι το σύνολο των βασικών κατηγοριών του δείκτη τιμών καταναλωτή. Συγκεκριμένα, πτώση τιμών ή επιβράδυνση του ρυθμού αύξησής τους παρατηρήθηκε σε ορισμένες κατηγορίες, όπως αυτές που επηρεάζονται σημαντικά από τις τιμές της ενέργειας (στέγαση, μεταφορές), ενώ υψηλές πληθωριστικές πιέσεις εξακολούθησαν να καταγράφονται σε βασικά καταναλωτικά αγαθά και υπηρεσίες, όπως τα τρόφιμα και ποτά, η ένδυση και υπόδηση, τα διαρκή αγαθά-είδη νοικοκυριού και υπηρεσίες και οι υπηρεσίες υγείας.

Οι παραπάνω εξελίξεις φαίνεται να είχαν συνολικά ως αποτέλεσμα μία περαιτέρω μικρή υποχώρηση της αβεβαιότητας στην Ελλάδα, καθώς τόσο η απόδοση του δεκαετούς ελληνικού ομολόγου, όσο και το σχετικό περιθώριο (spread) έναντι του αντίστοιχου γερμανικού ομολόγου, σημείωσαν πτώση στο δεύτερο τρίμηνο του 2023 συγκριτικά με το πρώτο τρίμηνο του έτους. Αναφορικά με τους δείκτες που αντανακλούν τις προσδοκίες και εκτιμήσεις των συμμετεχόντων στην οικονομική δραστηριότητα για την πορεία της οικονομίας, οι εξελίξεις κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2023, σε σύγκριση με το πρώτο τρίμηνο του έτους, ήταν ενδεικτικές βελτίωσης του οικονομικού κλίματος στην Ελλάδα, εξασθένησης του οικονομικού κλίματος στην Ευρώπη, και ενίσχυσης των επιχειρηματικών προσδοκιών στην Ελλάδα στους τομείς του λιανικού εμπορίου και των κατασκευών.

Παρά τις προαναφερόμενες –ως επί το πλείστον– θετικές εξελίξεις σε βασικά μεγέθη και δείκτες, οι κίνδυνοι που επηρεάζουν τις προοπτικές ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας είναι στην παρούσα συγκυρία σημαντικοί, όχι μόνον εξαιτίας των πρόσφατων φυσικών καταστροφών στη χώρα, αλλά και λόγω άλλων παραγόντων που σχετίζονται με τις ασθενείς επιδόσεις της ευρωπαϊκής οικονομίας, τη διατήρηση των πληθωριστικών πιέσεων διεθνώς, τις επιπτώσεις των αυξημένων επιτοκίων και την αβεβαιότητα σχετικά με τις εξελίξεις στις αγορές ενέργειας και τροφίμων. Με βάση ορισμένες πολύ πρόσφατες ενδείξεις, οι φυσικές καταστροφές ήδη επιφέρουν αυξήσεις στις τιμές των τροφίμων, ενώ παράλληλα ανοδικά

κινείται και η διεθνής τιμή του πετρελαίου, με ό,τι οι εξελίξεις αυτές μπορεί να συνεπάγονται για την αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών και, επομένως, για την ιδιωτική κατανάλωση. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν και αρκετοί παράγοντες που μπορούν να συμβάλλουν στη βελτίωση των προοπτικών για το ΑΕΠ, όπως η συνεχιζόμενη σημαντική βελτίωση των επιδόσεων του τουριστικού τομέα της Ελλάδας, η αξιοποίηση των πόρων του Ταμείου Ανάκαμψης και του ΕΣΠΑ για την ενδυνάμωση των παραγωγικών επενδύσεων, η ενίσχυση της ανθεκτικότητας της οικονομίας μέσα από την εκπλήρωση των δημοσιονομικών στόχων και η ανάκτηση επενδυτικής βαθμίδας για τα ελληνικά κρατικά ομόλογα.

1.4. Θετικές αποδόσεις στην ελληνική χρηματιστηριακή αγορά και επιστροφή στην επενδυτική βαθμίδα

Φωτεινή Οικονόμου

1.4.1. Εισαγωγή

Το οκτάμηνο του 2023 ολοκληρώθηκε καταγράφοντας υψηλές θετικές αποδόσεις, καθώς και αυξημένη κεφαλαιοποίηση και αξία συναλλαγών για την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά. Το ίδιο χρονικό διάστημα, η αγορά ομολόγων εξακολουθεί να δέχεται πιέσεις από τις συνεχιζόμενες αυξήσεις των επιτοκίων από τις Κεντρικές Τράπεζες. Σημαντική θετική εξέλιξη των τελευταίων μηνών ήταν η επιστροφή της Ελλάδας στην επενδυτική βαθμίδα, με πλήθος αναμενόμενων θετικών επιδράσεων για την πραγματική οικονομία και την κεφαλαιαγορά.

Στο άρθρο διενεργείται μια σύντομη ανασκόπηση της πορείας της ελληνικής χρηματιστηριακής αγοράς κατά το οκτάμηνο του 2023, με έμφαση σε βασικούς χρηματιστηριακούς δείκτες και μεγέθη της χρηματιστηριακής αγοράς. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η πορεία της αγοράς ομολόγων για το ίδιο χρονικό διάστημα. Επιπλέον, ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην επιστροφή της Ελλάδας στην επενδυτική βαθμίδα και στις πρόσφατες αναβαθμίσεις από τους διεθνείς οίκους αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας. Η τελευταία ενότητα συνοψίζει και ολοκληρώνει το άρθρο.

1.4.2. Η πορεία της χρηματιστηριακής αγοράς κατά το οκτάμηνο του 2023

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Χρηματιστηρίου Αθηνών (Χ.Α.) για το οκτάμηνο του 2023 (Πίνακας 1.4.1), ο Γενικός Δείκτης (Γ.Δ.) του Χ.Α. σημείωσε υψηλή θετική απόδοση της τάξης του 41,16%, φτάνοντας τις 1.312,49 μονάδες στις 31/8/2023 από 929,79 μονάδες στα τέλη Δεκεμβρίου του 2022. Εντυπωσιακά υψηλές αποδόσεις καταγράφηκαν και για τους υπόλοιπους χρηματιστηριακούς δείκτες κατά το οκτάμηνο του 2023, με τη μεσαία κεφαλαιοποίηση να ξεχωρίζει και τον δείκτη FTSE/X.A. Mid Cap να σημειώνει

απόδοση της τάξης του 53,44%. Ακολουθούν ο Ελληνικός Δείκτης MID & Small Cap με απόδοση 44,75% και ο FTSE/X.A. Large Cap με απόδοση 41,33%. Ανοδική πορεία σημείωσαν και οι κλαδικοί δείκτες, με τους δείκτες FTSE/X.A. Χρηματοοικονομικές Υπηρεσίες, FTSE/X.A. Βιομηχανικά Προϊόντα & Υπηρεσίες, FTSE/X.A. Καταναλωτικά Προϊόντα και Υπηρεσίες, FTSE/X.A. Τράπεζες, FTSE/X.A. Πρώτες Ύλες και FTSE/X.A. Τεχνολογία να σημειώνουν εντυπωσιακές αποδόσεις άνω του 50% (91,05%, 82,52%, 73,73%, 65,97%, 60,28% και 51,41%, αντίστοιχα). Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο δείκτης FTSE/X.A. Τηλεπικοινωνίες, ο οποίος σημείωσε απώλειες -5,14%.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α. (2023), η κεφαλαιοποίηση του Χ.Α. (συνολική αξία χαρτοφυλακίου ημεδαπών και αλλοδαπών δικαιούχων μερίδων για το σύνολο των εισηγμένων με τη συμμετοχή του Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας - ΤΧΣ) έφτασε τα €80,08 δισ. στα τέλη Αυγούστου 2023, αυξημένη κατά 33,87% σε σχέση με τα τέλη Δεκεμβρίου 2022 που ήταν στα €59,82 δισ. Η συμμετοχή των αλλοδαπών δικαιούχων μερίδων (με ΤΧΣ) παραμένει υψηλή στο 62,80% στα τέλη Αυγούστου 2023, πραγματοποιώντας εκροές ύψους €78,80 εκατ. και το 62,30% των συνολικών συναλλαγών τον Αύγουστο του 2023. Η αξία συναλλαγών του Αυγούστου 2023 έφτασε τα €2.278,73 εκατ., σημειώνοντας αύξηση κατά 97,67% από τον Δεκέμβριο του 2022 που ήταν στα €1.152,80 εκατ. και κατά 81,16% σε σχέση με τον Αύγουστο του 2022 που ήταν στα €1.257,84 εκατ. Αυξημένη καταγράφηκε και η χρηματική αξία των διακανονισμένων συναλλαγών σε μετοχές, φτάνοντας τα €2.254,24 εκατ. σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022 που ήταν στα €1.130,74 εκατ., και σε σχέση με τον Αύγουστο του 2022 που ήταν στα €1.238,50 εκατ. Παράλληλα, η συνολική χρηματική αξία των διακανονισμένων συναλλαγών σε μετοχές για το οκτάμηνο του 2023 ήταν επίσης αυξημένη στα €17.491,18 εκατ. σε σχέση με το οκτάμηνο του 2022 που ήταν στα €13.066,81 εκατ.

Οι παρατηρούμενες διακυμάνσεις της χρηματιστηριακής αγοράς κατά το οκτάμηνο του 2023 αποτυπώνονται και στην εξέλιξη του δείκτη τεκμαρτής μεταβλητότητας ΚΕΠΕ GRIV, του λεγόμενου δείκτη «φόβου». Ο συγκεκριμένος δείκτης εκφράζει την αβεβαιότητα των συμμετεχόντων στην αγορά παραγώγων για την αναμενόμενη βραχυπρόθεσμη πορεία της ελληνικής αγοράς και υπολογίζεται στη βάση των τιμών των δικαιωμάτων προαίρεσης του δείκτη FTSE/X.A. Large Cap. Πιο συγκεκριμένα, η τιμή του δείκτη

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.1 Μονάδες και αποδόσεις για επιλεγμένους δείκτες του Χ.Α. (31/8/2023)

	31/8/2023	Κατ. έτους	Ανώτ. έτους	Δ (%) έτους
FTSE/Χ.Α. Mid Cap	2.165,69	1.411,43	2.224,46	53,44%
Ελληνικός Δείκτης MID & Small Cap	1.976,03	1.365,14	2.011,62	44,75%
FTSE/Χ.Α. Large Cap	3.182,11	2.250,77	3.280,71	41,33%
Δείκτης ATHEX ESG	1.494,21	1.057,52	1.541,00	41,27%
Γενικός Δείκτης Τιμών Χ.Α.	1.312,49	929,79	1.351,68	41,16%
Δείκτης Όλων των Μετοχών Χ.Α.	307,64	231,11	314,56	33,62%
FTSE/Χ.Α. Mid & Small Cap Θεμελιωδών Μεγεθών	5.820,88	4.353,12	5.946,34	32,43%
FTSE/Χ.Α. Χρηματοοικονομικές Υπηρεσίες	1.309,48	672,72	1.514,55	91,05%
FTSE/Χ.Α. Βιομηχανικά Προϊόντα & Υπηρεσίες	8.466,33	4.603,86	8.651,06	82,52%
FTSE/Χ.Α. Καταναλωτικά Προϊόντα και Υπηρεσίες	15.909,68	8.974,47	16.184,74	73,73%
FTSE/Χ.Α. Τράπεζες	1.063,13	640,09	1.117,78	65,97%
FTSE/Χ.Α. Πρώτες Ύλες	10.401,27	6.463,31	10.590,89	60,28%
FTSE/Χ.Α. Τεχνολογία	3.110,21	2.047,81	3.121,69	51,41%
FTSE/Χ.Α. Κατασκευές & Υλικά	4.624,40	3.204,90	4.808,27	44,29%
FTSE/Χ.Α. Εμπόριο	1.290,27	901,21	1.375,58	43,17%
FTSE/Χ.Α. Ταξίδια & Αναψυχή	2.890,27	2.196,17	3.038,64	30,35%
FTSE/Χ.Α. Υπηρεσίες Κοινής Ωφέλειας	5.638,43	4.598,77	6.190,27	22,61%
FTSE/Χ.Α. Τρόφιμα & Ποτά	10.073,39	8.101,49	11.188,59	18,98%
FTSE/Χ.Α. Προσωπικά Προϊόντα	7.709,82	6.441,87	8.386,11	16,70%
FTSE/Χ.Α. Υγεία	467,29	387,42	504,88	11,55%
FTSE/Χ.Α. Ακίνητης Περιουσίας	4.479,33	3.750,22	4.816,41	9,97%
FTSE/Χ.Α. Ενέργεια	5.436,14	4.780,16	5.856,79	8,08%
FTSE/Χ.Α. Τηλεπικοινωνίες	3.862,34	3.511,53	4.415,99	-5,14%

Πηγή: Ημερήσιο δελτίο τιμών Χ.Α. 31/8/2023.

ΚΕΡΕ GRIV αυξήθηκε τον Αύγουστο του 2023, φτάνοντας το 27,69% στις 31/8/2023 από 23,45% στις 31/7/2023. Η εξέλιξη του δείκτη αποτυπώνει αύξηση της αβεβαιότητας για την αναμενόμενη βραχυπρόθεσμη πορεία της ελληνικής αγοράς σε σχέση με τα τέλη του προηγούμενου μήνα. Παρ' όλα αυτά, ο δείκτης ολοκλήρωσε το οκτάμηνο σε επίπεδο ελαφρώς χαμηλότερο σε σχέση με αυτό του Δεκεμβρίου 2022 που ήταν στο 28,48% στις 30/12/2022, με διακυμάνσεις εντός της εξεταζόμενης περιόδου. Σημειώνεται ότι η μέση ημερήσια τιμή του δείκτη μειώθηκε τον Αύγουστο του 2023, φτάνοντας το 25,60% από 26,27% τον Ιούλιο του 2023. Επιπλέον, ο δείκτης πα-

ρέμεινε σε επίπεδα χαμηλότερα του ιστορικού μέσου όρου του (από τον Ιανουάριο του 2004) για την ελληνική αγορά, ο οποίος είναι στο 32,41%.

1.4.3. Έντοκα γραμμάτια, ομόλογα του Ελληνικού Δημοσίου και εταιρικά ομόλογα

Η αγορά ομολόγων εξακολουθεί να δέχεται πιέσεις από τις συνεχιζόμενες αυξήσεις των επιτοκίων από τις Κεντρικές Τράπεζες, με την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) να πραγματοποιεί στις 14 Σεπτεμβρίου 2023 τη δέκατη κατά σειρά αύξηση των βασικών της επιτοκίων από τον Ιούλιο του 2022, με

στόχο την έγκαιρη επαναφορά του πληθωρισμού στον μεσοπρόθεσμο στόχο της ΕΚΤ του 2%¹. Μετά και από αυτή την εξέλιξη, τα επιτόκια πράξεων κύριας αναχρηματοδότησης, διευκόλυνσης οριακής χρηματοδότησης και διευκόλυνσης αποδοχής καταθέσεων αυξήθηκαν σε 4,50%, 4,75% και 4,00%, αντίστοιχα.

Οι εξελίξεις αυτές αναπόφευκτα επηρεάζουν τις αποδόσεις των νέων εκδόσεων και το κόστος δανεισμού του Ελληνικού Δημοσίου. Εξετάζοντας τις εκδόσεις εντόκων γραμματίων του Δημοσίου (ΕΓΔ) που πραγματοποιήθηκαν κατά το οκτάμηνο του 2023 (Πίνακας 1.4.2) παρατηρείται ότι οι αποδόσεις τους καταγράφονται αυξημένες σε σχέση με τα τέλη του 2022 για όλες τις εκδόσεις ΕΓΔ 13, 26 και 52 εβδομάδων, με τη μεγαλύτερη άνοδο να καταγράφεται για τα ΕΓΔ 13 εβδομάδων. Εξετάζοντας τα επιτόκια των τίτλων αναφοράς του Ελληνικού Δημοσίου σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος για το ίδιο χρονικό διάστημα (Διάγραμμα 1.4.1), τον Αύγουστο του 2023 η μέση μηνιαία απόδοση των ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου ήταν αυξημένη σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022 για τις διάρκειες 3, 5, 20 και 30 ετών, ενώ οι διάρκειες 7, 10, 15 ετών καταγράφονται

με αποδόσεις χαμηλότερες σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022. Αξίζει να σημειωθεί και η επιτυχή έκδοση του 15ετούς ομολόγου του Ελληνικού Δημοσίου τον Ιούλιο του 2023 (κουπόνι 4,375%, re-offer yield 4,464%), μέσω της οποίας το Ελληνικό Δημόσιο άντλησε €3,5 δισ. από τις αγορές.

Τέλος, θετικές αποδόσεις σημείωσαν και οι δείκτες εταιρικών ομολόγων του Χ.Α. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α., ο Ελληνικός Δείκτης Τιμών Εταιρικών Ομολόγων² κατέγραψε απόδοση της τάξης του 2,77% και ο Ελληνικός Δείκτης Εταιρικών Ομολόγων³ απόδοση 5,28% κατά το οκτάμηνο του 2023⁴. Παράλληλα, σημειώνεται ότι η χρηματική αξία των διακανονισμένων συναλλαγών σε εταιρικά ομόλογα καταγράφηκε αυξημένη τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 2023 (€30,61 εκατ. και €15,35 εκατ., αντίστοιχα) σε σχέση με τους αντίστοιχους μήνες του 2022 (€20,44 εκατ. και €11,40 εκατ., αντίστοιχα). Παρ' όλα αυτά, η χρηματική αξία των διακανονισμένων συναλλαγών σε εταιρικά ομόλογα του οκταμήνου 2023 μειώθηκε, φτάνοντας τα €148,81 εκατ. από €168,88 εκατ. το οκτάμηνο του 2022.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.2 Επιτόκια Εντόκων Γραμματίων του Ελληνικού Δημοσίου (εκδόσεις από τα τέλη του 2022 έως και τις 6/9/2023)

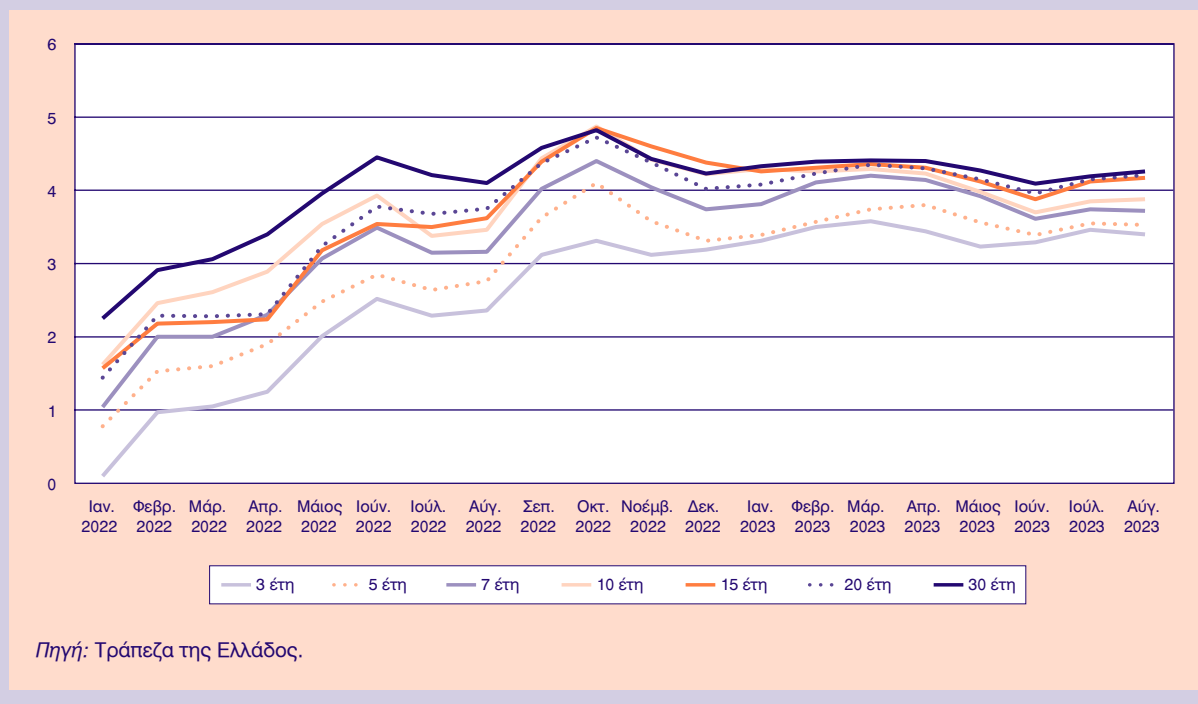
Ημ/νία έκδοσης	13 εβδομάδων	Ημ/νία έκδοσης	26 εβδομάδων	Ημ/νία έκδοσης	52 εβδομάδων
2/8/2023	3,72%	23/8/2023	3,83%	6/9/2023	3,81%
5/7/2023	3,59%	26/7/2023	3,80%	7/6/2023	3,84%
3/5/2023	3,20%	28/6/2023	3,65%	8/3/2023	3,75%
5/4/2023	3,04%	31/5/2023	3,50%	7/12/2022	2,73%
1/2/2023	2,47%	26/4/2023	3,50%		
4/1/2023	2,18%	29/3/2023	3,15%		
2/11/2022	1,79%	22/2/2023	3,07%		
		25/1/2023	2,40%		
		28/12/2022	2,50%		

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών.

1. Βλ. Ανακοίνωση ΕΚΤ της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 2023.
2. Για τον υπολογισμό του χρησιμοποιείται η καθαρή τιμή του κάθε ομολόγου.
3. Για τον υπολογισμό του χρησιμοποιείται η καθαρή τιμή, οι δεδουλευμένοι τόκοι και η αξία των καταβολών κάθε ομολόγου.
4. Αποδόσεις στις 29/8/2023 σύμφωνα με το Ημερήσιο Δελτίο Τιμών του Χ.Α. στις 31/8/2023.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.4.1

Μέση μηνιαία απόδοση (%) τίτλων αναφοράς του Ελληνικού Δημοσίου (Ιαν. 2022 – Αύγ. 2023) για διάρκειες 3, 5, 7, 10, 15, 20 και 30 ετών

1.4.4. Η επιστροφή στην επενδυτική βαθμίδα

Η επιστροφή της Ελλάδας στην επενδυτική βαθμίδα είναι πλέον γεγονός, με τους διεθνείς οίκους αξιολόγησης να αναβαθμίζουν σταδιακά την πιστοληπτική ικανότητα της χώρας (Πίνακας 1.4.3). Ο ιαπωνικός οίκος Rating and Investment Information (R&I) ήταν ο πρώτος που αναβάθμισε στις 31 Ιουλίου 2023 το αξιόχρεο του Ελληνικού Δημοσίου στην επενδυτική βαθμίδα BBB- με σταθερές προοπτικές, από BB+ με σταθερή προοπτική⁵. Λίγες ημέρες αργότερα, ακολούθησε ο γερμανικός οίκος Scope Ratings, ανακοινώνοντας στις 4 Αυγούστου 2023 την αναβάθμιση του αξιόχρεου του Ελληνικού Δημοσίου στην επενδυτική βαθμίδα BBB- με σταθερή προοπτική, από BB+ με θετική προοπτική⁶. Στη συνέχεια, στις 8 Σεπτεμβρίου 2023, ο канаδικός οίκος αξιολόγησης DBRS Morningstar έγινε ο πρώτος από τους τέσσερις αναγνωρισμένους από την ΕΚΤ οίκους αξιολόγησης που έδωσε στην Ελλάδα την επενδυτική βαθμίδα BBB (low) με σταθερές προ-

οπτικές, από BB (high) με σταθερές προοπτικές⁷. Ο αμερικανικός οίκος αξιολόγησης Moody's προχώρησε στις 15 Σεπτεμβρίου 2023 επίσης σε αναβάθμιση της Ελλάδας κατά δύο βαθμίδες στη βαθμίδα Ba1 με σταθερές προοπτικές, μόλις μία βαθμίδα κάτω από την επενδυτική⁸.

Η ανάκτηση της επενδυτικής βαθμίδας αναμένεται να έχει θετικές επιδράσεις για την πραγματική οικονομία και την κεφαλαιαγορά, αναμένοντας μειωμένο κόστος δανεισμού, αυξημένη ρευστότητα και εισροή επενδυτικών κεφαλαίων, καθώς η εξέλιξη αυτή καθιστά τις ελληνικές μετοχές και τα ομόλογα επιλέξιμα από πολύ μεγαλύτερο επενδυτικό κοινό. Ιδιαίτερα στην παρούσα συγκυρία, η εν λόγω εξέλιξη αναμένεται να μετριάσει τις αρνητικές επιπτώσεις που υφίστανται οι ελληνικές επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά από τις αλληπάλληλες αυξήσεις των επιτοκίων από την ΕΚΤ. Παράλληλα, οι θετικές επιπτώσεις της επιστροφής στην επενδυτική βαθμίδα μπορεί να συμβάλουν και στην επιστροφή της χρηματιστηριακής αγοράς στις

5. Βλ. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών για την ανακοίνωση του οίκου Rating and Investment Information (R&I) στις 31/7/2023.

6. Βλ. Ανακοίνωση Scope Ratings στις 4/8/2023.

7. Βλ. Ανακοίνωση DBRS Morningstar στις 8/9/2023.

8. Βλ. Ανακοίνωση Moody's στις 15/9/2023.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.3 Πιστοληπτική ικανότητα

Εταιρείες αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας	Πιστοληπτική ικανότητα	Προοπτική	Τελευταία αξιολόγηση
MOODY'S	Ba1	Σταθερή	Σεπτέμβριος 2023
FITCH	BB+	Σταθερή	Ιανουάριος 2023
STANDARD & POOR'S	BB+	Θετική	Απρίλιος 2023
RATING AND INVESTMENT	BBB-	Σταθερή	Ιούλιος 2023
DBRS	BBB(Low)	Σταθερή	Σεπτέμβριος 2023
SCOPE RATINGS	BBB-	Σταθερή	Αύγουστος 2023

Πηγή: Οργανισμός Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους (Ο.Δ.ΔΗ.Χ.), Σεπτέμβριος 2023.

ανεπτυγμένες αγορές, η οποία αποτελεί σημαντικό στόχο για το Χρηματιστήριο Αθηνών.

1.4.5. Σύνοψη

Το οκτάμηνο του 2023 ολοκληρώθηκε με εντυπωσιακές αποδόσεις για την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά από την αρχή του έτους, αυξημένη κεφαλαιοποίηση και αξία συναλλαγών. Με στόχο τη συγκράτηση του πληθωρισμού, οι συνεχιζόμενες αυξήσεις των επιτοκίων από την ΕΚΤ εξακολουθούν να ασκούν πίεση στην αγορά ομολόγων, επηρεάζοντας τις αποδόσεις των νέων εκδόσεων και το κόστος δανεισμού του Ελληνικού Δημοσίου. Ορόσημο για

την ελληνική οικονομία αποτέλεσε η ανάκτηση της επενδυτικής βαθμίδας, η οποία αναμένεται να έχει θετικές επιδράσεις για τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά, τη χρηματιστηριακή αγορά και το κράτος μέσω του μειωμένου κόστους δανεισμού, της αυξημένης ρευστότητας και της προσέλκυσης νέων επενδυτικών κεφαλαίων.

Βιβλιογραφία

Χρηματιστήριο Αθηνών, AxiaNumbers, Αγορά Χρεογράφων, *Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο* Δεκεμβρίου 2022.

Χρηματιστήριο Αθηνών, AxiaNumbers, Αγορά Χρεογράφων, *Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο* Αυγούστου 2023.

1.5. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας: Επιβεβαίωση των αρχικών προβλέψεων για επιβράδυνση της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας¹

Αριστοτέλης Κουτρούλης

Η τάση υποχώρησης των τιμών των βασικών εμπορευμάτων και της ενέργειας, σε συνδυασμό με την ανάκαμψη της κινεζικής οικονομίας, έδωσαν σημαντική ώθηση στη παγκόσμια οικονομία κατά το πρώτο εξάμηνο του έτους. Ωστόσο, η παρατεταμένη σφικτή νομισματική πολιτική, η παραμονή του πληθωρισμού σε υψηλά επίπεδα, και η σταδιακή εξασθένηση των επιδράσεων από την ομαλοποίηση της κινεζικής παραγωγής αναμένεται να επηρεάσουν δυσμενώς τις ετήσιες επιδόσεις της παγκόσμιας οικονομίας.

Ξεπερνώντας τις αρχικές προσδοκίες και παρά τη σφικτή νομισματική πολιτική, η παγκόσμια οικονομία κατέγραψε ισχυρούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης στο πρώτο εξάμηνο του τρέχοντος έτους. Σε αυτή την εξέλιξη σημαντική συμβολή είχαν οι μειούμενες ενεργειακές τιμές και η επάνοδος της κινεζικής οικονομίας στην ομαλότητα. Ωστόσο, η θετική επίδραση από την ανάκαμψη της κινεζικής οικονομικής δραστηριότητας έμελλε να είναι βραχύτερη της αναμενόμενης. Αντίθετα, ο αρνητικός αντίκτυπος των υψηλών επιτοκίων αποδεικνύεται μέχρι στιγμής ότι έχει μεγαλύτερη διάρκεια και αυξανόμενη ισχύ, χωρίς μάλιστα να υποχωρεί ο πληθωρισμός στα επιθυμητά επίπεδα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία αρνητικών προσδοκιών στις τάξεις των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων ως προς τις προοπτικές της οικονομίας, κάτι που αντανάκλαται και στην πτωτική πορεία των αντίστοιχων δεικτών εμπιστοσύνης. Ανάλογη αρνητική πορεία εμφανίζουν και οι δείκτες παραγωγής και

νέων παραγγελιών στη μεταποίηση αρκετών βιομηχανικών χωρών (OECD, 2023). Υπό αυτές τις συνθήκες, ο ετήσιος ρυθμός αύξησης του παγκόσμιου ΑΕΠ το 2023 αναμένεται να επιβραδυνθεί σε σχέση με το 2022 και να διαμορφωθεί στο 3% (βλ. Πίνακα 1.5.1).

Στον προηγμένο κόσμο, η μεγαλύτερη επιβράδυνση της οικονομικής δραστηριότητας αναμένεται στη Ευρώπη, με τους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης σε αρκετές οικονομίες να κινούνται μεταξύ των ορίων οικονομικής στασιμότητας (Ευρωζώνη και Ην. Βασίλειο) και συρρίκνωσης του ΑΕΠ (Γερμανία). Στην Ευρωζώνη, οι χαμηλές οικονομικές επιδόσεις συνδέονται με το υψηλό κόστος δανεισμού, τη σταδιακή απόσυρση των δημοσιονομικών μέτρων στήριξης των νοικοκυριών, τον χαμηλό δείκτη εμπιστοσύνης νοικοκυριών και επιχειρήσεων και τον περιορισμό της εξωτερικής ζήτησης λόγω ενίσχυσης του ευρώ (ECB, 2023). Αντίθετα με την Ευρώπη, οι οικονομίες των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας δείχνουν αρκετά ανθεκτικές έναντι των δυσμενέστερων συνθηκών που επικρατούν παγκοσμίως. Στις ΗΠΑ, η οριακή αύξηση του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης αντανάκλα τον δυναμισμό της εσωτερικής ζήτησης και τη θετική πορεία της αγοράς εργασίας. Στην Ιαπωνία, οι εξαιρετικά βελτιωμένες επιδόσεις της οικονομίας σε σχέση με το 2022 αποδίδονται κυρίως στη διατήρηση της χαλαρής νομισματικής πολιτικής. Πράγματι, η Ιαπωνία είναι η μοναδική προηγμένη οικονομία της οποίας οι νομισματικές αρχές δεν έχουν αυξήσει τα βασικά επιτόκια πολιτικής, με αποτέλεσμα την υποτίμηση του γιεν και την ενίσχυση των εξαγωγών.

Στις αναδυόμενες και αναπτυσσόμενες οικονομίες, ξεχωρίζει η επάνοδος της κινεζικής οικονομίας σε ομαλούς ρυθμούς οικονομικής δραστηριότητας, έπειτα από μια μακρά περίοδο δυσλειτουργιών και κλειστών παραγωγικών μονάδων λόγω της πανδημίας. Ωστόσο, η χαμηλή εμπιστοσύνη των καταναλωτών στις προοπτικές της οικονομίας και σημαντικά προβλήματα στον τομέα κατασκευών και διαχείρισης ακίνητης περιουσίας δημιουργούν προσκόμματα στην ανάκαμψη της εσωτερικής ζήτησης και την ολική επαναφορά της οικονομίας στους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης του πρόσφατου παρελθόντος (ECB, 2023· OECD, 2003). Η Ινδία, αντίθετα, φαίνεται να διατηρεί μεγάλο μέρος της δυναμικής του προηγούμενου έτους, όπως

1. Σε σχέση με τα προηγούμενα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων*, η έκταση της ανάλυσης και το εύρος των στοιχείων που παρατίθενται στο παρόν άρθρο είναι περιορισμένα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι κατά τη χρονική περίοδο συγγραφής του άρθρου δεν είχαν δημοσιευθεί οι εκθέσεις για την παγκόσμια οικονομία του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και άλλων διεθνών οργανισμών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.5.1 Πραγματικό Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
(ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

	2022*	2023**	2024**
Παγκόσμια οικονομία	3,3	3	2,7
ΗΠΑ	2,1	2,2	1,3
Ευρωζώνη	3,4	0,6	1,1
Ιαπωνία	1	1,8	1
Ηνωμένο Βασίλειο	4,1	0,3	0,8
Βραζιλία	3	3,2	1,7
Ρωσία	-2	0,8	0,9
Ινδία	7,2	6,3	6
Κίνα	3	5,1	4,6

Πηγή: OECD (2023).

* Εκτιμήσεις, ** Προβλέψεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.5.2 Πληθωρισμός
(ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

	2022*	2023**	2024**
ΗΠΑ	6,3	3,8	2,6
Ευρωζώνη	8,4	5,5	3
Ιαπωνία	2,5	3,1	2,1
Ηνωμένο Βασίλειο	9,1	7,2	2,9
Βραζιλία	9,3	4,9	3,6
Ρωσία	13,7	5,2	5,2
Ινδία	6,7	5,3	4,8
Κίνα	1,9	0,5	1,3

Πηγή: OECD (2023).

* Εκτιμήσεις, ** Προβλέψεις.

και η Βραζιλία, λόγω των καλών επιδόσεων του αγροτικού τομέα (OECD, 2023). Τέλος, οριακά θετική ανάπτυξη αναμένεται στη Ρωσία, έπειτα από ένα μεγάλο διάστημα συρρίκνωσης του ΑΕΠ που προκάλεσε η πολεμική σύγκρουση με την Ουκρανία.

Αναφορικά με τις εξελίξεις στις τιμές, η υποχώρηση των ενεργειακών τιμών από τις αρχές του έτους, σε συνδυασμό με την περιοριστική νομισματική πολιτική, έχουν οδηγήσει στην αποκλιμάκωση του πληθωρι-

σμού διεθνώς (βλ. Πίνακα 1.5.2). Ωστόσο, οι πληθωριστικές πιέσεις παραμένουν ισχυρές, με τον πυρήνα του πληθωρισμού να διατηρείται υψηλός στις περισσότερες οικονομίες του κόσμου. Σύμφωνα με τους αναλυτές του ΟΟΣΑ, η επιμονή του πυρήνα του πληθωρισμού οφείλεται στα αυξημένα κόστη παραγωγής και τα μεγάλα περιθώρια κέρδους σε αρκετούς παραγωγικούς κλάδους. Σημαντική είναι και η διαφοροποίηση μεταξύ του πληθωρισμού τιμών των υλικών αγαθών και υπηρεσιών, με τις ανοδικές πιέσεις στις

τιμές των τελευταίων να παραμένουν ισχυρές λόγω της υψηλότερης συμμετοχής του εργατικού κόστους στο συνολικό κόστος των κλάδων παροχής υπηρεσιών (OECD, 2023).

Οι συνθήκες που επικρατούν στην αγορά εργασίας των περισσότερων προηγμένων οικονομιών εξακολουθούν να χαρακτηρίζονται από χαμηλά ποσοστά ανεργίας και μεγάλο αριθμό κενών θέσεων εργασίας. Ωστόσο, το τελευταίο διάστημα παρατηρείται μια τάση εκτόνωσης των συνθηκών στενότητας, με τον ρυθμό αύξησης των ονομαστικών μισθών να γίνεται ηπιότερος. Θεωρητικά, οι αυξήσεις αυτές αντιμάχονται την προσπάθεια των νομισματικών αρχών για αντιμετώπιση του πληθωρισμού. Ωστόσο, εκτιμάται ότι τα υψηλά περιθώρια κέρδους σε αρκετούς κλάδους επιτρέπουν την απορρόφηση του αυξημένου εργατικού κόστους από τις επιχειρήσεις, αποφεύγοντας τη μετακύλισή του στις τιμές των αγαθών (OECD, 2023).

Τέλος, όσον αφορά τις διεθνείς εμπορικές συναλλαγές, οι τρέχουσες εκτιμήσεις των διεθνών οργανισμών επιβεβαιώνουν τις αρχικές προβλέψεις για σημαντική μείωση του ρυθμού επέκτασης του παγκόσμιου εμπορίου αγαθών και υπηρεσιών. Η εξέλιξη αυτή αποδίδεται, μεταξύ άλλων, στην υποχώρηση των ρυθμών αύξησης του παγκόσμιου ΑΕΠ και τη γενικευμένη στροφή των καταναλωτικών δαπανών σε αγαθά και υπηρεσίες των οποίων η κατανάλωση και η παραγωγή δεν απαιτεί διεθνείς εμπορικές συναλλαγές σε μεγάλη κλίμακα (ECB, 2023· OECD, 2003) .

Βιβλιογραφία

ECB (2023), *ECB staff macroeconomic projections for the euro area*, September 2023.

OECD (2023), *OECD Economic Outlook, Interim Report September 2023: Confronting Inflation and Low Growth*, OECD Publishing, Paris.

2. Δημοσιονομικές εξελίξεις

ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις, τεύχος 52, 2023, σσ. 37-44

Κρατικός Προϋπολογισμός, δημόσιο χρέος και προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών

Ελισάβετ Ι. Νίτση

2.1. Εκτέλεση Προϋπολογισμού 2023 και Προσχέδιο Κρατικού Προϋπολογισμού 2024

Πρόσφατα κατατέθηκε στη Βουλή των Ελλήνων το Προσχέδιο του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2024. Το Προσχέδιο, εκτός από τον Προϋπολογισμό του 2024, περιλαμβάνει και πληροφορίες για την εκτίμηση τόσο των μακροοικονομικών μεγεθών όσο και της εκτέλεσης του Προϋπολογισμού του 2023. Στον Πίνακα 2.1.1 παρουσιάζονται τα στοιχεία Προϋπολογισμών του 2023 και 2024. Για λόγους σύγκρισης χρησιμοποιούνται και τα στοιχεία του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής (ΜΠΔΣ) 2022-2025.

Εκτέλεση Κρατικού Προϋπολογισμού 2023

Για το τρέχον έτος 2023, και σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, ο ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ της χώρας εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί σε 2,3%, όσο και η πρόβλεψη του Προγράμματος Σταθερότητας του 2023. Η πρόβλεψη αυτή του Υπουργείου Οικονομικών σχετίζεται με την αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης, των επενδύσεων, αλλά και τη σταδιακή συρρίκνωση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών με την αύξηση των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών, καθώς αυξήθηκαν σημαντικά οι τουριστικές εισπράξεις. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η ανάκτηση της επενδυτικής βαθμίδας, καθώς διασφαλίζει την ασφάλεια πρόσβασης στις αγορές, μειώνει το κόστος χρηματοδότησης της χώρας και των πιστωτικών ιδρυμάτων και αναμένεται να ενισχύσει σημαντικά την προσέλκυση ξένων επενδύσεων. Η πρόβλεψη αυτή είναι υψηλότερη από τις προβλέψεις του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2023 κατά 0,5%.

Τα δημοσιονομικά στοιχεία στο Προσχέδιο του Προϋπολογισμού του 2024 για το 2023 δείχνουν απόκλιση από τις εκτιμήσεις του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2023, όπως είχε κατατεθεί. Το πρωτογενές αποτέλεσμα της Κεντρικής Κυβέρνησης εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί σε πλεόνασμα ύψους 1,1 δισ. ευρώ (0,5% του ΑΕΠ), έναντι ελλείματος 806 εκατ. ευρώ, δηλαδή 1,9 δισ. ευρώ περισσότερα (0,9% του ΑΕΠ), από ό,τι είχε προβλεφθεί στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού 2023. Συγκριτικά με το 2022, όταν το πρωτογενές έλλειμμα ανήλθε στα 2,4 δισ. ευρώ (1,2% του ΑΕΠ), η βελτίωση ανέρχεται στα 3,5 δισ. ευρώ (1,7% του ΑΕΠ). Το συνολικό αποτέλεσμα της Κεντρικής Κυβέρνησης εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί σε έλλειμμα ύψους 7,5 δισ. ευρώ (3,4% του ΑΕΠ), έναντι ελλείματος 7,8 δισ. ευρώ, δηλαδή 281 εκατ. ευρώ λιγότερα (0,1% του ΑΕΠ), από ό,τι είχε προβλεφθεί στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού 2023. Συγκριτικά με το 2022, όταν το έλλειμμα της Κεντρικής Κυβέρνησης ανήλθε στα 8,5 δισ. ευρώ (4,1% του ΑΕΠ), η βελτίωση ανέρχεται στα 973 εκατ. ευρώ (0,7% του ΑΕΠ).

Πιο συγκεκριμένα, τα έσοδα αναμένονται στα 65,2 δισ. ευρώ (29,1 του ΑΕΠ), αυξημένα κατά 3,0 δισ. ευρώ ή 4,9% σε σχέση με την πρόβλεψη του Προϋπολογισμού του 2023, αλλά και 3,6 δισ. ευρώ ή 5,8% συγκριτικά με το 2022. Η αύξηση αυτή θα προέλθει κατά κύριο λόγο από την είσπραξη φόρων και πιο συγκεκριμένα τον φόρο εισοδήματος επιχειρήσεων κατά 2,0 δισ. ευρώ ή 39,8%, τον φόρο εισοδήματος από φυσικά πρόσωπα κατά 954 εκατ. ευρώ ή 8,4% και τον ΦΠΑ κατά 925 εκατ. ευρώ ή 4,2%. Αντίθετα, οι μεταβιβάσεις μείωσαν τα έσοδα κατά 1,5 δισ. ευρώ ή 21,7%. Η αύξηση των εισπράξεων από φόρους οφείλεται στην επανεκκίνηση της οικονομίας και την επακόλουθη αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας που, μαζί με την αύξηση του κατώτατου μισθού και όλων των αμοιβών και μεταβιβάσεων που σχετίζονται με αυτόν, αύξησαν τα εισοδήματα των εργαζομένων και άρα και την απόδοση φόρων, στη σημαντική αύξηση των τουριστικών εισπράξεων, την αύξηση της χρήσης των πιστωτικών καρτών και των ηλεκτρονικών συναλλαγών και των πληθωριστικών πιέσεων μετά την παγκόσμια ενεργειακή κρίση.

Τα έσοδα από το ΠΔΕ μειώθηκαν κατά 508 εκατ. ευρώ ή 11,1% σε σχέση με την πρόβλεψη του Προϋπολογισμού του 2024, ενώ αυξήθηκαν από το 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.1 Στοιχεία Κρατικών Προϋπολογισμών σύμφωνα με τη μεθοδολογία European System of Accounts (ESA), εκατ. €

	2022	2023		2024
	ΔΥΕ Απριλίου 2021	Πρόβλεψη Προϋπολογισμού 2023 ¹	Εκτίμηση Προσχεδίου Προϋπολογισμού 2024	Πρόβλεψη Προσχεδίου Προϋπολογισμού 2024
Κρατικός Προϋπολογισμός				
Καθαρά έσοδα	61.583	62.139	65.184	68.140
Φόροι εκ των οποίων:	56.207	56.748	61.325	62.901
ΦΠΑ	21.931	22.198	23.123	24.271
ΕΦΚ	7.009	7.117	7.108	7.136
Τακτικοί φόροι ακίνητης περιουσίας	2.497	2.380	2.540	2.487
Φόρος εισοδήματος από φυσικά πρόσωπα	11.219	11.318	12.272	13.011
Φόρος εισοδήματος από εταιρείες	4.694	5.094	7.120	6.935
Λοιποί τρέχοντες φόροι	2.321	2.375	2.345	2.391
Κοινωνικές εισφορές	56	55	56	56
Μεταβιβάσεις	8.548	6.972	5.456	6.890
Πωλήσεις αγαθών & υπηρεσιών	721	837	824	987
Λοιπά τρέχοντα έσοδα	2.052	3.613	4.221	3.932
Πωλήσεις παγίων περιουσιακών στοιχείων	27	24	10	8
Επιστροφές εσόδων	6.028	6.110	6.707	6.634
Δαπάνες²	70.081	69.945	72.710	74.087
Παροχές σε εργαζόμενους	13.640	13.756	14.158	14.715
Κοινωνικές παροχές	391	397	403	410
Μεταβιβάσεις	34.564	31.620	33.250	31.944
Αγορές αγαθών και υπηρεσιών	2.133	1.431	2.153	1.656
Επιδοτήσεις	400	80	180	81
Τόκοι (σε ακαθάριστη βάση)	6.107	7.000	8.650	8.800
Λοιπές δαπάνες	55	81	96	111
Πιστώσεις υπό κατανομή (πλην ΠΔΕ)	11.216	15.351	13.130	15.114
Αγορές παγίων περιουσιακών στοιχείων	1.573	229	689	1.255
Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ)³				
Έσοδα	3.666	4.566	4.058	4.668
Δαπάνες	8.182	8.300	8.750	8.500

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.1 (συνέχεια)

	2022	2023		2024
	ΔΥΕ Απριλίου 2021	Πρόβλεψη Προϋπολογισμού 2023 ¹	Εκτίμηση Προσχεδίου Προϋπολογισμού 2024	Πρόβλεψη Προσχεδίου Προϋπολογισμού 2024
Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας¹				
Έσοδα	2.753	3.662	1.902	3.138
Δαπάνες	2.843	3.662	2.070	3.617
Πρωτογενές Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού κατά ESA⁴	-2.427	-806	1.112	2.853
% ΑΕΠ	-1,2%	-0,4%	0,5%	1,2%
Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού κατά ESA⁴	-8.498	-7.806	-7.525	-5.947
% ΑΕΠ	-4,1%	-3,5%	-3,4%	-2,5%
ΑΕΠ	208.030	224.134	224.134	235.147

Πηγές: Προσχέδιο Κρατικού Προϋπολογισμού 2024, Υπουργείο Οικονομικών.
Εισηγητική Έκθεση Κρατικού Προϋπολογισμού 2023, Υπουργείο Οικονομικών.
Πρόγραμμα Σταθερότητας 2023, Υπουργείο Οικονομικών.

Σημειώσεις:

1. Τα έσοδα του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας περιέχονται στις μεταβιβάσεις, ενώ οι αντίστοιχες δαπάνες περιέχονται στις πιστώσεις υπό κατανομή.
2. Οι δαπάνες της Κεντρικής Διοίκησης αναλύονται σύμφωνα με τις μείζονες κατηγορίες του π.δ. 54/2018 (Α' 103).
3. Τα έσοδα του ΠΔΕ περιέχονται στις μεταβιβάσεις και στα λοιπά τρέχοντα έσοδα, ενώ οι δαπάνες του ΠΔΕ περιέχονται στις πιστώσεις υπό κατανομή.
4. Έλλειμμα (-)/Πλεόνασμα (+).

κατά 392 εκατ. ευρώ ή 10,7%. Αντίθετα, τα έσοδα του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας μειώθηκαν 1,8 δισ. ευρώ ή 48,1% σε σχέση με την πρόβλεψη του Προϋπολογισμού του 2023 και 773 εκατ. ευρώ ή 27,2% συγκριτικά με το 2022.

Αντίστοιχα, οι δαπάνες εκτιμώνται στα 72,7 δισ. ευρώ (32,4% του ΑΕΠ), αυξημένες κατά 2,8 δισ. ευρώ ή 4% από την πρόβλεψη του Προϋπολογισμού του 2023 και 2,6 δισ. ευρώ ή 3,8% από το 2022. Η αύξηση αυτή προέρχεται κατά κύριο λόγο από τις μεταβιβάσεις κατά 1,6 δισ. ευρώ ή 5,2% και τους τόκους κατά 1,6 δισ. ευρώ ή 23,6% από την πρόβλεψη του Προϋπολογισμού του 2023, ενώ από την εκτέλεση του 2022 αυξήθηκαν οι πιστώσεις υπό κατανομή κατά 1,9 δισ. ευρώ ή 17,1% και οι τόκοι κατά 2,5 δισ. ευρώ ή 41,6%. Η αύξηση αυτή οφείλεται κατά κύριο λόγο στην αύξηση των δαπανών του Κρατικού Προϋπολογισμού για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης ως αποτέλεσμα των δυσμενών γεωπολιτικών εξελίξεων. Συ-

γκριτικά με το 2022, οι επείγουσες έκτακτες ανάγκες λόγω των πυρκαγιών και των πλημμυρών αύξησαν τις πιστώσεις υπό κατανομή. Η διάθεση των κονδυλίων αυτών έγινε με την ψήφιση δύο συμπληρωματικών Προϋπολογισμών.

Τέλος, οι δαπάνες του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) αυξήθηκαν κατά 450 εκατ. ευρώ ή 5,4% συγκριτικά με την εκτίμηση του Προϋπολογισμού του 2023 και 568 εκατ. ευρώ ή 6,9% σε σχέση με τις δαπάνες για ΠΔΕ του 2022, ενώ οι δαπάνες του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας είναι σημαντικά μειωμένες τόσο από τις δαπάνες του 2022 (773 εκατ. ευρώ ή 27,2%), αλλά κυρίως συγκριτικά με την πρόβλεψη του Προϋπολογισμού του 2023 (1,6 δισ. ευρώ ή 43,5%).

Προσχέδιο Προϋπολογισμού 2024

Αναφορικά με το Προσχέδιο του Προϋπολογισμού του 2024, οι μακροοικονομικές προβλέψεις για τον

ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ της χώρας είναι 3%, αυξημένος κατά 0,7% έναντι του 2023. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι η πρόβλεψη αυτή είναι υψηλότερη από τον μέσο όρο της Ευρωζώνης (1,3% σύμφωνα με τις θερινές προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και 0,9% σύμφωνα με τις προβλέψεις του ΔΝΤ). Φαίνεται ότι η ελληνική οικονομία θα συνεχίσει να αναπτύσσεται, μετά το πλήγμα της πανδημίας, λόγω της αυξημένης οικονομικής δραστηριότητας με σημαντική αύξηση των επενδύσεων, λόγω των πόρων του ΠΔΕ και του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, παρά τη σημαντική αύξηση του πληθωρισμού εξαιτίας της ενεργειακής κρίσης. Η προοπτική μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας οφείλεται στην αξιοπιστία της οικονομικής πολιτικής της χώρας που, με τις διαδοχικές αναβαθμίσεις της πιστοληπτικής ικανότητας από τους διεθνείς οίκους αξιολόγησης, δείχνει την προοπτική της ελληνικής οικονομίας, και την αντίστασή της στα συνεχή προβλήματα που προκαλεί η κλιματική κρίση.

Δημοσιονομικά το Προσχέδιο του Προϋπολογισμού του 2024 προβλέπει σημαντική βελτίωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων του Κρατικού Προϋπολογισμού με την ταυτόχρονη αύξηση των εσόδων, αν και οι δαπάνες αυξάνονται, λιγότερο όμως από τα έσοδα, συγκριτικά με την εκτίμηση για το 2023. Το συνολικό αποτέλεσμα του Κρατικού Προϋπολογισμού κατά ESA θα περιοριστεί σε έλλειμμα ύψους 5,9 δισ. ευρώ (2,5% του ΑΕΠ), μειωμένο κατά 1,6 δισ. ευρώ ή 21%, ενώ το πρωτογενές αποτέλεσμα θα είναι πλεονασματικό και θα ανέλθει στα 2,9 δισ. ευρώ 1,2% του ΑΕΠ), αυξημένο κατά 1,7 δισ. ευρώ ή 156,6%, αντίστοιχα.

Πιο συγκεκριμένα, τα έσοδα, που αναμένεται να φθάσουν τα 68,1 δισ. ευρώ (29% του ΑΕΠ), είναι αυξημένα κατά 3 δισ. ευρώ ή 4,5%. Η αύξηση των εσόδων προβλέπεται να προέλθει κυρίως λόγω της προβλεπόμενης μεγέθυνσης της οικονομίας που οδηγεί σε αυξημένες εισπράξεις ΦΠΑ 1,1 δισ. ευρώ ή 5%, και από τις μεταβιβάσεις 1,4 δισ. ευρώ ή 26,3% κυρίως λόγω των αυξημένων, προσαρμοσμένων κατά ESA, εσόδων του ΤΑΑ κατά 1.236 εκατ. ευρώ και του συγχρηματοδοτούμενου σκέλους του ΠΔΕ κατά 274 εκατ. ευρώ. Οι δαπάνες θα φθάσουν τα 74,1 δισ. ευρώ (31,5% του ΑΕΠ), αυξημένες κατά 1,4 δισ. ευρώ ή 1,9% συγκριτικά με την εκτίμηση του Προσχεδίου του Προϋπολογισμού για το 2023 και θα προέλθουν από τις Πιστώσεις υπό κατανομή (2 δισ. ευρώ ή 15,1% περισσότερα από το 2023) και δευτερευόντως από την Αγορά παγίων περιουσιακών στοιχείων (566 εκατ. ευρώ ή 82,1%). Επιπλέον, αναμένονται 3,6 δισ. ευρώ από το Ταμείο

Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, τα οποία θα χρησιμοποιηθούν για την υλοποίηση των δράσεων που επιχορηγούνται από αυτό και εντάσσονται στο Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας «Ελλάδα 2.0», αλλά και 8,5 δισ. ευρώ από το ΠΔΕ, μέσω κυρίως της εκτέλεσης προγραμμάτων που εντάσσονται στο νέο ΕΣΠΑ 2021-2027.

2.2. Η εξέλιξη του δημοσίου χρέους το β' τρίμηνο του 2023

Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους¹, το δεύτερο τρίμηνο του 2023 το χρέος της Κεντρικής Κυβέρνησης ανήλθε σε 404,7 δισ. ευρώ, σημειώνοντας αύξηση κατά 3,2 δισ. ευρώ (0,8%) περίπου μονάδες σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο, ενώ αυξήθηκε κατά 4,4 δισ. ευρώ (1,1%) από το τέλος του 2022, και 10,5 δισ. ευρώ (2,7%) συγκριτικά με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2022. Επιπρόσθετα, τα ταμειακά διαθέσιμα του Ελληνικού Δημοσίου αυξήθηκαν σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο κατά 556,4 εκατ. ευρώ ή 2,9%, 858,5 εκατ. ευρώ (4,6%) σε σχέση με το τέλος του 2022 και κατά 2,6 δισ. ευρώ (15,2%) σχετικά με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2022.

Η σύνθεση του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2023 παρουσιάζεται στον Πίνακα 2.2.1. Το χρέος της Κεντρικής Διοίκησης διαμορφώθηκε στο σύνολό του σε σταθερό επιτόκιο και ευρώ. Παρατηρείται μια μεταβολή της σύνθεσης του χρέους υπέρ του διαπραγματεύσιμου χρέους έναντι του μη διαπραγματεύσιμου, τόσο έναντι του προηγούμενου τριμήνου (3,6 δισ. ή 3,8%), όσο και έναντι του τέλους του 2022 (2,3 δισ. ή 2,4%), αλλά και του αντίστοιχου τριμήνου του 2022 (1 δισ. ή 1%). Τέλος, οι εγγυήσεις του Ελληνικού Δημοσίου παρουσιάζουν μια σχετική σταθερότητα, στα 29,4 δισ. ευρώ, αυξημένες κατά 92 εκατ. ευρώ (0,3%) σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο, ενώ σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2022 είναι μειωμένες κατά 721 εκατ. ευρώ ή 2,4%.

Η κατανομή του χρέους, με βάση την υπολειπόμενη διάρκεια αυτού το πρώτο εξάμηνο του 2023, αποτυπώνεται στον Πίνακα 2.2.2. Οι βραχυχρόνιοι τίτλοι (με λήξη μικρότερη του έτους) του Ελληνικού Δημοσίου αντιπροσωπεύουν το 16,4% του συνόλου, έναντι 10,3% που καταλαμβάνουν οι μεσοπρόθεσμοι τίτλοι (με λήξη από 1 έως 5 έτη), και 73,3% που καταλαμβάνουν οι τίτλοι μακράς διάρκειας (λήξη μετά την πενταετία) από 16,9%, 9,4% και 73,6%, αντίστοιχα, που

1. Δελτίο Δημοσίου Χρέους, Ιούνιος 2023, Γενικό Λογιστήριο του Κράτους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.1 Στοιχεία χρέους Κεντρικής Κυβέρνησης¹ (ποσά σε εκατ. €)*

Περίοδος	2022 (Β' τρίμ.)	2022 (Δ' τρίμ.)	2023 (Α' τρίμ.)	2023 (Β' τρίμ.)
Ύψος χρέους Κεντρικής Κυβέρνησης	394.182,48	400.275,64	401.528,24	404.685,60
Κατανομή χρέους κατά είδος επιτοκίου				
Σταθερό ²	394.182,48	400.275,64	401.528,24	404.685,60
Κυμαινόμενο ^{2,3}	0,00	0,00	0,00	0,00
Κατανομή χρέους κατά τρόπο διαπραγμάτευσης				
Διαπραγματεύσιμο	98.151,44	96.866,70	95.563,72	99.147,97
Μη διαπραγματεύσιμο	296.031,04	303.408,94	305.964,52	305.537,63
Κατανομή χρέους κατά νόμισμα				
Σε ευρώ, €	394.182,48	400.275,64	401.528,24	404.685,60
Σε νόμισμα εκτός ζώνης ευρώ	0,00	0,00	0,00	0,00
Ταμειακά Διαθέσιμα ΕΔ⁴	17.059,4	18.796,70	19.098,80	19.655,20
Εγγυήσεις Ελληνικού Δημοσίου	30.153,53	29.631,20	29.339,40	29.432,30

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

Σημειώσεις:

1. Το χρέος της Κεντρικής Κυβέρνησης διαφέρει από το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης (Χρέος κατά Μάαστριχτ) κατά το ποσό του ενδοκυβερνητικού χρέους και λοιπών στοιχείων που προβλέπονται από τον ESA '95.
2. Η αναλογία σταθερού/κυμαινόμενου επιτοκίου υπολογίζεται λαμβάνοντας υπόψη: α) τις συναλλαγές ανταλλαγής επιτοκίου, β) τη χρήση χρηματοδοτικών μέσων από τον ΕΜΣ σχετικά με τα δάνεια που έχουν χορηγηθεί στο Ελληνικό Δημόσιο και γ) την ενσωμάτωση των παραμέτρων κινδύνου του χαρτοφυλακίου υποχρεώσεων του EFSF στο χαρτοφυλάκιο του ελληνικού δημοσίου χρέους.
3. Τα τιμαριθμοποιημένα ομόλογα περιλαμβάνονται στα κυμαινόμενα ομόλογα.
4. Περιλαμβάνεται ο λογαριασμός αποθεματικού προσόδων από τις αγορές κεφαλαίου με υπόλοιπο 15.697,3 εκατ. ευρώ, 31/3/2023 και 30/6/2023.

* Προσωρινά στοιχεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.2 Χρέος Κεντρικής Κυβέρνησης ως προς την υπολειπόμενη φυσική διάρκεια* (ποσά σε εκατ. €)

Περίοδος	2022 (Β' τρίμ.)	2022 (Δ' τρίμ.)	2023 (Α' τρίμ.)	2023 (Β' τρίμ.)
Συνολικό ποσό	394.182,48	400.275,64	401.528,24	404.685,60
Βραχυπρόθεσμα (μέχρι 1 έτος)	64.742,23	68.876,94	68.241,03	71.385,66
Μεσοπρόθεσμα (1 έως 5 έτη)	40.446,51	42.656,63	47.402,77	48.205,73
Μακροπρόθεσμα (άνω των 5 ετών)	288.993,75	288.742,07	285.884,44	285.094,21

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

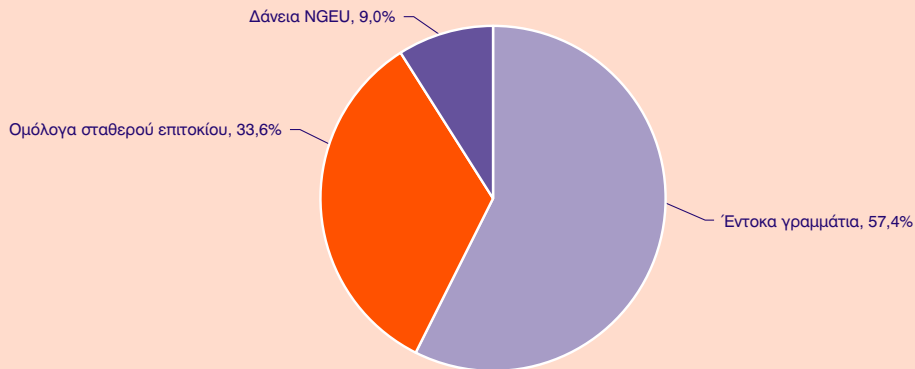
* Αφορά τον όγκο των ομολόγων, εντόκων γραμματίων και βραχυπρόθεσμων τίτλων και όχι το σύνολο του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης.

ήταν το προηγούμενο τρίμηνο του 2023. Συγκριτικά με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2022, παρατηρείται μια αύξηση του μεριδίου των βραχυπρόθεσμων και μεσοπρόθεσμων τίτλων και μια αντίστοιχη μείωση των μακροπρόθεσμων.

Η μέση υπολειπόμενη φυσική διάρκεια του συνολικού χρέους της Κεντρικής Διοίκησης ανήλθε σε 17,18 έτη, ελαφρώς μειωμένη από αυτή των 18,17 ετών που ήταν το αντίστοιχο τρίμηνο του 2022. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η μέση υπολειπόμενη φυσική διάρκεια

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.1

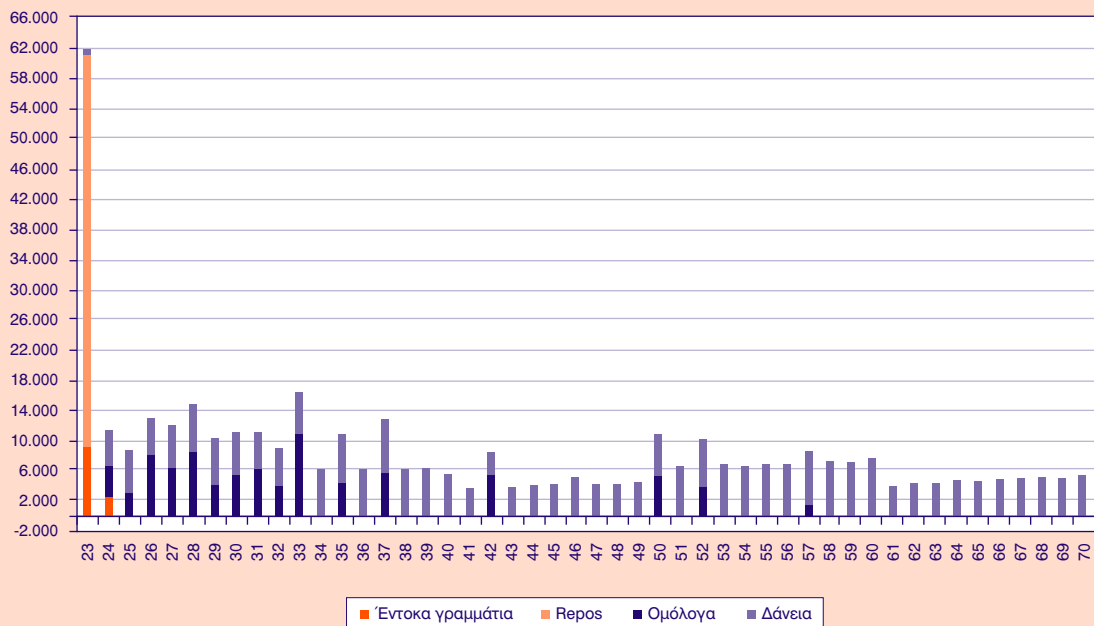
Κατανομή νέου δανεισμού, Α' εξάμηνο του 2023

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.2

Χρονοδιάγραμμα λήξης χρέους Κεντρικής Κυβέρνησης την 30/6/2023 (ποσά σε εκατ. ευρώ)

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

Οι λήξεις τίτλων εξομαλύνονται με προαγορές χρέους και πράξεις διαχείρισης.

Περιλαμβάνεται η επιμήκυνση των δανείων του EFSF που συμφωνήθηκε στο Eurogroup της 22-6-2018.

του συνολικού χρέους της Κεντρικής Διοίκησης έχει περισσότερο από διπλασιαστεί από την είσοδο της χώρας στον Μηχανισμό Στήριξης, που ανερχόταν στα 7,65 έτη το δεύτερο τρίμηνο του 2010. Επιπλέον, και όσο αφορά τον νέο δανεισμό του Ελληνικού Δημοσίου κατά την υπό εξέταση περίοδο, η μέση σταθμική διάρκεια ανήλθε στα 5,03 έτη, παρουσιάζοντας μείωση από το επίπεδο των 5,53 ετών στο οποίο είχε διαμορφωθεί το 2022.

Ο νέος δανεισμός για το πρώτο εξάμηνο του 2023 κατανέμεται σε 57,4% από την έκδοση εντόκων γραμματίων, 33,6% από ομόλογα σταθερού επιτοκίου και μόλις 9% των δανείων προέρχεται από το ευρωπαϊκό μέσο ανάκαμψης NextGenerationEU (NGEU). (Διάγραμμα 2.2.1).

Στο Διάγραμμα 2.2.2, παρουσιάζεται το χρονοδιάγραμμα λήξης του χρέους της Κεντρικής Κυβέρνησης με βάση τα τελευταία δημοσιευμένα στοιχεία. Από την απεικόνιση των νεότερων δεδομένων φαίνεται πως, αν εξαιρέσουμε το τρέχον έτος (2023), η διασπορά του βάρους της εξόφλησης του δημοσίου χρέους έχει πλέον εξομαλυνθεί σε επίπεδα, με ελάχιστες εξαιρέσεις, χαμηλότερα των 15 δισ. ευρώ ανά έτος έως το 2070.

2.3. Προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών

Το Προσχέδιο του Προϋπολογισμού του 2024 καταρτίστηκε υπό το βάρος των φυσικών καταστροφών που έπληξαν την χώρα και κατέδειξαν την ανάγκη αντιμετώπισης των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής σε μόνιμη βάση. Η παραδοχή αυτή οδηγεί στην ανάγκη πρόβλεψης σχετικών κονδυλίων στους επόμενους Προϋπολογισμούς της χώρας για την ενίσχυση της ασφάλειας με έργα υποδομών και την ενίσχυση της πολιτικής προστασίας και της πρόληψης, αλλά και της κρατικής αρωγής, Ταυτόχρονα όμως, είναι και ο πρώτος Προϋπολογισμός που καταρτίζεται μετά την ανάκτηση της επενδυτικής βαθμίδας από τον οίκο DBRS Ratings, επίτευγμα που οφείλεται στη συνετή δημοσιονομική πολιτική και την αντιμετώπιση των αλληλέγγυων κρίσεων –καιρικών, ενεργειακών, πληθωριστικών, κλπ.

Η πρόβλεψη για ανάπτυξη το 2024 στο 3%, υψηλότερη σε σχέση με το 2023 (2,3%), μπορεί να θεωρηθεί εφικτή, καθώς οι δημοσιονομικοί στόχοι προσαρμόζονται σε συνθήκες κανονικότητας, οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που υλοποιήθηκαν τα τελευταία έτη αποδίδουν και η επιτάχυνση υλοποίησης του σχεδίου «Ελλάδα 2.0» εκτιμάται ότι θα συμβάλει στην επίτευξη της πρόβλεψης για τον ρυθμό ανάπτυξης του 2024. Επιπλέον, η αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής

αποτελεί σημαντικό στόχο για την οικονομική πολιτική της χώρας. Οι επενδύσεις που καλύπτονται από επιχορηγήσεις και δάνεια του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, με διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στους τομείς της πράσινης οικονομίας, του ψηφιακού μετασχηματισμού, του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, της εξαγωγικής ικανότητας, του ανθρώπινου κεφαλαίου και της αγοράς εργασίας, προβλέπεται να οδηγήσουν στην αύξηση της παραγωγικότητας της οικονομίας και στην υποβοήθηση του μετασχηματισμού προς ένα παραγωγικό μοντέλο υψηλότερης προστιθέμενης αξίας.

Ανοδικά στον ρυθμό ανάπτυξης θα μπορούσαν να επιδράσουν και η ενδεχόμενη ταχύτερη αποκλιμάκωση του πληθωρισμού, η αύξηση της τουριστικής κίνησης, η αναβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας στην επενδυτική βαθμίδα και από τους υπόλοιπους οίκους αξιολόγησης –ο οίκος Standard and Poor's Global Ratings αναβάθμισε ήδη, στο τέλος Οκτωβρίου, το αξιόχρεο της χώρας δείχνοντας εμπιστοσύνη στην ελληνική οικονομία–, η αποτελεσματική αξιοποίηση των πόρων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, καθώς και η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Τέλος, σημαντική προς την κατεύθυνση αυτή θεωρείται η γρήγορη αποκατάσταση της παραγωγικής δραστηριότητας, με έμφαση στην αγροτική παραγωγή, αλλά και των υποδομών των περιοχών που επλήγησαν από τις πρόσφατες πλημμύρες.

Ωστόσο, η επιβράδυνση της ευρωπαϊκής και παγκόσμιας οικονομίας, οι δυσμενείς διεθνείς γεωπολιτικές εξελίξεις, η διατήρηση του πληθωρισμού σε υψηλότερα του αναμενομένου επίπεδα, η όξυνση της ενεργειακής κρίσης, τα ακραία κλιματικά φαινόμενα, η συνεχιζόμενη περιοριστική νομισματική πολιτική της ΕΚΤ και η εξέλιξη της απορρόφησης των κονδυλίων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας αποτελούν βραχυπρόθεσμους κίνδυνους για τη διαμόρφωση του ρυθμού ανάπτυξης για το 2024.

Ένας σημαντικός νέος γεωπολιτικός παράγοντας που μπορεί να επηρεάσει αρνητικά την παγκόσμια οικονομία είναι η κρίση στη Μέση Ανατολή και η πιθανή χειροσάια επιχείρηση των Ισραηλινών Δυνάμεων στη λωρίδα της Γάζας, ιδιαίτερα αν, πέραν του Ισραήλ και των Παλαιστινίων, εμπλακούν και άλλες δυνάμεις όπως το Ιράν, ο Λίβανος, η Τουρκία κλπ. Ο πόλεμος στο Ισραήλ μπορεί να δημιουργήσει και αλυσιδωτές οικονομικές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία. Οι τιμές στην ενέργεια, πετρελαίου αλλά και φυσικού αερίου, πιθανολογείται ότι θα αυξηθούν σημαντικά, ανάλογα με τη διάρκεια του πολέμου, αλλά και με το εύρος των χωρών που θα εμπλακούν. Μια τέτοια αύξηση θα οδηγήσει και σε εκ νέου αύξηση των τιμών

των τροφίμων, με αποτέλεσμα όχι την αναμενόμενη από τον Προϋπολογισμό συρρίκνωση του πληθωρισμού αλλά αντίθετα την αύξησή του. Η ελληνική οικονομία θα πληγεί επίσης από τη μείωση των εξαγωγών της στην περιοχή –οι εξαγωγές στο Ισραήλ έχουν αυξηθεί σημαντικά το τελευταίο διάστημα–, αλλά και από τον περιορισμό τόσο των εισαγωγών, όσο και του τουρισμού. Τα παραπάνω θα οδηγήσουν, αν όχι σε ύφεση, τουλάχιστον σε περιορισμό της αναμενόμενης ανάπτυξης.

Για τα δημοσιονομικά μεγέθη προβλέπονται αυξημένα έσοδα με τον περιορισμό της φοροδιαφυγής, προκειμένου να κατανεμηθούν ορθότερα τα φορολογικά βάρη και να διασφαλιστεί επιπλέον δημοσιονομικός χώρος για την εφαρμογή τυχόν νέων παρεμβάσεων για τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου του κοινωνικού συνόλου. Ταυτόχρονα, οι δαπάνες αναμένονται επίσης αυξημένες, καθώς είναι απαραίτητη η πρόβλεψη κονδυλίων για την αντιμετώπιση των φυσικών

καταστροφών –πυρκαγιές, πλημμύρες– με τη λήψη άμεσων μέτρων για την αποκατάσταση της περιουσίας των πληγέντων και των υποδομών, και της ενεργειακής κρίσης, αλλά και η χρηματοδότηση μεταρρυθμίσεων που έχουν ως βασικούς στόχους την αύξηση των εισοδημάτων των απασχολούμενων/συνταξιούχων, η οποία είναι ιδιαίτερα σημαντική λόγω των αναπόφευκτων ανατιμήσεων ως συνέπεια της ενεργειακής κρίσης και την ενίσχυση των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.

Όσον αφορά το δημόσιο χρέος, αυτό αναμένεται το 2024 να αποκλιμακωθεί στο 152,2% του ΑΕΠ. Αν και το χρέος ως προς το ΑΕΠ μειώνεται, σε ονομαστικούς όρους το χρέος παρουσιάζει σταθεροποιητική τάση, αν και ανοδικό. Αυτό οφείλεται στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας και όχι στην απομείωση του χρέους. Βεβαίως, είναι σαφές ότι και αυτή η πρόβλεψη ακολουθεί τις παραδοχές για την ανάπτυξη της οικονομίας.

3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις*, τεύχος 52, 2023, σσ. 45-52

3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας

Ιωάννης Χολέζας

3.1.1. Εισαγωγή

Τα πρώτα δύο τρίμηνα του 2023 η εικόνα της αγοράς εργασίας βελτιώθηκε περαιτέρω, όπως προκύπτει από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού. Ο αριθμός των απασχολούμενων συνέχισε την ανοδική του πορεία και ο αριθμός των ανέργων μειώθηκε. Παρότι το ποσοστό απασχόλησης έφτασε σε ιστορικό υψηλό, ο αριθμός των απασχολούμενων υπολείπεται ακόμη του 2008 εξαιτίας της μείωσης του πληθυσμού. Ένα θέμα που ενδεχομένως πρέπει να τεθεί στη συζήτηση για την αγορά εργασίας. Η αύξηση της απασχόλησης φαίνεται να ευνόησε κυρίως τις γυναίκες, τους νέους και τους αλλοδαπούς. Η Κεντρική Μακεδονία και η Στερεά Ελλάδα είναι οι δύο περιφέρειες με τις μεγαλύτερες αυξήσεις του αριθμού των απασχολούμενων, ενώ και η Δυτική Ελλάδα κατέγραψε σημαντική άνοδο. Οι τρεις κλάδοι που πρωτοστάτησαν τον τελευταίο χρόνο στην αύξηση των απασχολούμενων είναι ο κλάδος *Μεταφορά και αποθήκευση*, ο κλάδος *Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας*, και ο κλάδος *Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες*. Πρόκειται για μικρούς σε όρους απασχόλησης κλάδους. Περαιτέρω, η μερική απασχόληση μειώθηκε και σε απόλυτους αριθμούς και ως μερίδιο της συνολικής, ενώ και η υποαπασχόληση περιορίστηκε σημαντικά το τελευταίο έτος. Ωστόσο, συνεχίζει να αποτελεί πρωτίστως γυναικεία υπόθεση.

Η μισθωτή απασχόληση, που αφορά σχεδόν τα δύο τρίτα των απασχολούμενων, συνέχισε την ανοδική της πορεία τους επτά πρώτους μήνες του 2023, ενώ στα θετικά στοιχεία προσμετρείται η μείωση των μετατροπών συμβάσεων πλήρους σε συμβάσεις ευέλικτης απασχόλησης, και ειδικά ο περιορισμός των μετατροπών σε εκ περιτροπής απασχόληση χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου. Τέλος, το ποσοστό ανεργίας, αν και παραμένει υψηλότερο για τις γυναί-

κες και τους νέους, μειώνεται και οι διαφορές μεταξύ των ομάδων περιορίζονται. Τα νησιά του Αιγαίου, βόρειου και νότιου, η Στερεά Ελλάδα, η Θεσσαλία, η Δυτική Μακεδονία και η Κεντρική Μακεδονία δείχνουν συνέπεια στη μείωση της ανεργίας. Οι πρόσφατες νομοθετικές παρεμβάσεις αναμένεται να επηρεάσουν την αγορά εργασίας. Η κατεύθυνση της επιρροής θα εξαρτηθεί από το μέγεθος των αντιδράσεων που θα προκαλέσουν και τον βαθμό αποτελεσματικότητας των ελεγκτικών μηχανισμών.

3.1.2. Απασχόληση

Ο αριθμός των απασχολούμενων ηλικίας 15-64 ετών έφτασε τα 4,121 εκατ. το δεύτερο τρίμηνο του 2023, καταγράφοντας αύξηση κατά περίπου 144 χιλ. σε σύγκριση με το πρώτο τρίμηνο και 64,3 χιλ. σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του 2022. Επομένως, μπορεί κανείς να συμπεράνει με ασφάλεια ότι η πορεία της απασχόλησης παραμένει ανοδική συνεχίζοντας την πορεία που ξεκίνησε το πρώτο τρίμηνο του 2014 και παρά την πρόσκαιρη πτώση που σημειώθηκε το πρώτο τρίμηνο του 2021, λόγω των επιπτώσεων του κορωνοϊού (βλ. Διάγραμμα 3.1.1). Αντίστοιχα, το ποσοστό απασχόλησης των ατόμων 15-64 ετών έφτασε το 62,4%, αριθμός που αποτελεί το μέγιστο ποσοστό απασχόλησης τουλάχιστον της τελευταίας εικοσαετίας. Το ενδιαφέρον είναι ότι, ενώ το ποσοστό απασχόλησης έχει ξεπεράσει το αντίστοιχο πριν την κρίση του 2009, ο αριθμός των απασχολούμενων υπολείπεται σημαντικά του δεύτερου τριμήνου του 2009, περίπου κατά 376 χιλ. άτομα.

Η ερμηνεία της ασυμφωνίας βρίσκεται στον πληθυσμό 15-64 ετών, ο οποίος μειώνεται συστηματικά μετά το μέγιστο μέγεθος που εντοπίζεται στο πρώτο τρίμηνο του 2008 (7,368 εκατ.). Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο πληθυσμός των ατόμων 15-64 ετών από το 2008 έχει μειωθεί κατά 10,3%, ποσοστό που ισοδυναμεί με περίπου 762 χιλ. λιγότερα άτομα. Αυτό σημαίνει ότι, αν και η απασχόληση κινείται ανοδικά και αυτό είναι θετικό στοιχείο, ενδεχομένως πρέπει να αρχίσει να εισάγεται ως παράμετρος στις συζητήσεις για την πορεία της αγοράς εργασίας και ο πληθυσμός. Ειδικά το γεγονός ότι τον τελευταίο χρόνο η μείωση του πληθυσμού προέρχεται από τους ημεδα-

πούς, άρα είναι δυσκολότερο να αναστραφεί. Δεδομένου ότι αυτό που έχει σημασία για την προσφορά εργασίας είναι το μέγεθος του εργατικού δυναμικού¹, μια μείωση του πληθυσμού πρέπει να αντισταθμιστεί από μια αύξηση του ποσοστού συμμετοχής. Πρόκειται για ένα πεδίο στο οποίο η Ελλάδα υστερεί, ειδικά όσον αφορά τις γυναίκες².

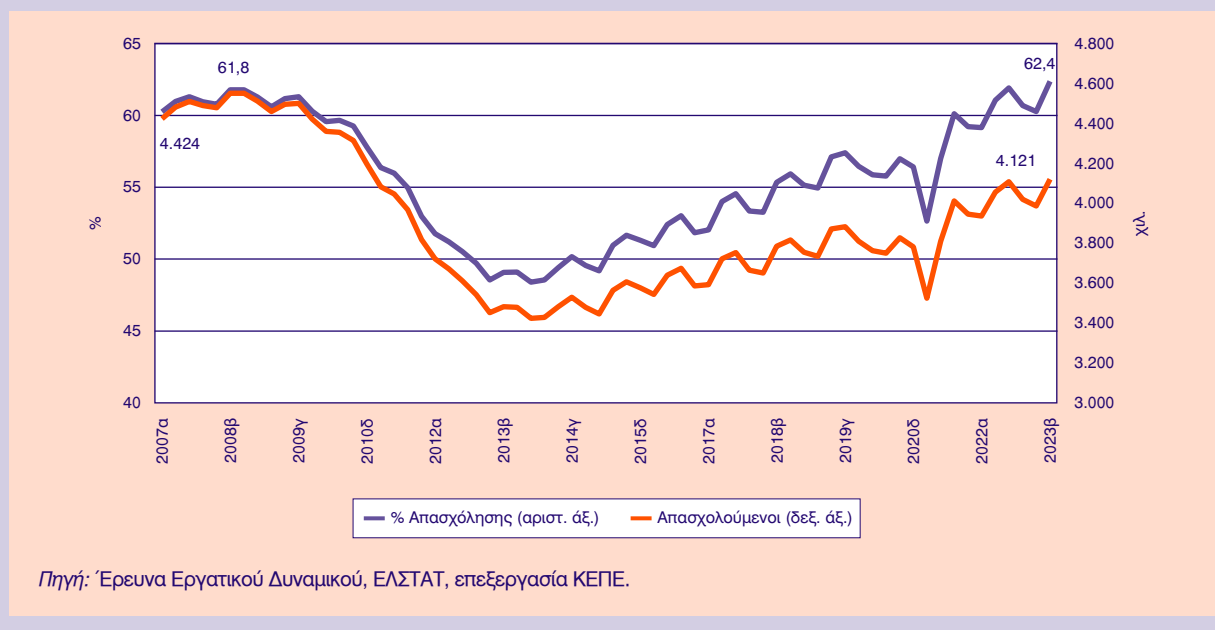
Η αύξηση της απασχόλησης σε ετήσια βάση μοιράστηκε άνισα μεταξύ ανδρών και γυναικών. Από το σύνολο των 64,3 χιλ. νέων απασχολούμενων ποσοστό 82,7% ήταν γυναίκες. Αυτό σημαίνει ότι οι γυναίκες κατέλαβαν περισσότερες από 53 χιλ. θέσεις απασχόλησης από το δεύτερο τρίμηνο του 2022, ενώ οι άνδρες μόλις 11 χιλ. Ως συνέπεια, το ποσοστό των ανδρών που απασχολούνται συνεχίζει να είναι υψηλότερο εκείνου των γυναικών το δεύτερο τρίμηνο του 2023 (71,3% έναντι 53,5%), όμως η διαφορά στα ποσοστά απασχόλησης των δύο φύλων μειώθηκε κατά μία εκατοστιαία μονάδα σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του 2022. Αντίστοιχα, οι νέοι 15-29 ετών κατέλαβαν 40,8 χιλ. νέες θέσεις, ενώ τα άτομα 30-64 ετών μόλις 23,5 χιλ. Αυτό ισοδυναμεί με αύξηση 7,6% των απασχολούμενων νέων και μόλις 0,7% των απασχολούμενων ατόμων 30-64 ετών. Αν και το ποσοστό

απασχόλησης των ώριμων ηλικιακά ατόμων συνεχίζει να είναι περίπου διπλάσιο εκείνου των νέων, κυρίως εξαιτίας του μεγάλου μεριδίου αυτών που φοιτούν αποκλειστικά σε κάποια βαθμίδα εκπαίδευσης τουλάχιστον ως την ηλικία των 24 ετών, η διαφορά μειώθηκε κατά περίπου μία εκατοστιαία μονάδα τον τελευταίο χρόνο (35,5% εκατοστιαίες μονάδες).

Αν και οι περισσότερες νέες θέσεις απασχόλησης καλύφθηκαν από γηγενείς (76,9%), η αύξηση των αλλοδαπών απασχολούμενων ήταν σχεδόν οκταπλάσια εκείνης των γηγενών (10,4% έναντι 1,3%) την περίοδο που εξετάζεται. Τη μέγιστη ετήσια μεταβολή (21,4%) κατέγραψαν οι αλλοδαπές απασχολούμενες γυναίκες, οπότε ως ομάδα εμφάνισαν αύξηση του ποσοστού απασχόλησης κατά 4,5 εκατοστιαίες μονάδες από το δεύτερο τρίμηνο του 2022. Επιπλέον, η διαφορά αλλοδαπών-γγενών στα ποσοστά απασχόλησης συνέχισε να είναι μεγαλύτερη μεταξύ των ανδρών κατά περίπου 20 εκατοστιαίες μονάδες έναντι μόλις 4 εκατοστιαίων μονάδων μεταξύ των γυναικών. Επομένως, οι γηγενείς άνδρες αποτελούν μια ακόμη δεξαμενή προσέλκυσης εργατικού δυναμικού (εκτός από τις γυναίκες ανεξαρτήτως εθνικής προέλευσης), αν και ενδεχομένως

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.1

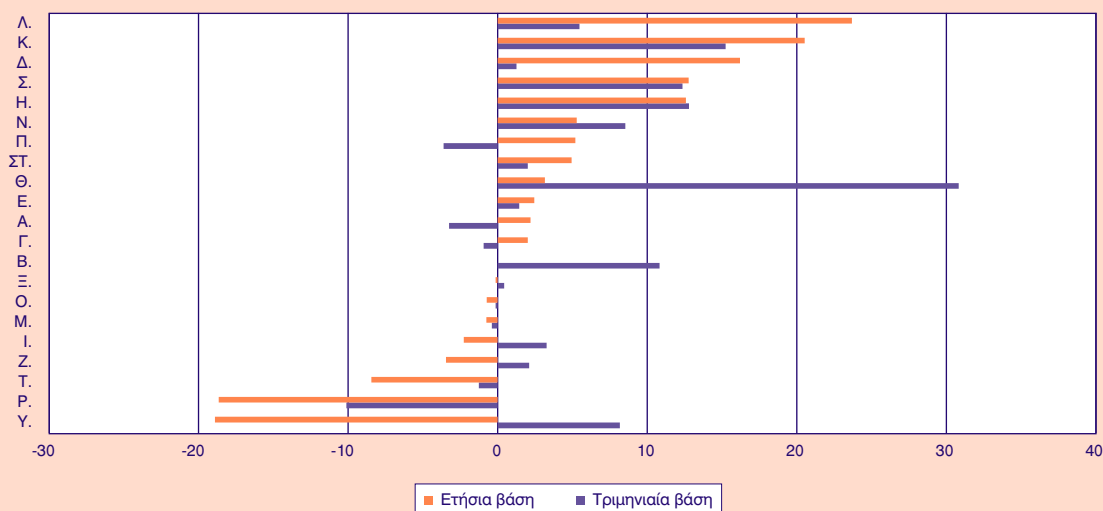
Διαχρονική εξέλιξη ποσοστού απασχόλησης και απασχολούμενων, 15-64 ετών

1. Ο πληθυσμός έχει σημασία στον προσδιορισμό της συνολικής ζήτησης για αγαθά και υπηρεσίες και, κατά συνέπεια, στη διαμόρφωση του ΑΕΠ, ειδικά σε μια χώρα όπως η Ελλάδα όπου η ζήτηση τροφοδοτείται πρωτίστως από την ιδιωτική κατανάλωση (Παναγόπουλος, Γ. και Λοΐζος, Κ. (2023). Η εξέλιξη των συνιστωσών της ζήτησης σε περίοδο επιστροφής στην κανονικότητα. ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις*, 51: 7-14).
2. Το 2022 το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας των γυναικών (ανδρών) 15-64 ετών ήταν 61,4% (77,5%) στην Ελλάδα έναντι 69,5% (79,4%) στην ΕΕ-27.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.2

Μεταβολή αριθμού απασχολούμενων κατά κλάδο σε ετήσια και τριμηνιαία βάση (2022β-2023β, 2023α-2023β), σε χιλ.

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

Η κατάταξη των κλάδων γίνεται από τη μεγαλύτερη στη μικρότερη ετήσια μεταβολή.

Σημείωση: Α. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία, Β. Ορυχεία και λατομεία, Γ. Μεταποίηση, Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού, Ε. Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης, ΣΤ. Κατασκευές, Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών, Η. Μεταφορά και αποθήκευση, Θ. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης, Ι. Ενημέρωση και επικοινωνία, Κ. Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες, Λ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, Ν. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες, Ξ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα. Υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, Ο. Εκπαίδευση, Π. Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας, Ρ. Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία, Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, Τ. Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, Υ. Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων.

αυτό θα απαιτούσε κίνητρα παραμονής στην εργασία ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας³.

Η συνολική απασχόληση (απασχολούμενοι άνω των 15 ετών) αυξήθηκε σε ετήσια βάση κατά 69,3 χιλ. άτομα⁴. Οι περισσότερες νέες θέσεις το τελευταίο έτος δημιουργήθηκαν στην Κεντρική Μακεδονία (15,7 χιλ. ή 22,7% του συνόλου των νέων θέσεων) και τη Στερεά Ελλάδα (11 χιλ. ή 15,9% του συνόλου), ενώ στην Αττική δημιουργήθηκαν μόλις 2,3 χιλ. νέες θέσεις εργασίας. Η μεγαλύτερη αναλογική αύξηση καταγράφηκε στη Δυτική Μακεδονία (8%), όμως λόγω μεγέθους η συνεισφορά στις συνολικές θέσεις απασχόλησης ήταν περιορισμένη (μόλις 10,1% του συνόλου). Σε αντιδιαστολή, σε δύο περιφέρειες οι απασχολούμενοι μειώθηκαν από το δεύτερο τρίμηνο του 2022: περι-

που 1.000 θέσεις χάθηκαν στη Θεσσαλία και 300 στο Βόρειο Αιγαίο. Ο μεγαλύτερος εργοδότης συνεχίζει να είναι η Αττική, στην οποία συγκεντρώνεται το 37,1% των απασχολούμενων το δεύτερο τρίμηνο του 2023, και οι μικρότεροι το Βόρειο Αιγαίο και τα Ιόνια νησιά με κάτω από 2% της συνολικής απασχόλησης. Το ποσοστό απασχόλησης μειώθηκε μόνο σε δύο περιφέρειες σε ετήσια βάση (Βόρειο Αιγαίο και Θεσσαλία), ενώ οι μεγαλύτερες αυξήσεις καταγράφηκαν στο Νότιο Αιγαίο και τη Δυτική Μακεδονία. Τέλος, οι περιφέρειες που επηρεάζονται πιο έντονα από την εποχικότητα της οικονομικής δραστηριότητας είναι το Νότιο Αιγαίο, με 42% αύξηση των απασχολούμενων μεταξύ πρώτου και δεύτερου τριμήνου που ισοδυναμεί με 45,3 χιλ. νέες θέσεις, και τα Ιόνια νησιά, με 25,2% τριμηνιαία αύξηση ή 16 χιλ. νέες θέσεις.

3. Είναι πιθανό μια ανάλυση του ποσοστού απασχόλησης να αποκάλυπτε ότι αυτή σχετίζεται έντονα με την ηλικία συνταξιοδότησης κάθε ομάδας. Ωστόσο, με τα δημοσιευμένα στοιχεία αυτό δεν είναι δυνατό να εξακριβωθεί.

4. Ο αριθμός διαφέρει ελαφρά από εκείνον των ατόμων 15-64 ετών, εφόσον περιλαμβάνει και άτομα ηλικίας 65+ ετών.

Αντίθετα, οι απασχολούμενοι μειώθηκαν οριακά σε τριμηνιαία βάση στην Αττική και τη Δυτική Ελλάδα.

Κανένας μεγάλος κλάδος σε όρους απασχόλησης, όπως είναι ο αγροτικός τομέας ή η μεταποίηση, δεν εμφάνισε αξιοσημείωτη αναλογική αύξηση από το δεύτερο τρίμηνο του 2022. Ο κλάδος *Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης*, ο τέταρτος μεγαλύτερος, εμφάνισε τη μέγιστη αναλογική αύξηση, η οποία όμως δεν ξεπέρασε το 3,2%. Ωστόσο, λόγω κεκτημένου μεγέθους, η μικρή αυτή αύξηση ισοδυναμεί σε 30,8 χιλ. νέους απασχολούμενους (βλ. Διάγραμμα 3.1.2). Μεταξύ των κλάδων που διακρίνονται για τις περισσότερες νέες θέσεις εργασίας περιλαμβάνονται ο κλάδος *Μεταφορά και αποθήκευση* με 26 χιλ. νέες θέσεις (37,5% του συνόλου των νέων θέσεων), ο κλάδος *Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας* με 14,8 χιλ. νέες θέσεις (21,4%) και ακολουθεί ο κλάδος *Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες* με 14,6 χιλ. νέες θέσεις (21,1%). Σε αντιδιαστολή, στο *Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών* χάθηκαν 25,1 χιλ. θέσεις τον τελευταίο χρόνο, ενώ ακόμη 10,9 χιλ. θέσεις χάθηκαν στον κλάδο *Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία*. Ως αποτέλεσμα, το μερίδιο των απασχολούμενων στο εμπόριο μειώθηκε κατά 0,9 εκατοστιαίες μονάδες τον τελευταίο χρόνο στο 16,5% του συνόλου.

Η μελέτη της εξέλιξης του αριθμού των απασχολούμενων αγνοεί ποιοτικές διαστάσεις της απασχόλησης. Οι ώρες απασχόλησης είναι μια τέτοια διάσταση. Το μερίδιο των πλήρως απασχολούμενων αυξήθηκε σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του 2022 κατά 2,8%, ταχύτερα από την αύξηση του συνόλου των απασχολούμενων (1,7%), ενώ ο αριθμός των μερικώς απασχολούμενων μειώθηκε κατά 11,1%. Ως αποτέλεσμα, το μερίδιο των μερικώς απασχολούμενων το δεύτερο τρίμηνο του 2023 συρρικνώθηκε σε 7,4%, μία ολόκληρη μονάδα χαμηλότερα από το δεύτερο τρίμηνο του 2022. Μια άλλη διάσταση που σχετίζεται με τη μερική απασχόληση είναι η υποαπασχόληση, δηλαδή περιπτώσεις όπου τα άτομα εργάζονται λιγότερες ώρες από τις επιθυμητές. Ο αριθμός των υποαπασχολούμενων μειώθηκε σε 126 χιλ. από περίπου 160 χιλ. το δεύτερο τρίμηνο του 2022. Αυτό ισοδυναμεί με μείωση πάνω από 20% και είναι θετική εξέλιξη. Ιδιαίτερα μεγάλη ήταν η μείωση των υποαπασχολούμενων ανδρών που έφτασε το 34%, ποσοστό που αντιστοιχεί σε 23,8 χιλ. άτομα. Καθώς

η πλειονότητα των υποαπασχολούμενων αποτελείται από γυναίκες (63,3%), η ταχύτερη μείωση των ανδρών υποαπασχολούμενων διευρύνει τη φυλετική διαφορά και απαιτεί μελέτη σε μεγαλύτερο βάθος για να διαπιστωθούν οι λόγοι πίσω από αυτό.

3.1.3. Μισθωτή απασχόληση

Η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού καταγράφει αύξηση των μισθωτών σε ετήσια βάση κατά περίπου 38,2 χιλ. άτομα που ισοδυναμεί με ποσοστιαία αύξηση 1,3%⁵. Αυτό σημαίνει ότι ο αριθμός των μισθωτών υπολείπεται του μέγιστου που καταγράφηκε το δεύτερο τρίμηνο του 2008 κατά μόλις 76,6 χιλ., ενώ ως μερίδιο των απασχολούμενων παρατηρείται σταθερότητα κοντά στο 70%. Για τη λεπτομερέστερη εξέταση των μεταβολών της μισθωτής απασχόλησης χρησιμοποιούνται οι εκθέσεις του πληροφοριακού συστήματος ΕΡΓΑΝΗ. Μέχρι τη συγγραφή του παρόντος είχαν δημοσιευτεί στοιχεία ως τον Ιούλιο, οπότε η συζήτηση που ακολουθεί αφορά τους πρώτους επτά μήνες του 2023.

Σε συμφωνία με τη συστηματική αύξηση της απασχόλησης που συζητήθηκε παραπάνω, ο αριθμός των μισθωτών απασχολούμενων αυξήθηκε κατά 296 χιλ. στο επτάμηνο, καθώς τόσες είναι οι καθαρές νέες θέσεις (θετικό ισοζύγιο) που δημιουργήθηκαν (βλ. Διάγραμμα 3.1.3). Η επίδοση αυτή είναι η καλύτερη από το 2001, οπότε υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία. Σε σύγκριση με το 2022, οι καθαρές νέες θέσεις ήταν σημαντικά περισσότερες τον Φεβρουάριο (περίπου 8 χιλ.), τον Μάρτιο (27,5 χιλ.) και τον Ιούνιο (9,6 χιλ.). Επιπλέον, η κινητικότητα στην αγορά ενισχύθηκε, καθώς οι προσλήψεις πλησίασαν τα 1,93 εκατ. (203 χιλ. περισσότερες από το 2022) και οι αποχωρήσεις τα 1,63 εκατ. (176 χιλ. περισσότερες από το 2022). Τέλος, περίπου 40% των νέων θέσεων καταλήφθηκαν από γυναίκες, μερίδιο που είναι σχετικά σταθερό τα τελευταία τρία έτη. Το ενδιαφέρον είναι ότι το ισοζύγιο είναι θετικό στους άνδρες τους πρώτους επτά μήνες του έτους με μοναδική εξαίρεση τον Ιανουάριο, ενώ οι γυναίκες έχουν αρνητικό ισοζύγιο επίσης τον Ιούνιο και συχνότερα τον Ιούλιο τα τελευταία τρία έτη.

Το ποσοστό νέων συμβάσεων πλήρους απασχόλησης διατηρήθηκε σε υψηλά επίπεδα, στοιχείο θετικό. Το υψηλότερο καταγράφηκε τον Απρίλιο (60,3%), ενώ τον Ιούλιο έφτασε το 48,9%, επίδοση πρακτικά ίση με αυτή του Ιουνίου. Σε επίπεδο

5. Αξιοσημείωτη είναι η αύξηση των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό, η οποία έφτασε το 4,7% σε ετήσια βάση. Σημειώνεται ότι η έναρξη επιχειρηματικής δραστηριότητας δεν σημαίνει απαραίτητα και έσοδα. Αντίθετα, μειώθηκαν οι αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό κατά 2,6%.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.3

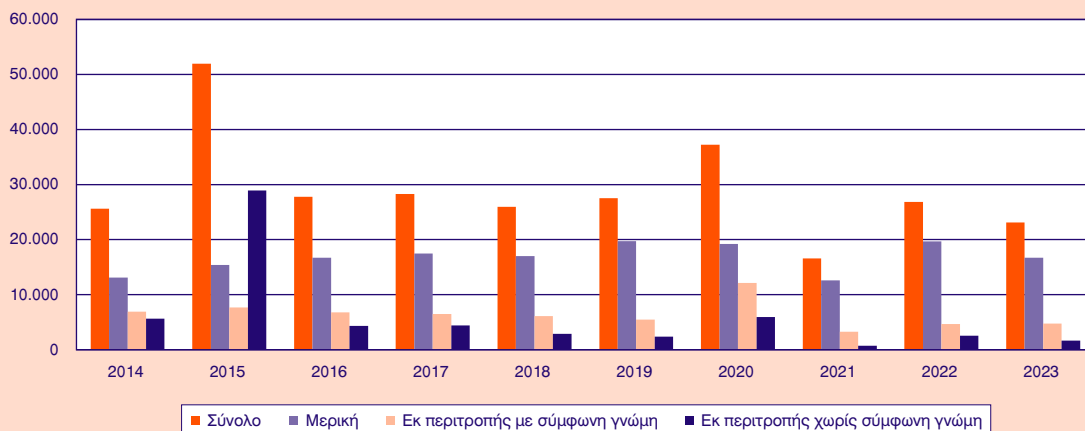
Ροές και ισοζύγιο θέσεων μισθωτής απασχόλησης τους μήνες Ιανουάριο-Ιούλιο διαδοχικών ετών

Πηγή: Πληροφοριακό Σύστημα ΕΡΓΑΝΗ, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.4

Μετατροπές συμβάσεων πλήρους απασχόλησης σε ευέλικτες μορφές

Πηγή: Πληροφοριακό Σύστημα ΕΡΓΑΝΗ, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

επταμήνου, οι προσλήψεις πλήρους απασχόλησης αποτελούν το 53,3% του συνόλου, ποσοστό σχεδόν ίσο με το 2022 (53,7%) και περίπου τέσσερις μονάδες χαμηλότερο του 2021 (57,4%) που όμως ήταν το υψηλότερο των τελευταίων δέκα ετών. Επιπλέον, οι μετατροπές συμβάσεων από πλήρους σε ευέλικτες μορφές απασχόλησης ήταν περίπου 14 χιλ. λιγότερες σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο του

2022 (βλ. Διάγραμμα 3.1.4), αλλά περισσότερες σε σύγκριση με το 2021. Η πλειονότητα των μετατροπών αφορούσε συμβάσεις μερικής απασχόλησης (πάνω από 70%) και ένα περίπου 7% αφορούσε μετατροπές σε εκ περικοπής απασχόληση που έγιναν χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου. Με εξαίρεση το 2021, το μερίδιο αυτό είναι το μικρότερο των τελευταίων ετών.

3.1.4. Ανεργία

Ο αριθμός των ανέργων 15-64 ετών μειώθηκε το δεύτερο τρίμηνο του 2023. Σε τριμηνιαία βάση η μείωση αυτή έφτασε τις 14,9 χιλ., αντανακλώντας την εποχική ενίσχυση της οικονομικής δραστηριότητας, ενώ σε ετήσια βάση η μείωση έφτασε τις 56,5 χιλ. άτομα, συμβαδίζοντας με την αύξηση των απασχολούμενων που συζητήθηκε στην προηγούμενη ενότητα. Το αποτέλεσμα είναι η μείωση του ποσοστού ανεργίας σε 11,3% το δεύτερο τρίμηνο του 2023. Ένα ακόμη θετικό στοιχείο είναι η μείωση του μεριδίου των μακροχρόνια ανέργων, το οποίο έπεσε κάτω του 60%, έστω και οριακά. Ο συνολικός αριθμός των μακροχρόνια ανέργων (≥ 12 μήνες) μειώθηκε κατά περίπου 51 χιλ. άτομα σε ετήσια βάση, παρά το γεγονός ότι βραχυχρόνια, δηλαδή σε σύγκριση με το πρώτο τρίμηνο του 2023, σημείωσε αύξηση κατά 29,2 χιλ. άτομα. Αντίστοιχο φαινόμενο καταγράφηκε και το 2021.

Το ποσοστό ανεργίας στις γυναίκες μειώθηκε σε 14,8% και στους άνδρες σε 8,5%. Η μείωση ήταν ταχύτερη στην περίπτωση των γυναικών σε ετήσια βάση, με αποτέλεσμα τη μείωση του χάσματος των φύλων σε 6,1 εκατοστιαίες μονάδες έναντι 7,4 εκατοστιαίων μονάδων το δεύτερο τρίμηνο του 2022. Εν μέρει η μείωση του χάσματος έγινε εφικτή χάρη στην ταχύτερη μείωση του αριθμού των ανέργων γυναικών, οι οποίες μειώθηκαν κατά 10,9% (ή 37,9 χιλ.), όταν η μείωση του αριθμού των ανδρών έφτασε το 7,9% (ή 18,6 χιλ.). Αν και το μερίδιο των γυναικών στη

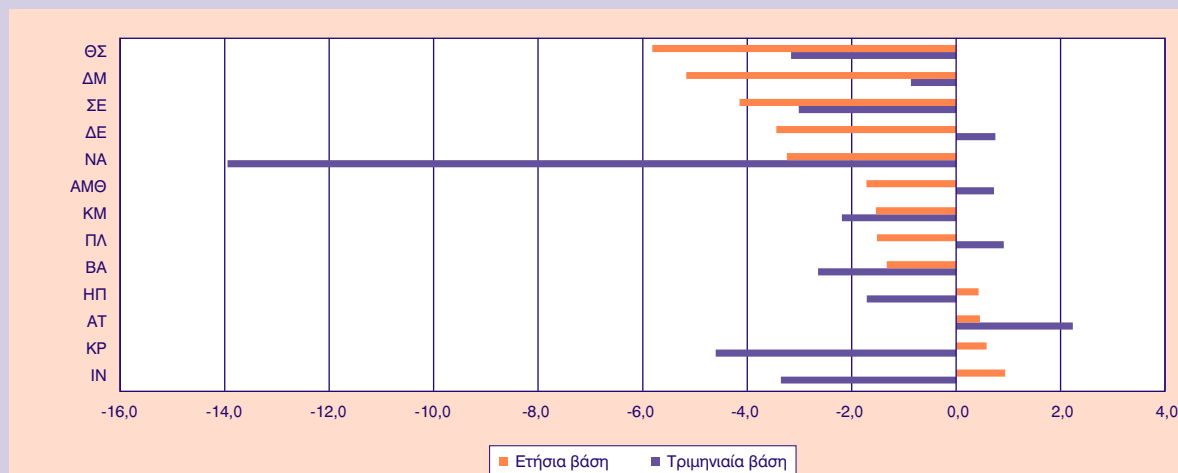
δεξαμενή των ανέργων μειώθηκε ως αποτέλεσμα των παραπάνω σε 58,8% το δεύτερο τρίμηνο του 2023, παραμένουν η πλειονότητα. Η μείωση του ποσοστού ανεργίας στις γυναίκες έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς το εργατικό δυναμικό των γυναικών αυξήθηκε σε ετήσια βάση κατά 15,5 χιλ. (ή 0,7%), ενώ το αντίστοιχο των ανδρών μειώθηκε κατά 7,7 χιλ. (ή -0,3%).

Αντίστοιχη σύγκλιση των ποσοστών ανεργίας καταγράφηκε και μεταξύ ηλικιακών ομάδων. Έτσι, το ποσοστό ανεργίας διαμορφώθηκε σε χαμηλότερο επίπεδο για τους ώριμους ηλικιακά εργαζόμενους (9,3%), ενώ για τους νέους 15-29 ετών παρέμεινε σχεδόν διπλάσιο του γενικού πληθυσμού (21,3%). Ωστόσο, η ψαλίδα μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων έκλεισε και άλλο φτάνοντας τις 12,4 εκατοστιαίες μονάδες, δηλαδή περιορίστηκε κατά 1,1 εκατοστιαίες μονάδες από το δεύτερο τρίμηνο του 2022. Οι μεταβολές αυτές συνοδεύονται από την αύξηση του εργατικού δυναμικού των νέων 15-29 ετών κατά 31,8 χιλ. (ή 4,5%) σε ετήσια βάση και τη μείωση του εργατικού δυναμικού της ομάδας 30-64 ετών κατά 24,1 χιλ. (ή -0,6%).

Η ανεργία στις περιφέρειες κινήθηκε με διαφορετικό τρόπο, αλλά πάντως στις περισσότερες περιπτώσεις καθοδικά, τόσο σε ετήσια, όσο και σε τριμηνιαία βάση (βλ. Διάγραμμα 3.1.5). Όπου καταγράφονται σημαντικές μειώσεις στο ποσοστό ανεργίας σε τριμηνιαία βάση είναι ισχυρή η εποχική ενίσχυση της οικονομικής δραστηριότητας, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στον τουρισμό. Τέτοια παραδείγματα είναι η Κρήτη, τα νησιά του Αιγαίου, βόρειου και νότιου, και τα Ιό-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.5

Μεταβολή ποσοστού ανεργίας κατά περιφέρεια σε ετήσια και τριμηνιαία βάση (2022β-2023β, 2023α-2023β), σε εκατοστιαίες μονάδες

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

Η κατάταξη των περιφερειών γίνεται από τη μικρότερη προς τη μεγαλύτερη ετήσια μεταβολή.

νια νησιά. Όπου η ανεργία αυξήθηκε σε ετήσια βάση, αλλά μειώθηκε σε τριμηνιαία, πρέπει να δοθεί προσοχή, διότι η βραχυχρόνια πτώση μπορεί να αναστραφεί το επόμενο τρίμηνο. Η Κρήτη είναι ένα τέτοιο παράδειγμα, όπως επίσης τα Ιόνια νησιά και η Ήπειρος. Σε αντιδιαστολή, η αγορά εργασίας φαίνεται να πηγαίνει καλά στα νησιά του Αιγαίου, βόρειου και νότιου, τη Στερεά Ελλάδα, τη Θεσσαλία, τη Δυτική και την Κεντρική Μακεδονία. Η εικόνα στην Αττική δεν εμπνέει αισιοδοξία, καθώς το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε τόσο σε τριμηνιαία όσο και, κυρίως, σε ετήσια βάση. Είναι η μοναδική περιφέρεια στην οποία παρατηρείται συμφωνία στους δύο δείκτες και η ανεργία αυξάνεται.

3.1.5. Θεσμικές αλλαγές στην αγορά εργασίας

Τους τελευταίους μήνες καταγράφονται σημαντικές εξελίξεις στην αγορά εργασίας. Πολλές από αυτές περιλαμβάνονται στο πρόσφατο σχέδιο νόμου που, μεταξύ άλλων, ενσωματώνει στο εθνικό δίκαιο την Οδηγία (ΕΕ) 2019/1152. Η παρουσίαση που ακολουθεί δεν είναι εξαντλητική και ο αναγνώστης πρέπει να ανατρέξει στις σχετικές ρυθμίσεις για λεπτομέρειες.⁶

Ενδεχομένως μία από τις σημαντικότερες ρυθμίσεις είναι το δικαίωμα που αναγνωρίζεται στον εργαζόμενο να απασχολείται σε περισσότερους από έναν εργοδότες, δηλαδή να απασχολείται σε δύο δουλειές παράλληλα, μία πλήρη και μία μερική, χωρίς να τίγεται το όριο των ελαχίστων ωρών ανάπαυσης (11 ώρες). Μέχρι σήμερα, αυτό οδηγούσε αναμφίβολα σε ανασφάλιστη και αδήλωτη εργασία, εφόσον δεν υπήρχε νόμιμη διέξοδος. Ωστόσο, η ρύθμιση μπορεί να οδηγήσει σε εκμετάλλευση κάποιων εργαζομένων, αν υποχρεωθούν να εργάζονται παράτυπα περισσότερες ώρες χωρίς υπερωρίες. Επιπλέον, ενδεχομένως να ήταν σκόπιμο να εξεταστούν οι λόγοι που ωθούν κάποιους να αναζητήσουν δεύτερη απασχόληση (πέραν του οκταώρου), ειδικά αν πρόκειται για μια πρακτική που δεν έχει προσωρινό χαρακτήρα.

Ακόμη, αποσαφηνίζεται η έννοια της δοκιμαστικής περιόδου σε έναν εργοδότη, η οποία δεν μπορεί να ξεπερνά τους 6 μήνες και προσμετρείται ως χρόνος προϋπηρεσίας, εφόσον συνεχιστεί η συνεργασία. Αυτό συνεπάγεται ότι ο απασχολούμενος θα απολαμβάνει τα προνόμια της σχέσης εργασίας αορίστου χρόνου νωρίτερα από ό,τι στο παρελθόν. Ορίζεται, επίσης, ως υποχρέωση του εργοδότη να παρέχει σε κάθε εργαζόμενο έγγραφη σύμβαση ή έστω λεπτομερή έγγραφη ενημέρωση των βασικών όρων εργασίας

του εντός μιας εβδομάδας από την πρόσληψη. Επιπλέον, εισάγονται ρυθμίσεις με στόχο την προστασία του απασχολούμενου στις περιπτώσεις της μη προβλέψιμης εργασίας, όπως να παρέχεται αυτή εντός προκαθορισμένων ωρών και ημερών αναφοράς και να ειδοποιείται ο εργαζόμενος για την ανάθεση της εργασίας με κάθε πρόσφορο τρόπο και σε εύλογο χρόνο (τουλάχιστον 24 ώρες πριν την ανάληψη της εργασίας), εκτός συγκεκριμένων εξαιρέσεων.

Στο πεδίο της ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης, όταν αυτή είναι εκ του νόμου υποχρεωτική, πλέον θα λογίζεται ως αμειβόμενος χρόνος εργασίας. Ακόμη, διασφαλίζεται ότι οι Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας (ΣΣΕ) μπορούν να προβλέπουν ευνοϊκότερες ρυθμίσεις από τις γενικές, ενώ προβλέπεται ακυρότητα της καταγγελίας απόλυσης σε περίπτωση εκδικητικής απόλυσης. Επίσης, αυξάνεται το πρόστιμο σε αντίστοιχο ύψος με το πρόστιμο για την αδήλωτη εργασία, ήτοι 10.500 ευρώ ανά εργαζόμενο, σε κάθε περίπτωση αναντιστοιχίας της πραγματικής απασχόλησης με τη σχετική σήμανση της κάρτας, ενώ αίρονται οι δυσχέρειες που εμποδίζουν την εφαρμογή συστήματος διευθέτησης του χρόνου εργασίας από εργαζόμενους και εργοδότες, καθώς θα μπορεί πλέον να ρυθμίζεται με ατομική σύμβαση. Εδώ είναι υπαρκτός ο κίνδυνος να συρθεί ο απασχολούμενος σε διευθετήσεις που δεν επιθυμεί, προκειμένου να διατηρήσει τη θέση του. Το ίδιο ισχύει και για τη δυνατότητα απασχόλησης για δη ημέρα την ίδια εβδομάδα υπό προϋποθέσεις και για συγκεκριμένους τύπους επιχειρήσεων. Παράλληλα, δημιουργείται ψηφιακή πλατφόρμα με την επωνυμία «REBRAIN GREECE» στο Πληροφοριακό Σύστημα «ΕΡΓΑΝΗ II», με στόχο τη δημιουργία ενός σύγχρονου κόμβου διασύνδεσης προσφοράς και ζήτησης εργαζομένων υψηλής εξειδίκευσης που διαμένουν εντός ή εκτός Ελλάδας.

Ενδεχομένως, μία από τις πιο αμφιλεγόμενες ρυθμίσεις που αναμένεται να προκαλέσει εύλογες αντιδράσεις από την πλευρά των εργαζομένων, διότι μοιάζει να περιορίζει το δικαίωμα στην απεργία, είναι αυτή που προβλέπει φυλάκιση τουλάχιστον 6 μηνών και χρηματική ποινή τουλάχιστον 5.000 ευρώ στις εξής περιπτώσεις: α) παρεμπόδιση της ελεύθερης προσέλευσης ή αποχώρησης από την εργασία ή β) παρεμπόδιση της παροχής εργασίας από εργαζομένους που επιθυμούν να εργαστούν ή γ) άσκηση σωματικής ή ψυχολογικής βίας σε βάρος αυτών των εργαζομένων που επιθυμούν να εργαστούν ή δ) συμμετοχή σε κατάληψη χώρων εργασίας ή εισόδων εργασίας κατά τη διάρκεια ή μη απεργίας.

6. <<https://www.taxheaven.gr/news/64569/se-diaboyleysh-to-ergasiako-nomosxedio-oles-oi-allages-analytika>>

Τέλος, ακόμη ένα σημαντικό βήμα είναι η διάταξη για τις τριετίες⁷, η οποία προβλέπει την επανενεργοποίησή τους από 1η Ιανουαρίου 2024 και επανεξέταση του καθεστώτος το 2027. Η πρωτοβουλία να ανοίξει το ζήτημα πριν το ποσοστό ανεργίας πέσει κάτω του 10%, όπως αρχικά προβλεπόταν, ενδεχομένως να περιορίσει την αβεβαιότητα στην αγορά εργασίας και, επομένως, κρίνεται ως θετική. Η ουσία της διάταξης που προβλέπει κενό χρόνο την περίοδο από 14/2/2012 ως 31/12/2023 ήταν μάλλον επιβεβλημένη, καθώς τυχόν αναδρομική ισχύς θα οδηγούσε σε αύξηση του κόστους εργασίας μέχρι και 30% σε μια νύχτα, με απροσδιόριστες συνέπειες για τις επιχειρήσεις και, κατά συνέπεια, τους απασχολούμενους.

Συνολικά, οι ανωτέρω ρυθμίσεις μπορούν να επιλύσουν ή να δημιουργήσουν πρόσθετα προβλήματα και σημεία τριβής μεταξύ εργαζομένων, εργοδοτών και κυβέρνησης. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να προηγηθεί ενδελεχής ενημέρωση και εξαντλητικός διάλογος για να επιτυγχάνονται οι μεγαλύτερες δυνατές συναινέσεις, προκειμένου οι παρεμβάσεις να συναντήσουν τις λιγότερες δυνατόν αντιστάσεις. Επίσης, είναι αναγκαία η αυστηρή επιτήρηση της αγοράς, ώστε να προλαμβάνονται αυθαιρεσίες και τυχόν παρερμηνείες των νέων ρυθμίσεων από οποιαδήποτε πλευρά. Απαραίτητη προϋπόθεση για κάτι τέτοιο είναι να υπάρχει ισχυρή πολιτική βούληση και μία ικανή και αποτελεσματική Επιθεώρηση Εργασίας.

7. <https://www.euro2day.gr/news/economy/article/2207964/h-telikh-diataxh-gia-tis-trieties-pote-mporei-na-x.html?utm_source=e2drelated&utm_medium=textlinks>

3.2. Ανισότητα εισοδήματος και παραγωγικότητα επιχειρήσεων

Βλάσης Μισσός

3.2.1. Εισαγωγή

Η εισοδηματική ανισότητα αναγνωρίζεται ως ένα από τα πλέον σύνθετα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα που χρήζουν άμεσων παρεμβάσεων, με τις πολλαπλές επιδράσεις να επηρεάζουν σχεδόν όλες τις σημαντικές πτυχές της οικονομικής δραστηριότητας, καθώς και τις ευρύτερες μακροοικονομικές επιδόσεις των χωρών υψηλού εισοδήματος (Stiglitz, 2012· Atkinson, Piketty and Saez, 2011). Αποτελεί κοινή πεποίθηση ότι η ανισότητα όχι μόνο υπονομεύει την κοινωνική συνοχή, αλλά εμποδίζει και την αναπτυξιακή πορεία των οικονομιών, καθώς επηρεάζει άμεσα το επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού (OECD, 2017). Πολυάριθμες μελέτες και μια διαρκώς αυξανόμενη βιβλιογραφία με επίκεντρο την οικονομική ανισότητα (Piketty, 2022, Atkinson, 2015), τεκμηριώνουν μια σειρά ιστορικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συνεπειών μιας διαιρεμένης κοινωνίας, υποστηρίζοντας ότι η άμβλυνση της εισοδηματικής ανισότητας και οι παρεμβάσεις που προωθούν την κοινωνική ευημερία είναι όχι μόνο επιθυμητές, αλλά και απαραίτητες για την επίτευξη μιας πραγματικά βιώσιμης τροχιάς οικονομικής μεγέθυνσης. Αναφορικά με αυτό, ιδιαίτερα σημαντική αναγνώριση παρέχεται και από την ατζέντα των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (UNDESA, 2015), ενός καταλόγου προτεραιοτήτων, καθεμία εκ των οποίων προσδοκά τη σύνταξη αποτελεσματικών απαντήσεων και την αναζήτηση μέτρων πολιτικής ενάντια στην εξάλειψη της φτώχειας, με ιδιαίτερη έμφαση να δίνεται σε ζητήματα που αφορούν τη μείωση –εντός και μεταξύ των χωρών– των ανισοτήτων (όχι αποκλειστικά των οικονομικών). Η ευημερία συνδέεται άμεσα με την αξία παραγωγής ανά εργαζόμενο, η οποία οδηγεί σε βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Η αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων περιορίζει την πρόσβαση σε βασικούς πόρους και ευκαιρίες που επηρεάζουν την ευημερία και διαβρώνουν την κοι-

νωνική συνοχή, δηλαδή μια κατάσταση στην οποία ένα αυξανόμενο τμήμα του πληθυσμού δεν διαθέτει πρόσβαση στην κάλυψη βασικών αναγκών, όπως η εκπαίδευση, η υγειονομική περίθαλψη και άλλες βασικές υπηρεσίες. Ελλείψει ενός αποτελεσματικού συστήματος κοινωνικής προστασίας, οι ασθενέστερες, εισοδηματικά, ομάδες αντιμετωπίζουν συχνά πολυάριθμα εμπόδια που επηρεάζουν τις προσπάθειές τους να βελτιώσουν την κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση.

Σε μεγάλο βαθμό, η σχέση μεταξύ ανισότητας και παραγωγικότητας είναι ιδιαίτερα ισχυρή, ειδικότερα στο πλαίσιο άσκησης κοινωνικής πολιτικής –εθνικής καθώς και περιφερειακής– που επιδιώκει την ενίσχυση των νοικοκυριών χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος. Για τον λόγο αυτό, η σχέση παραγωγικότητας-ανισότητας έχει τεκμηριωθεί επαρκώς και οι πολιτικές πρωτοβουλίες για την αύξηση της συνολικής ζήτησης μέσω επενδύσεων (OECD, 2016, κεφ. 2) θεωρούνται ζωτικής σημασίας στην αναβάθμιση της παραγωγικότητας και στη στήριξη του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού.

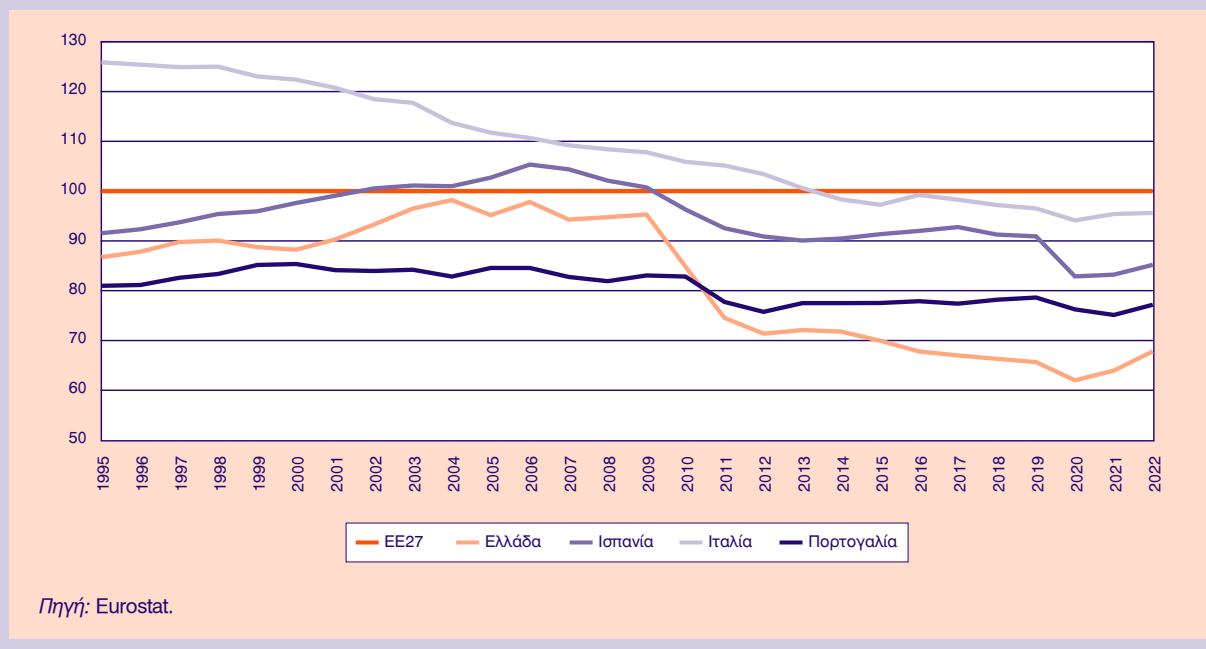
3.2.2. Η ελληνική οικονομία αποκλίνει από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο

Γενικά, από το 2009 και ύστερα, η ανισότητα μεταξύ των χωρών της ΕΕ εμφανίζει μια ξεκάθαρα ανοδική τάση (Missos, Domenikos and Pontis, 2023a). Η ΕΕ χαρακτηρίζεται από έντονη ετερογένεια και ποικιλομορφία, καθώς και από μεγάλο εύρος διακυμάνσεων στα επίπεδα εισοδήματος μεταξύ των κρατών-μελών που την απαρτίζουν, με εξαιρετικά διαφοροποιημένες παραγωγικές δομές. Περαιτέρω, κατά την ίδια περίοδο, οι χώρες της Νότιας Ευρώπης εμφανίζουν σχετική πτωτική τάση του εισοδήματος, η οποία κλιμακώνεται κατά τη διάρκεια των ετών. Οι εν λόγω εξελίξεις απεικονίζονται και στο Διάγραμμα 3.2.1, όπου παρουσιάζεται ένα μέτρο ανισότητας μεταξύ των χωρών.

Συγκρίνοντας το κατά κεφαλήν ΑΕΠ μεταξύ της Ελλάδας και του μέσου όρου της ΕΕ27 (αντιστοιχεί στο 100), συμπεραίνεται ότι η περίοδος σύγκλισης της ΕΕ σταματά ή επιβραδύνεται, μετά την ύφεση του 2009. Το Διάγραμμα 3.2.1 παρουσιάζει τις μακροπρόθεσμες τάσεις των κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε PPS (όρους κοινής αγοραστικής δύναμης) ως ποσοστά

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2.1

Κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε PPS, ως ποσοστό της ΕΕ27 (100), χώρες της νότιας Ευρώπης, 1995-2022

της ΕΕ27¹ δείχνοντας ότι σε ορισμένες χώρες η οικονομική συρρίκνωση ήταν, συγκριτικά, περισσότερο έντονη, αναδεικνύοντας τις αποκλίσεις μεταξύ των χωρών-μελών.

Με όλες τις μεγάλες χώρες του ευρωπαϊκού Νότου να υποχωρούν και να αποκλίνουν, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας έχει συρρικνωθεί πολύ κοντά στο 70% του μέσου όρου της ΕΕ27. Η απόσταση μεταξύ της Ελλάδας και της ΕΕ27 έχει διευρυνθεί και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της σε όρους αγοραστικής δύναμης παραμένει στάσιμο σε χαμηλό επίπεδο, για περισσότερο από μια δεκαετία. Έκτοτε, η χώρα αντιμετωπίζει σοβαρές προκλήσεις όσον αφορά την επίτευξη της μεγεθυντικής της πορείας και την κάλυψη των διαφορών της με τις υπόλοιπες χώρες. Κάτι τέτοιο είναι ζωτικής σημασίας, δεδομένου ότι οι χώρες-μέλη όπου το πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι μικρότερο από το 75% του μέσου όρου της ΕΕ27 είναι επιλέξιμες για στήριξη μέσω των διαρθρωτικών περιφερειακών ταμείων της ΕΕ.

3.2.3. Διαχρονικά προβλήματα του εγχώριου συστήματος κοινωνικής προστασίας

Σε συνέχεια των προηγούμενων, η εξέταση της ανισότητας στο εσωτερικό της χώρας αναδεικνύει ένα χρόνιο ζήτημα που, εν μέρει, αποδίδεται στη φυσιογνωμία του ελληνικού συστήματος κοινωνικής προστασίας (Παπαθεοδώρου και Πετμεζίδου, 2004¹· Παπαθεοδώρου και Μισσός, 2013²· Μισσός, 2021). Οι προσπάθειες για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της κοινωνικής προστασίας είναι ένα πολύ σύνθετο και ιστορικό ζήτημα. Από αυτή την άποψη, η κοινωνική πρόνοια στην Ελλάδα αντιμετωπίζει πολλαπλές προκλήσεις, αδυνατώντας να παράσχει επαρκή στήριξη στις ευάλωτες ομάδες (Missos, 2021a), δεινίζοντας την ανισότητα και περιορίζοντας τα περιθώρια βελτίωσης της κοινωνικής ευημερίας. Μια πιο δίκαια κατανομημένη κοινωνική προστασία στην Ελλάδα παραμένει ένα διαρκές και ανοιχτό θέμα, το οποίο, μετά την κρίση του 2009,

1. Σύμφωνα με την έκδοση του European Price Statistics (Eurostat, 2008, κεφάλαιο 5), οι ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης (PPS) προσδιορίζουν τη συναλλαγματική ισοτιμία που εξισώνει τις αγοραστικές δυνάμεις δύο διαφορετικών νομισμάτων. Τα PPS των χωρών είναι δείκτες που χρησιμοποιούνται για την εξάλειψη των διαφορών στο επίπεδο τιμών μεταξύ των χωρών, συγκρίνοντας τις ποσότητες νομισματικών μονάδων που απαιτούνται για την αγορά ενός καλαθιού κοινών αγαθών και υπηρεσιών. Η μονάδα μέτρησης αυτών των δεικτών PPS ονομάζεται πρότυπο αγοραστικής δύναμης, το οποίο είναι ένα υποθετικό νόμισμα που χρησιμοποιείται ως κοινή λογιστική μονάδα για όλες τις χώρες της ΕΕ27, με βάση το κόστος ζωής. Έτσι, λόγω των διαφορετικών επιπέδων τιμών, το νόμισμα του ευρώ δεν αντιστοιχεί στην ίδια ποσότητα αγαθών σε όλες τις χώρες της ΕΕ27 και οι δείκτες PPS επιτρέπουν ακριβέστερες και ουσιαστικότερες οικονομικές συγκρίσεις μεταξύ των χωρών. Στα Διαγράμματα 3.2.1, 3.2.3 και 3.2.4, όλες οι μετρήσεις εμφανίζονται σε PPS.

έλαβε εντονότερες διαστάσεις (Missos, Domenikos and Pontis, 2023b).

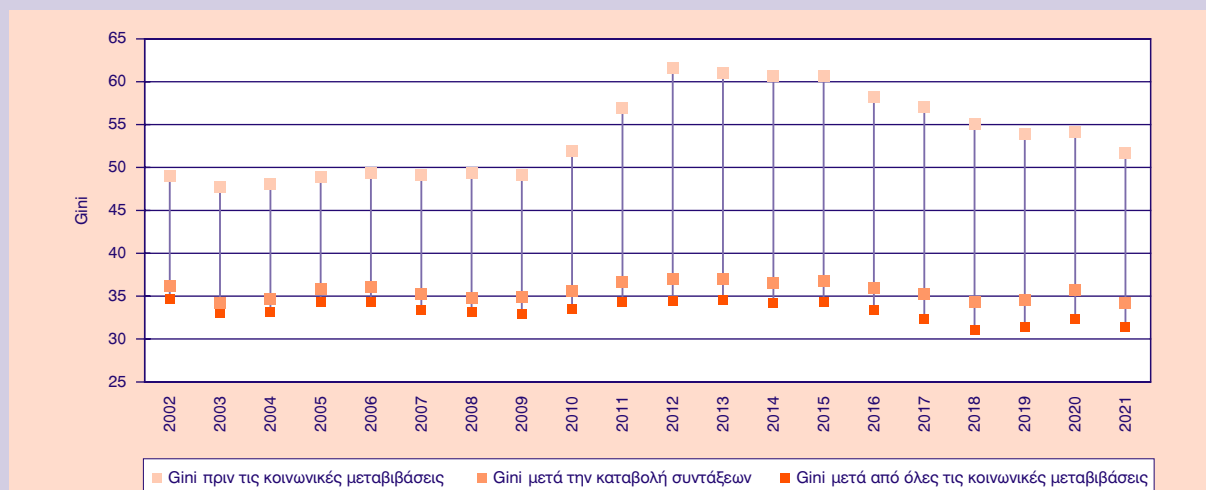
Στο Διάγραμμα 3.2.2 παρουσιάζονται τρεις διαφορετικοί δείκτες εισοδηματικής ανισότητας του ευρύτατα διαδεδομένου δείκτη Gini για μια περίοδο μεταξύ 2002 και 2021. Ο δείκτης Gini παρέχει ένα μέτρο της εισοδηματικής ανισότητας και ο υπολογισμός του, όπως παρουσιάζεται εδώ, βασίζεται στη διασπορά του διαθέσιμου εισοδήματος. Πιο συγκεκριμένα, ο δείκτης Gini λαμβάνει την τιμή 0 για να υποδηλώσει απόλυτη ισότητα (όλα τα άτομα κατέχουν το ίδιο διαθέσιμο εισόδημα) και την τιμή 100 για το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή μέγιστη ανισότητα (όλο το εισόδημα κατέχεται από ένα άτομο). Η αύξηση του δείκτη Gini δείχνει ότι ένα σχετικά μικρότερο τμήμα του πληθυσμού ελέγχει ένα μεγαλύτερο μερίδιο του συνολικού εισοδήματος και, ως εκ τούτου, μπορεί να σχετίζεται άμεσα με τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Όπως και στις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ, έτσι και στην Ελλάδα, οι κοινωνικές μεταβιβάσεις –μαζί με άλλες αναδιανεμητικές παρεμβάσεις– συμβάλλουν σημαντικά στην άμβλυνση της άνιση κατανομής του εισοδήματος. Μεταξύ άλλων, μέσω των κοινωνικών μεταβιβάσεων παρέχεται οικονομική στήριξη και βασικές υπηρεσίες στην υγεία, στην εκπαίδευση κ.λπ., ενισχύοντας εμμέσως την αγοραστική δύναμη των χαμηλότερων εισοδημάτων. Κατά συνέπεια, οι κοινωνικές μεταβιβάσεις επιτελούν έναν εξαιρετικά κρίσιμο ρόλο, καθώς συμβάλλουν στην άμβλυνση των επιπτώσεων της ανισότητας και στην προώθηση της κοινωνικής σταθερότητας.

Πιο συγκεκριμένα, από το 2010 και ύστερα, ο δείκτης Gini πριν από όλες τις κοινωνικές μεταβιβάσεις αυξάνεται απότομα και το μερίδιο των συντάξεων φαίνεται να καταλαμβάνει μεγαλύτερη βαρύτητα στην αναδιανομή του διαθέσιμου εισοδήματος μεταξύ του πληθυσμού. Από το 2002 έως το 2009, το μερίδιο των συντάξεων στη μείωση του δείκτη Gini αντιστοιχεί σε 13,6 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ, από το 2010 έως το 2021, οι συντάξεις συμβάλλουν με περισσότερες από 21 μονάδες, σημαντικά υψηλότερα από τον μέσο όρο της ΕΕ27 (15,4 μονάδες). Η καταγεγραμμένη αυξητική τάση του δείκτη Gini πριν από όλες τις κοινωνικές μεταβιβάσεις υποδηλώνει ότι το εισόδημα που αποκτάται μέσω της λειτουργίας της αγοράς, όπως μισθοί, μερίσματα, ενοίκια και κέρδη, διακρίνεται από τάση προς μια περισσότερο άνιση κατανομή. Έτσι, το σύστημα κοινωνικής ευημερίας δύναται να συμβάλει στην αντιστάθμιση της ανισότητας που δημιουργείται μέσω της λειτουργίας της εγχώριας αγοράς και η αποτελεσματικότητά του εξαρτάται από την επάρκεια αντιμετώπισης των αναγκών των δικαιούχων. Επομένως, καθώς η εισοδηματική ανισότητα γίνεται όλο και πιο σημαντική με την πάροδο των ετών, ο ρόλος της κοινωνικής προστασίας στη μείωση των διαφορών των εισοδημάτων γίνεται ολοένα και περισσότερο καθοριστικός. Μια ολοκληρωμένη προσέγγιση που συνδυάζει την κοινωνική προστασία με πολιτικές για την πρόσβαση στα δημόσια αγαθά της εκπαίδευσης, της υγείας, των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας και της διάνοιξης ευκαιριών στην αγορά εργασίας, μπορεί να συμβάλλει αποφασιστικά στον περιορισμό των ανισοτήτων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2.2

Δείκτες Gini πριν και μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, 2002-2021, Ελλάδα

Πηγή: Eurostat.

Από την άλλη πλευρά, οι λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις (οικογενειακά επιδόματα, επιδόματα ανεργίας κ.λπ.) φαίνεται να έχουν μικρή μόνο επίδραση στον περιορισμό της ανισότητας. Για παράδειγμα, ο κίνδυνος φτώχειας για τα μονογονεϊκά νοικοκυριά στην Ελλάδα διαπιστώνεται υψηλότερος σε σύγκριση με άλλους τύπους νοικοκυριών (Missos, 2021b), γεγονός που προτρέπει σε μια περισσότερο στοχευμένη στρατηγική αναφορικά με τις κοινωνικές παροχές. Υπό αυτό το πρίσμα, η αναγνώριση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν τα μονογονεϊκά νοικοκυριά σημαίνει ότι οι παροχές θα μπορούσαν να συνδέονται περισσότερο με δαπάνες που σχετίζονται με την ανατροφή των εξαρτώμενων μελών, ώστε να βελτιωθεί η αγοραστική δύναμη του εισοδήματος της συγκεκριμένης κατηγορίας.

Ωστόσο, σε ό,τι αφορά τον συνολικό πληθυσμό, ενώ η αποτελεσματικότητα των μη συνταξιοδοτικών κοινωνικών μεταβιβάσεων στη μείωση της ανισότητας βελτιώνεται, οι σχετικές επιδόσεις της εξακολουθούν να είναι αρκετά χαμηλές. Ακολουθώντας την ίδια επιχειρηματολογία, από το 2002 έως το 2009, ο μέσος αντίκτυπος εκτιμάται σε 1,6 μονάδες και από το 2010 έως το 2021 αυξάνεται σε 2,7 μονάδες, που εξακολουθεί να είναι στο ήμισυ του μέσου όρου της ΕΕ27. Τέτοια αποτελέσματα αποτελούν σαφή ένδειξη ότι υπάρχουν σημαντικά περιθώρια για μεταρρυθμίσεις με στόχο τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας της κοινωνικής προστασίας στην άμβλυνση της εισοδηματικής ανισότητας και στη διασφάλιση ότι οι παροχές κοινωνικής προστασίας μπορούν να στηρίξουν τις ομάδες που έχουν μεγαλύτερη ανάγκη. Θα πρέπει, λοιπόν, να γίνει κατανοητό ότι οι συντάξεις αποτελούν σημαντικό μερίδιο των κοινωνικών παροχών, γεγονός που υποδηλώνει ότι το ελληνικό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας έχει σχεδιαστεί για να καλύπτει τις ανάγκες του ηλικιωμένου πληθυσμού, με σχετικά μικρότερη έμφαση σε άλλες κοινωνικοοικονομικές ομάδες, των οποίων οι δημόσιες δαπάνες είναι εξαιρετικά περιορισμένες.

3.2.4. Μέγεθος επιχειρήσεων και εισόδημα νοικοκυριών

Η ευρεία αναγνώριση των πολλαπλών διασυνδέσεων μεταξύ παραγωγικότητας και ανισότητας υπογραμμίζει τον ρόλο της παροχής αναβαθμισμένης εκπαίδευσης, της αποτελεσματικής εφαρμογής τεχνολογιών αιχμής και της απόκτησης αποκλειστικών δεξιοτήτων και εξειδικευμένων γνώσεων, στην προώθηση διευρυμένων ικανοτήτων και στην αύξηση των δυνητικών ορίων του εργατικού δυναμικού (UNDESA, 2015, σσ. 95-96). Σε αυτό το πλαίσιο, οι περισσότε-

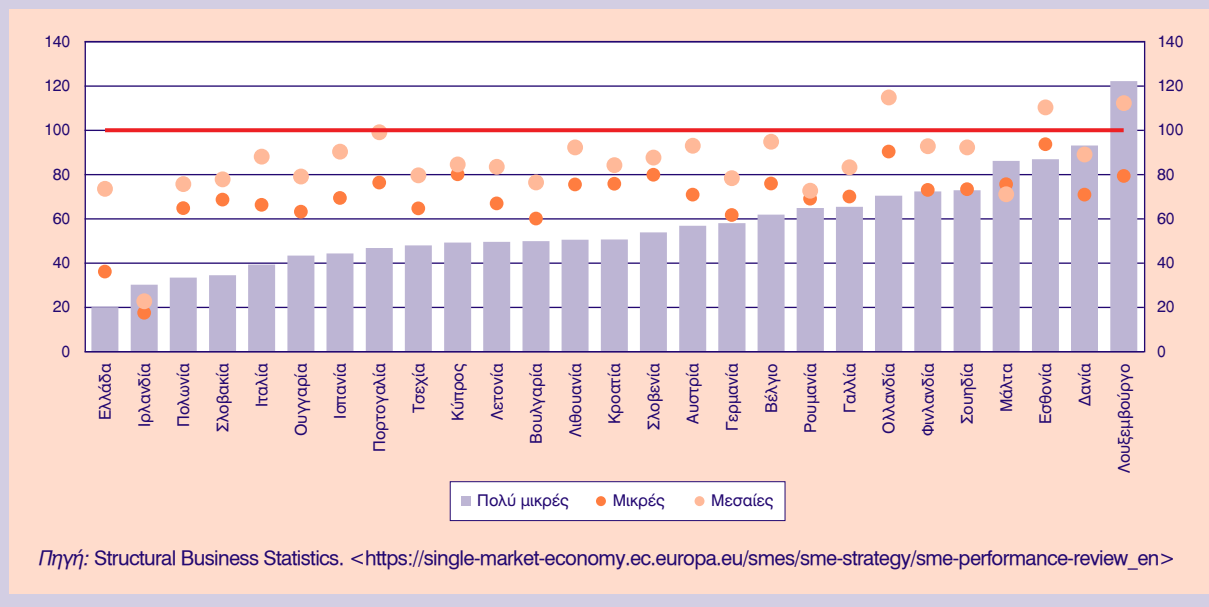
ρες και ποιοτικότερες θέσεις εργασίας θεωρούνται ως ουσιαστικός παράγοντας επίτευξης οικονομικής μεγέθυνσης χωρίς αποκλεισμούς (inclusive growth), υπό την προϋπόθεση ότι οι εισαγόμενες τεχνολογικές αλλαγές αυξάνουν τις θέσεις απασχόλησης, δηλαδή, παρέχουν διεξόδους στα άτομα για να εισέλθουν στο εργατικό δυναμικό (OECD, 2018). Η εφαρμογή νέων τεχνολογιών, ως εκ τούτου, καθίσταται εξαιρετικά σημαντική, καθώς δημιουργεί δυνατότητες απόδοσης υψηλότερων μισθών, καλύτερων παροχών και βελτιωμένων συνθηκών εργασίας για τους εργαζόμενους.

Όσον αφορά τον αριθμό των επιχειρήσεων, η παραγωγική διάρθρωση της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην Ελλάδα ακολουθεί το γενικό πρότυπο της ΕΕ27. Σύμφωνα με τις τελευταίες διαθέσιμες διαρθρωτικές στατιστικές για τις επιχειρήσεις, το 2021, οι πολύ μικρές επιχειρήσεις (με λιγότερους από 9 εργαζόμενους) στην Ελλάδα ανέρχονται στο 92,7% του συνόλου των επιχειρήσεων. Αντίστοιχα, ο μέσος όρος της ΕΕ27 εκτιμάται στο 93,1%. Τα στοιχεία αυτά υποδηλώνουν ότι η δραστηριότητα μικρής κλίμακας αποτελεί τη ραχοκοκαλιά του κοινωνικοοικονομικού ιστού των ευρωπαϊκών χωρών. Οι ΜμΕ αναγνωρίζονται ως βασικοί συντελεστές της ανάπτυξης, της καινοτομίας και της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας και μπορούν να απορροφήσουν και να απασχολήσουν γρήγορα ένα σημαντικό ποσοστό του συνολικού εργατικού δυναμικού. Ωστόσο, ο αριθμός των εργαζομένων σε πολύ μικρές επιχειρήσεις στην Ελλάδα αντιστοιχεί στο 40,1% της συνολικής απασχόλησης, πολύ πάνω από τον μέσο όρο της ΕΕ27 που βρίσκεται κοντά στο 28,5%. Το αποτέλεσμα αυτό αναδεικνύει τη σημασία της επιχειρηματικής δραστηριότητας μικρής κλίμακας στην κατανομή εισοδήματος και αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για περαιτέρω εξέταση στη χάραξη πολιτικής.

Στο Διάγραμμα 3.2.3 απεικονίζεται ο βαθμός στον οποίο η παραγωγικότητα των ΜμΕ (ακαθάριστη προστιθέμενη αξία επί του αριθμού των εργαζομένων) διαφέρει από εκείνη των μεγάλων επιχειρήσεων σε όλες τις χώρες της ΕΕ27 (η παραγωγικότητα των μεγάλων επιχειρήσεων ανά χώρα απεικονίζεται κανονικοποιημένη στο 100). Η διαφορά αυτή είναι κοινή, καθώς οι μεγάλες επιχειρήσεις έχουν συχνά ευκολότερη πρόσβαση σε χρηματοοικονομικούς πόρους, εφαρμόζουν προηγμένες τεχνολογίες και απασχολούν εξειδικευμένο προσωπικό. Για την αποφυγή των επιδράσεων της συγκυρίας στα αποτελέσματα, όλα τα μεγέθη του Διαγράμματος 3.2.3 παρουσιάζονται στον μέσο όρο πενταετίας 2017-2021. Παρά την ποικιλία των διαθέσιμων προσεγγίσεων, οι ΜμΕ χωρίζονται εδώ σε πολύ μικρές (0-9 εργαζόμενοι), μικρές (10-49 εργαζόμενοι) και μεσαίες (50-249 εργαζόμενοι). Το επίπεδο

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2.3

Συγκρίνοντας την παραγωγικότητα μεταξύ ΜμΕ και μεγάλων επιχειρήσεων (100), μέσος όρος 2017-2021, ΕΕ27

παραγωγικότητας² των μεγάλων επιχειρήσεων (άνω των 250 εργαζομένων) καταδεικνύεται από την οριζόντια γραμμή. Ως εκ τούτου, οι μεταξύ τους διαφορές υποδηλώνουν την απόσταση παραγωγικότητας που καταγράφεται μεταξύ των ΜμΕ και των μεγάλων επιχειρήσεων οι οποίες λειτουργούν εντός των παραγωγικών συνθηκών που επικρατούν σε κάθε χώρα.

Συγκρίνοντας την παραγωγικότητα των ΜμΕ έναντι των μεγάλων επιχειρήσεων, παρατηρείται ότι οι πολύ μικρές επιχειρήσεις στην Ελλάδα, εμφανίζονται να έχουν πολύ χαμηλότερες σχετικές επιδόσεις, σε σύγκριση με αυτές οποιασδήποτε άλλης χώρας της ΕΕ27. Επιπλέον, οι μικρές επιχειρήσεις καταλαμβάνουν το δεύτερο χαμηλότερο επίπεδο, μετά την Ιρλανδία, ενώ οι μεσαίες επιχειρήσεις διατηρούν την τρίτη χαμηλότερη θέση, πίσω από τη Ρουμανία και τη Μάλτα. Οι ιδιαίτερα αδύναμες σχετικές επιδόσεις των ΜμΕ στην Ελλάδα αντανακλούν τη σχέση μεταξύ της απασχόλησης και της παραγωγής προστιθέμενης αξίας. Η διαδικασία αυτή διαμεσολαβείται από ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών τεχνικών μεθόδων, μαζί με τον συνδυασμό τεχνικών που βασίζονται στη γνώση και ιδιαίτερα της κατοχής προηγμένων δεξιοτήτων. Σε ό,τι αφορά τις πολύ μικρές επιχειρήσεις, οι ορια-

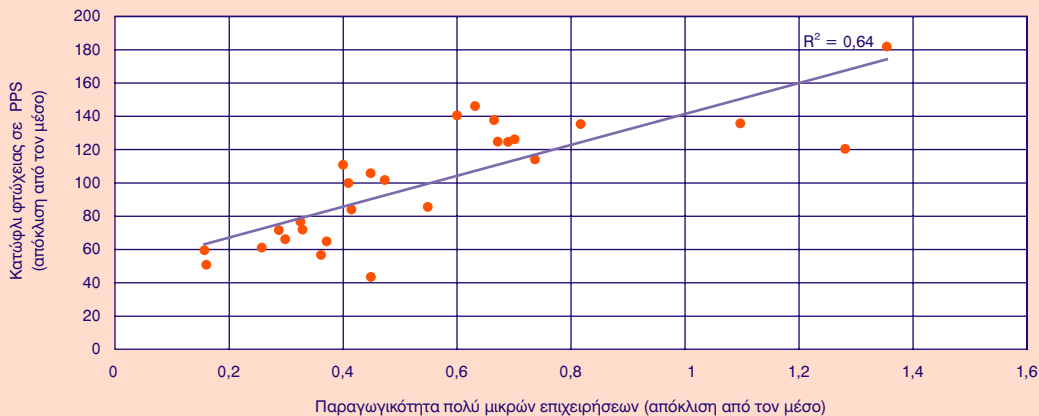
κές βελτιώσεις του επιπέδου παραγωγικότητάς τους μπορεί να έχουν ισχυρή επίδραση στο εισόδημα, δεδομένου ότι το μερίδιο της απασχόλησης της συγκεκριμένης κατηγορίας είναι εξαιρετικά υψηλό. Ως εκ τούτου, σε γενικές γραμμές, οι πολιτικές και οι πρωτοβουλίες που αποσκοπούν στην ενίσχυση των δεξιοτήτων, στην υιοθέτηση νέων τεχνολογιών και στην ικανότητα απορρόφησης και προαγωγής καινοτομιών μπορούν να συμβάλουν στη βελτίωση της παραγωγικότητας των ΜμΕ. Ωστόσο, η αποτελεσματικότητα αυτών των πολιτικών εξαρτάται κυρίως από την κλαδική σύνθεση της παραγωγικής δομής της χώρας και, επιπλέον, από το επίπεδο προστιθέμενης αξίας που παράγεται.

Στο Διάγραμμα 3.2.4 απεικονίζεται η συσχέτιση μεταξύ της παραγωγικότητας των πολύ μικρών επιχειρήσεων και του ορίου φτώχειας σε όρους αγοραστικής δύναμης (PPS). Για την αποφυγή περιστασιακών διακυμάνσεων, όλα τα μέτρα υπολογίζονται ως μέσος όρος πενταετίας (2017-2021) των μέσων αποκλίσεων, ενώ το όριο φτώχειας υπολογίζεται ως το 60% του διάμεσου διαθέσιμου εισοδήματος, θέτοντας το όριο ή τη «γραμμή» κάτω από την οποία ένα άτομο θεωρείται ότι διαβιού σε συνθήκες φτώχειας. Επιπλέον, στον

2. Από το 2008-2014 και από το 2015-2022, το μέσο επίπεδο παραγωγικότητας των επιχειρήσεων μεγάλης κλίμακας (ο λόγος μεταξύ ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας και αριθμού των εργαζομένων) παρουσιάζει σημαντική αύξηση της μεταβλητότητας μεταξύ των ΕΕ27. Πιο συγκεκριμένα, ο συντελεστής διακύμανσης (CV) –ο λόγος της τυπικής απόκλισης προς τον μέσο όρο– μεταξύ των αντίστοιχων περιόδων έχει σχεδόν διπλασιαστεί, υποδεικνύοντας μεγαλύτερη διασπορά των επιδόσεων παραγωγικότητας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2.4

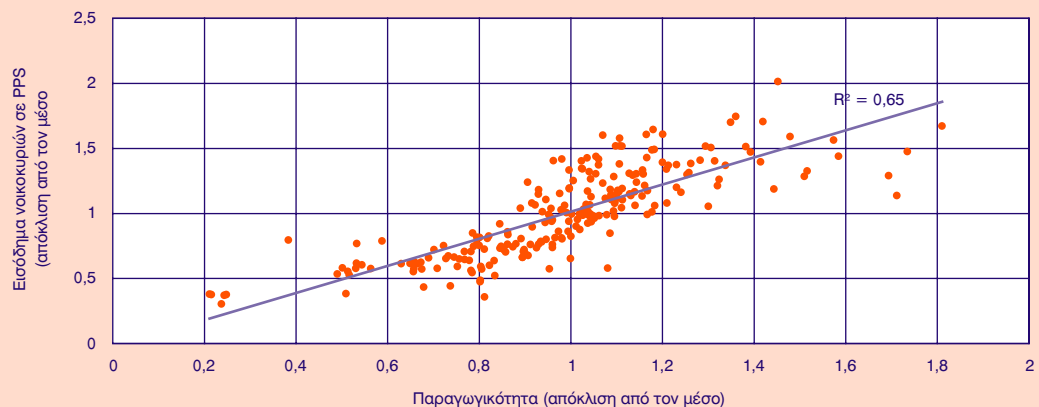
Συσχέτιση μεταξύ της παραγωγικότητας των πολύ μικρών επιχειρήσεων και του κατώφλιού φτώχειας σε PPS, μέσος όρος 2017-2021

Πηγή: Eurostat και υπολογισμοί του συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2.5

Σχέση μεταξύ συνολικής παραγωγικότητας των ΜμΕ και διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών σε PPS, κατά αυτοδιοικητική περιφέρεια στην ΕΕ27, μέσος όρος 2017-2021

Πηγή: Eurostat και υπολογισμοί του συγγραφέα.

κάθετο άξονα συγκρίνονται τα όρια φτώχειας μεταξύ των χωρών της ΕΕ27. Προφανώς, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.2.4, μεταξύ των χωρών της ΕΕ27, οι δύο μεταβλητές εμφανίζονται να συσχετίζονται θετικά, υποδεικνύοντας τη σημασία της πολύ μικρής επιχειρηματικής δραστηριότητας για την κοινωνική ευημερία και την ανάγκη για περαιτέρω έρευνα επί του θέματος. Οι επιδόσεις των μικρών επιχειρήσεων συνδέονται θετικά με τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και έχουν τη δυνατότητα να αναβαθμίσουν το επίπεδο των ατόμων που ζουν σε συνθήκες φτώχειας. Στον βαθμό που η υψηλότερη παραγωγικότητα

προσφέρει νέες ευκαιρίες απασχόλησης, η ικανότητά τους να δημιουργούν θέσεις εργασίας και να αυξάνουν το συνολικό εισόδημα συνεισφέρει στη μείωση του ποσοστού ανεργίας και επιτρέπει στα άτομα να εργαστούν σε δραστηριότητες που συμβάλλουν στη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου. Επιπλέον, η επιχειρηματικότητα μικρής κλίμακας θα πρέπει να προσεγγίζεται ως εργαλείο βελτίωσης της οικονομικής ενδυνάμωσης, της αυτοδυναμίας και της χειραφέτησης, έχοντας θετικές δευτερογενείς επιδράσεις στην ευημερία των τοπικών κοινοτήτων. Η δημιουργία ενός εύφορου περιβάλλοντος για την ευημερία των

ΜμΕ μπορεί να έχει θετική επίδραση στη μείωση της φτώχειας και της ανισότητας, υπό την προϋπόθεση ότι το χάσμα μεταξύ δραστηριοτήτων με υψηλές και χαμηλές αποδοχές μειώνεται εις βάρος των πρώτων.

Με την ίδια λογική, το Διάγραμμα 3.2.5 παρουσιάζει τη σχέση μεταξύ της συνολικής παραγωγικότητας (ακαθάριστη προστιθέμενη αξία επί του αριθμού των εργαζομένων) και του εισοδήματος των νοικοκυριών (σε PPS) για όλες τις αυτοδιοικητικές περιφέρειες (NUTS2) της ΕΕ27. Μεταξύ 2017 και 2021, τα ποσοστά φτώχειας στις διάφορες περιφέρειες της Ελλάδας παρουσίασαν σημαντικές διακυμάνσεις και αξιοσημείωτες αποκλίσεις από τον εθνικό μέσο όρο. Περιφέρειες όπως η Δυτική Ελλάδα (26,1%), η Ανατολική Μακεδονία-Θράκη (25,5%), και η Δυτική Μακεδονία (23,7%) παρουσιάζουν ποσοστά φτώχειας τα οποία εκτιμώνται διαρκώς υψηλότερα από τον εθνικό μέσο όρο. Η βελτίωση της παραγωγικότητας προσφέρει υψηλότερες αποδοχές και αυτό μπορεί τελικά να οδηγήσει σε επενδύσεις για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Η βελτίωση της περιφερειακής παραγωγικότητας μπορεί να έχει θετικές δευτερογενείς επιδράσεις, εάν αυξάνει τη ζήτηση για τοπικά αγαθά, πολλαπλασιάζοντας τα αποτελέσματα της υψηλότερης παραγωγικότητας.

Μέχρις ενός ορισμένου βαθμού, το επίπεδο του εισοδήματος συνδέεται με την παραγωγικότητα και η τελευταία διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη στήριξη του κατά κεφαλήν εισοδήματος των νοικοκυριών. Κατά συνέπεια, ακόμα και εάν η παραγωγικότητα από μόνη της δεν εγγυάται τη δίκαιη κατανομή, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη μιας μεγεθυντικής τροχιάς που θα βελτιώνει τις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού.

3.2.5. Συμπεράσματα

Η αντιμετώπιση των οικονομικών ανισοτήτων μέσω προώθησης του επιπέδου παραγωγικότητας και της μεγέθυνσης χωρίς αποκλεισμούς στην Ελλάδα παραμένει προτεραιότητα. Ως προς αυτή την κατεύθυνση, οι πολιτικές πρωτοβουλίες βρίσκονται αντιμέτωπες με τη διπλή πρόκληση της άσκησης ενός ευρέος φάσματος πολιτικών που μειώνουν τις ανισότητες και ταυτόχρονα στηρίζουν την παραγωγικότητα. Τα προϋποθέτουν υψηλότερης ποιότητας και πολυπλοκότητας είναι ουσιώδους σημασίας. Μεταξύ άλλων:

- Μέτρα που εστιάζουν στη βελτίωση της πρόσβασης στην κατάρτιση για την απόκτηση σχετικών δεξιοτήτων απαιτούνται για την ενίσχυση της παραγωγικότητας και τη δυνητική μείωση των ανισοτήτων.

- Οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας θα πρέπει να στοχεύουν στην προώθηση της δίκαιης και χωρίς αποκλεισμούς απασχόλησης, ενισχύοντας ένα πλαίσιο συνεχούς κοινωνικού διαλόγου μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων, ώστε να διασφαλίζεται ότι οι εργαζόμενοι λαμβάνουν αξιοπρεπείς μισθούς (βασική αρχή – 6 – του ευρωπαϊκού πυλώνα κοινωνικών δικαιωμάτων).
- Η ισχυρή κοινωνική προστασία είναι απαραίτητη για την παροχή επαρκούς κάλυψης της κοινωνικής ασφάλισης και των υπηρεσιών που είναι απαραίτητες για την προώθηση της κοινωνικής συνοχής, απευθυνόμενη στη μικρή επιχειρηματικότητα.
- Εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις αποπληρωμής, η διευκόλυνση της πρόσβασης σε οικονομικά προσιτή χρηματοδότηση και η στήριξη της επιχειρηματικότητας μικρής κλίμακας θα πρέπει να αποτελούν προτεραιότητες. Η οικονομική ένταξη μέσω συγκεκριμένων προγραμμάτων μπορεί να επιτρέψει στις μικρές επιχειρήσεις να επενδύσουν σε νέες τεχνολογίες και καινοτόμες τεχνικές.
- Εξειδικευμένες πρωτοβουλίες που θα διευκολύνουν τη μεταφορά τεχνολογίας και τις συνεργασίες με άλλες επιχειρήσεις, ακόμη και στο εξωτερικό, μπορούν να διευρύνουν το δίκτυο και να δημιουργήσουν δεσμούς για την προώθηση των εξαγωγών.

Βιβλιογραφία

- Atkinson A. B. (2015), *Inequality: What can be done?*, Harvard University Press.
- Atkinson, A. B., Piketty T. and Saez E. (2011), Top Incomes in the Long Run of History, *Journal of Economic Literature*, 49(1), pp. 3-71. <<https://doi.org/10.1257/jel.49.1.3>>
- Eurostat (2008), *European Price Statistics: An overview*, European Commission. <<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-books/-/ks-70-07-038>>
- Hanson K. Rose A. (2010), Factor productivity and income inequality: A general equilibrium analysis, *Applied Economics* 29(8), 1061-1071. <<https://doi.org/10.1080/000368497326453>>
- Missos V. (2021a), Introducing a safety net: The effects of neoliberal policy on welfare, poverty and the net social wage during the Greek crisis, *Review of Radical Political Economics*, 53(1), 58-76. <<https://doi.org/10.1177/0486613420930830>>
- Missos V. (2021b), *The effects of the system of social protection on poverty and inequality in Greece and the EU* (in Greek), Report No. 82, Centre of Planning and Economic Research. <https://www.kepe.gr/index.php/en/research/recent-publications/reports/item/3137-ek_82_en.html>
- Missos V., Rodousakis N. and Soklis G. (2022), *A race to the bottom: Measuring income loss and poverty in Greece*, Policy Note 2/2022, Levy Economics Institute of Bard College.

Missos V., Domenikos C. and Pontis N. (2023a), Hardening the EU core-periphery lines 2009-2019: Dependency, neoliberalism, welfare reformation and poverty in Greece, *Structural Change and Economic Dynamics*, <<https://doi.org/10.1016/j.strueco.2023.06.005>>

Missos V., Domenikos C. and Pontis N. (2023b), Evolving aspects of an extended socio-economic crisis in Greece: FIRE and the cost of living, 'Research Note', *Class and Status: Journal of Critical Approaches to Social Stratification*, 1(2), 117-134.

OECD (2016), *OECD Economic Outlook*, Volume 2016, Issue 1, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/eco_outlook-v2016-1-en>

OECD (2017), Understanding the socio-economic divide in Europe, OECD Publishing, Paris. <<http://oe.cd/cope-divide-europe-2017>>

OECD (2018), *The productivity-Inclusiveness nexus*, OECD Publishing, Paris. <<https://doi.org/10.1787/9789264292932-en>>

Piketty T. (2022), *A brief history of equality*, Harvard University Press.

Stiglitz, J. (2012), *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*, New York, London: W. W. Norton & Company.

UNDESA (2015), *Global Sustainable Development Report 2015*, Advance Unedited Version. <<https://sdgs.un.org/publications/global-sustainable-development-report-2015-advance-unedited-version-gsdr-2015-17874>>

Μισσός Β. (2021), *Η επίδραση του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα και στην ΕΕ*, Έκθεση 82, Αθήνα: ΚΕΠΕ. <https://www.kepe.gr/index.php/el/erevna/dimosieyseis/ektheseis/item/3135-ek_82_gr.html.html>

Παπαθεοδώρου Χ. και Μισσός Β. (2013), *Δομή και Τάσεις της Φτώχειας στην Ελλάδα*, Έκθεση 9, Παρατηρητήριο ΙΝΕ ΓΣΕΕ. <<https://ineobservatory.gr/publication/anisotita-ftochia-ke-ikonomiki-krisis-tin-ellada-ke-tin-ee/>>

Παπαθεοδώρου Χ. και Πετμεζίδου Μ. (2004), «Ανισότητα, φτώχεια και αναδιανομή μέσω των κοινωνικών μεταβιβάσεων: Η Ελλάδα σε συγκριτική προοπτική», στο Πετμεζίδου Μ. και Παπαθεοδώρου Χ.(επιμ.), *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 307-366.

Σχολικός εκφοβισμός στην Ελλάδα και φτώχεια: Ευρήματα από την εφαρμογή ενός νέου μοντέλου καταγραφής για το 2022-2023

Κωνσταντίνος Γιαννόπουλος*,
Ειρήνη Λεριού**

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό, κατασκευάζεται ένα νέο πολυδιάστατο εργαλείο για τη γεωγραφική κατανομή του σχολικού εκφοβισμού στην Ελλάδα και παρουσιάζονται τα κύρια, ερευνητικά ευρήματα από την εφαρμογή του για το σχολικό έτος 2022-2023. Επίσης, διερευνώνται και αποτυπώνονται έντονα τα πολυδιάστατα χαρακτηριστικά των παιδιών που έχουν θυματοποιηθεί από τον σχολικό εκφοβισμό, υπό το πρίσμα της οικονομικής και μη οικονομικής ευημερίας τους.

Τα ευρήματα καταδεικνύουν ότι το 32,4% των παιδιών, στο σύνολο της χώρας, είναι θύματα του σχολικού εκφοβισμού για το σχολικό έτος 2022-2023. Τα ποσοστά καταγράφονται ως πιο τραγικά στις περιφέρειες της Πελοποννήσου, της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης και της Δυτικής Μακεδονίας, με το 48,8%, 42,1% και 40,0% των παιδιών, αντίστοιχα, να έχουν καταστεί θύματα του σχολικού εκφοβισμού. Επίσης η θυματοποίηση από τον σχολικό εκφοβισμό είναι περισσότερο

παρούσα μεταξύ των παιδιών που ανήκουν σε μονογονεϊκές οικογένειες με μητέρα, των κοριτσιών και των παιδιών διαφορετικής εθνικότητας.

Τα αποτελέσματα της Πολλαπλής, Παραγοντικής Ανάλυσης Αντιστοιχιών (MCA) αποκαλύπτουν ότι ο σχολικός εκφοβισμός συνδέεται επίσης και με τη φτώχεια. Ειδικότερα, τα παιδιά που θυματοποιούνται είναι παιδιά που στερούνται την κατάλληλη διατροφή σε ποιοτικούς και ποσοτικούς όρους, ενώ σε μικρότερο βαθμό διαβιούν σε κρύο σπίτι, με επικίνδυνη ή καθόλου θέρμανση και έχουν βιώσει παρατεταμένες χρονικές περιόδους με κομμένη την παροχή της ηλεκτροδότησης στο σπίτι τους. Βάσει αυτών καταρτίζονται προτάσεις δημόσιας πολιτικής για την άμβλυνση του φαινομένου. Η σημαντικότερη πρόταση πολιτικής εστιάζει στην αντιμετώπιση της παιδικής φτώχειας και στην προώθηση της παιδικής ευημερίας.

Τα αποτελέσματα συζητούνται υπό το πρίσμα προηγούμενων διεθνών ερευνών.

Ταξινόμηση JEL: C18, C80, I100, I30, I31, I32, I38, I39, J10

Λέξεις-κλειδιά: σχολικός εκφοβισμός, δείκτες, παιδική ευημερία, φτώχεια, κοινωνική πολιτική

Εισαγωγή

Υπάρχουν πολλές εργασίες για τον σχολικό εκφοβισμό στη διεθνή σκακιέρα. Κάποιες από αυτές εξετάζουν τη σχέση της φτώχειας με τον σχολικό εκφοβισμό, όπως στην Αλγερία (Tiliouine, 2015), στον Χονγκ Κονγκ (Chen et al., 2021) και στις ΗΠΑ (Bradshaw,

* Επίτιμος Διδάκτορας Επιστημών της Εκπαίδευσης και Κοινωνικής Εργασίας του Πανεπιστημίου Πατρών, Πρόεδρος Δ.Σ. του Οργανισμού «Το Χαμόγελο του Παιδιού», Πρόεδρος Δ.Σ. Ευρωπαϊκού Δικτύου κατά του Σχολικού Εκφοβισμού (European Antibullying Network - EAN). Email: costasyannopoulos@hamogelo.gr

** Διδάκτωρ του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Συντονίστρια και κύρια Ερευνήτρια του Εθνικού Παρατηρητηρίου Παιδικής Ευημερίας του Οργανισμού «Το Χαμόγελο του Παιδιού», Μέλος της Διεθνούς Κοινότητας Ποιότητας της ζωής "ISQOLS" (International Society for Quality-of-Life Studies), της Διεθνούς Κοινότητας Δεικτών για Παιδιά «ISCI» (The International Society for Child Indicators) και της Διεθνούς Κοινοπραξίας Δεικτών της Κοινωνίας "CIC" (Community Indicators Consortium). Email: eirinileriou@hamogelo.gr

– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

2009). Άλλες, εξετάζουν τη σχέση της αυτοαναφερόμενης ικανοποίησης από τη ζωή και ειδικότερα μέσω του εργαλείου “SWB” με τον σχολικό εκφοβισμό, όπως στην Ινδονησία (Borualogo and Casas, 2023a), και σε άλλες ασιατικές χώρες (Borualogo and Casas, 2023b), στην Ισπανία (Grané et al., 2020) και στο Ηνωμένο Βασίλειο (Rees and Bradshaw, 2018). Επίσης, κάποιες εξετάζουν άλλα χαρακτηριστικά, όπως τη σχέση του σχολικού εκφοβισμού με τη δομή της οικογένειας και με την εθνικότητα, στις ΗΠΑ (Fu et al., 2013), ή της αρνητικής επίδρασης του σχολικού εκφοβισμού στις σχολικές επιδόσεις και στη μετέπειτα ακαδημαϊκή και επαγγελματική εξέλιξη στη Βραζιλία (Sbroglio Rizzotto and Aniceto França, 2021).

Στη χώρα μας, αν και έχουν υπάρξει κάποιες μη διαχρονικές έρευνες για τον σχολικό εκφοβισμό, ωστόσο μέχρι πρότινος καμία δεν φαίνεται να εξέταζε τη σχέση του σχολικού εκφοβισμού με τη φτώχεια, με τη δομή της οικογένειας, με την εθνικότητα, κ.ά. Επομένως, υπήρχε ένα μεγάλο επιστημονικό και ερευνητικό κενό, στο οποίο η εργασία αυτή απαντά.

Στο παρόν άρθρο¹, κατασκευάζεται για πρώτη φορά ένα μοντέλο για την καταγραφή του σχολικού εκφοβισμού στην Ελλάδα και παρουσιάζονται τα κύρια, ερευνητικά ευρήματα από την εφαρμογή του, σε εθνικό επίπεδο. Επίσης, διερευνώνται και αποτυπώνονται έντονα τα πολυδιάστατα χαρακτηριστικά των παιδιών που δέχονται ή θα δεχθούν στο μέλλον σχολικό εκφοβισμό, υπό το πρίσμα της ευημερίας ή της έλλειψης αυτής που συνιστά την παιδική φτώχεια (Leriu, 2022, Κεφ.2, σ.1.970), προκειμένου οι αρμόδιοι να τα εντοπίζουν εγκαίρως βάσει του προφίλ τους και να προλαμβάνουν το φαινόμενο, που έχει λάβει γιγαντιαίες διαστάσεις στη χώρα μας. Τα χαρακτηριστικά αυτά αφορούν την υλική αποστέρηση, τη δομή της οικογένειας, την εθνικότητα, κ.ά. Ακολουθούν η γεωγραφική κατανομή του φαινομένου και προτάσεις για την αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού, στο πλαίσιο καλών πολιτικών.

Ειδικότερα, ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί έναν καινούργιο παράγοντα καθορισμού της γενικής ευημερίας των παιδιών, και πιο συγκεκριμένα της μη οικονομικής ευημερίας και ειδικότερα της 5ης διάστασης της «Ηθικής Παιδείας», του εργαλείου C.W.-SMILE². Στο πλαίσιο αυτό, κατασκευάζεται, και πιο συγκεκριμένα εξελίσσεται, ένα υπάρχον μοντέλο/εργαλείο κα-

ταγραφής της ευημερίας (Leriu, 2016· Leriu, 2015, 2019, 2022, 2023a· Leriu and Tasopoulos 2015-2016· Leriu et al., 2021, 2022a, 2022b· Tasopoulos and Leriu 2014), προκειμένου να συμπεριλάβει ως δεικτική και την ποσοτική μεταβλητή του σχολικού εκφοβισμού και αναζητούνται τυχόν σχέσεις με τους υπόλοιπους παράγοντες/δείκτες του μοντέλου. Το εργαλείο αυτό εφαρμόζεται μέσω ανώνυμων ερωτηματολογίων σε 2.293 παιδιά σε όλη την Ελλάδα. Στις κατηγορικές μεταβλητές περιλαμβάνονται η περιφέρεια, το φύλο, η ηλικία/σχολική κατηγορία, η εθνικότητα, η δομή της οικογένειας, ο διαχωρισμός σε αγροτικές και αστικές περιοχές, τα αδέρφια και η σχολική επίδοση.

Υλοποιείται η εκπόνηση μιας Πολλαπλής, Παραγοντικής Ανάλυσης Αντιστοιχιών (MCA), προκειμένου να αναζητηθεί τυχόν προφίλ παιδιών που δέχονται σχολικό εκφοβισμό και για να διερευνηθεί αν είναι ορθό μεθοδολογικά και θεωρητικά το μοντέλο που κατασκευάστηκε για την καταγραφή του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού. Πράγματι, από τη MCA προκύπτει ξεκάθαρα το συγκεκριμένο προφίλ των παιδιών που δέχονται ή θα δεχθούν στο μέλλον σχολικό εκφοβισμό και επιβεβαιώνεται ισχυρότατα η ορθότητα του μοντέλου ως του πιο κατάλληλου για την καταγραφή του σχολικού εκφοβισμού.

Άρα, ο κύριος σκοπός του άρθρου είναι να τοποθετήσει τον σχολικό εκφοβισμό ως φαινόμενο σε ένα ευρύτερο, ερευνητικό πλαίσιο στη χώρα μας, στο οποίο θα διερευνώνται και θα συζητούνται τα πολυδιάστατα χαρακτηριστικά του φαινομένου, τα οποία μάλιστα απουσίαζαν πλήρως από όλες τις προηγούμενες επιστημονικές συζητήσεις. Τα χαρακτηριστικά αυτά αφορούν την έλλειψη ευημερίας του παιδιού, δηλαδή την παιδική φτώχεια (Leriu, 2022, Κεφ.2, σ.1.970), τη δομή της οικογένειας, την εθνικότητα, κ.ά. Ένας δεύτερος σκοπός είναι η διερεύνηση της γεωγραφικής κατανομής του σχολικού εκφοβισμού στη χώρα μας και η πρόταση κατάρτισης δημόσιων πολιτικών για την άμβλυσή του.

1. Το θεωρητικό πλαίσιο

Το ερευνητικό ερώτημα που απαντάται στην παρούσα προσέγγιση είναι το πώς μπορεί να ενταχθεί ορθά ο σχολικός εκφοβισμός σε ένα οποιοδήποτε εργαλείο καταγραφής της παιδικής ευημερίας ή της έλλειψης

1. Για το αναλυτικό πλαίσιο του παρόντος άρθρου βλέπε: Leriu, E. (2023b). School bullying as a determinant of general child well-being. *Mimeo*.

2. Για το αναλυτικό πλαίσιο του εργαλείου C.W.-SMILE, βλέπε: Leriu, E. (2022). Understanding and measuring child well-being in the region of Attica, Greece: Round Four. *Child Indicators Research*, 15, 1967–2011. <https://doi.org/10.1007/s12187-022-09957-x>

αυτής [δηλαδή της παιδικής φτώχειας (Leriu, 2022, Κεφ.2, σ.1.970)].

Υπάρχει μεγάλη συζήτηση στη διεθνή βιβλιογραφία για τον ορισμό του σχολικού εκφοβισμού³. Η θυματοποίηση του εκφοβισμού ορίζεται, σύμφωνα με την πιο πρόσφατη επιστημονική συζήτηση, στους Borualogo and Casas (2023a, σ. 1.205), ως η έκθεση σε επιθετική δράση από ένα ή περισσότερα παιδιά που έχει σκοπό να βλάψει και συνεπάγεται ανισορροπία εξουσίας/δύναμης. Αυτή εκδηλώνεται μεταξύ αδελφών και συμμαθητών (Borualogo and Casas, 2023a, σ. 1.205).

Ο συλλογισμός που αναπτύσσεται παρακάτω βασίζεται στον ορισμό της παιδικής ευημερίας και φτώχειας (Λεριού, 2016:109· Leriu, 2022), του C.W.-SMILE και στον προαναφερθέντα ορισμό του εκφοβισμού. Ειδικότερα, η παιδική ευημερία⁴ (Aymerich et al., 2021· Borualogo & Casas, 2021· Caqueo-Úrizar et al., 2022· Casas et al., 2013· Casas & González-Carrasco, 2021· Dinisman et al., 2012· Gierczyk et al., 2022· Goldan, Nusser & Gebel, 2022· Gross-Manos & Bradshaw, 2022· Guhn et al., 2012· Herd, 2022· Huebner & Furlong, 2016· Jiang et al., 2021· Leto, 2021· Llosada-Gistau et al., 2015· Montserrat, Casas et al., 2015· Montserrat, Dinisman et al., 2015· Moreira et al., 2021, 2022· Rodríguez de la Vega, 2014· Savahl et al., 2017, 2021· Schonert-Reichl et al., 2011, 2013· Schutz, Sarriera & Bedin 2022· Tonon & Mikkelsen, 2022· Viñas et al., 2019) είναι ο τελικός σκοπός μιας κοινωνίας (Aristotle, 1926, 1932, 1934, 1952), που εκφράζεται ως το σύνολο της (εν δυνάμει) ευχαρίστησης (Plato, 1925, 1926) που λαμβάνουν τα παιδιά και προέρχεται από κάποιους οικονομικούς και μη οικονομικούς παράγοντες (Λιανός, 2012· Ζολώτας, 1982· Edgeworth 1881· Little, 1949, 1950· Michalos, 2015· Michalos et al., 2012· Pigou 1920· Scitovsky, 1941, 1951· Sen, 1987· Skidelsky, 2010· Smith, 1759) προσδιορισμού του τελικού σκοπού (Λεριού, 2016· Leriu, 2015, 2019, 2022, 2023a· Leriu and Tasopoulos 2015-2016· Leriu et al., 2021, 2022a, 2022b· Tasopoulos & Leriu 2014). Οι παράγοντες αυτοί μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενα επηρεασμού από τη δημόσια πολιτική (Michalos, 1978, 2017). Βάσει αυτού λοιπόν, η συνολική ή γενική, παιδική ευημερία αποτελείται από την οικονομική και τη μη οικονομική παιδική ευημερία (Leriu, 2022). Αντί-

στοιχα ορίζεται και η παιδική φτώχεια (Leriu, 2022, Κεφ.2, σ.1.970).

Ένα παιδί που δέχεται σχολικό εκφοβισμό δε δύναται να οδηγηθεί στην ευημερία, ακόμα και αν είναι ενεργοποιημένοι όλοι οι παραπάνω αναφερόμενοι παράγοντες που οδηγούν στην παιδική ευημερία, διότι ο σχολικός εκφοβισμός μπορεί να προσομοιαστεί με έλλειψη ελευθερίας. Καθότι ο Αριστοτέλης αντιμετωπίζει την ελευθερία ως την πρώτη αρχή, δηλαδή ως την αφετηρία για να οδηγηθούμε στο τελικό αγαθό της ευημερίας, μέσω της επιδίωξης άλλων ενδιάμεσων αγαθών (Λεριού 2016: 206-209), μπορούμε να θεωρήσουμε ότι το αντίθετο της ύπαρξης του σχολικού εκφοβισμού (δηλαδή η απουσία του σχολικού εκφοβισμού) είναι η αφετηρία για να εκκινήσουμε να οδηγούμαστε στο τελικό αγαθό, μέσω των ενδιάμεσων αγαθών.

Ειδικότερα ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί ένα φαινόμενο ανοίκειο, που ξεφεύγει από την τάξη του πραγματικού, ενώ εισβάλλει και περιορίζει τον υπαρκτό χώρο του παιδιού, καταλύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ελευθερία του. Εκείνο που εκφοβίζει ένα άλλο παιδί, του ασκεί βίαιη εξουσία/δύναμη, η οποία συνορεύει με την ολοκληρωτική κατάλυση της ελευθερίας του, καθώς σημαδεύει την ύπαρξή του. Δε δύναται να θεωρηθεί ένα παιδί που εκφοβίζεται στο σχολείο ως ελεύθερος άνθρωπος, διότι είναι σκλαβωμένο στον φόβο του ατόμου που του ασκεί βίαιη εξουσία. Οι ενέργειές του και οι σκέψεις του λοιπόν καθορίζονται και εκκινούν από αυτόν τον φόβο και όχι ελεύθερα. Παύει να είναι ένας ελεύθερος και ολοκληρωμένος άνθρωπος, που δε χειραγωγείται, διότι χειραγωγείται πλήρως στη βίαιη εξουσία του ατόμου που το εκφοβίζει. Η μέχρι πρότινος ελευθερία του δίνει τη θέση της στον φόβο και κάθε κατάλυση της ελευθερίας του ακυρώνει οποιαδήποτε επιδίωξη προς την ευημερία του.

Ο παράγοντας της ύπαρξης του εκφοβισμού μπορεί λοιπόν να θεωρηθεί ως ένας μη οικονομικός παράγοντας που δεν προσδιορίζει απλά την παιδική ευημερία (όπως π.χ. ο ελεύθερος χρόνος), αλλά προϋποθέτει την επίτευξη της ευημερίας του παιδιού. Μέχρι τώρα έχει αναπτυχθεί και εφαρμοστεί στην Αττική ένα εργαλείο καταγραφής και ανάλυσης της παιδικής ευη-

3. Βλέπε: Olweus, D. (1993). *Bullying at school: what we know and what we can do*. Blackwell Publishers.

Smith, P. K. (2016). Bullying: definition, types, causes, consequences, and intervention. *Social and Personality Psychology Compass*, 10(9), 519–532. <https://doi.org/10.1111/spc3.12266>

Volk, A. A., Dane, A. V. & Marini, Z. A. (2014). What is bullying? A theoretical redefinition. *Developmental Review*, 34(4), 327–343. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2014.09.001>

4. Για το αναλυτικό πλαίσιο του ορισμού βλέπε: Leriu, E. (2022). Understanding and measuring child well-being in the region of Attica, Greece: Round Four. *Child Indicators Research*, 15, 1967–2011. <https://doi.org/10.1007/s12187-022-09957-x>

μερίας. Στην παρούσα ενότητα θα επισημανθεί ότι, χωρίς την απουσία του σχολικού εκφοβισμού, δε δύνανται να αναλυθεί η παιδική ευημερία.

Επομένως, ο παράγοντας της απουσίας του σχολικού εκφοβισμού αποτελεί έναν περιορισμό του εργαλείου C.W-SMILE. Όταν ο περιορισμός ισχύει, τότε μπορεί να επιτευχθεί η ευημερία και επομένως να εφαρμοστεί το εργαλείο αυτό. Αν δεν ισχύει ο περιορισμός, τότε δε μπορεί να διερευνηθεί η ευημερία και η ανάλυση ολοκληρώνεται στο στάδιο αυτό, δηλαδή δε μπορεί να εφαρμοστεί ανάλυση ευημερίας με οποιοδήποτε εργαλείο καταγραφής της παιδικής ευημερίας. Ο περιορισμός λοιπόν του σχολικού εκφοβισμού θα έχει την ακόλουθη μορφή⁵:

(Περιορισμός) \Rightarrow

Σχολικός εκφοβισμός = 0 $\Rightarrow \nexists CW$

Σχολικός εκφοβισμός = 1 $\Rightarrow \exists CW$.

Η έκφραση αυτή ερμηνεύεται κατά τον τρόπο που ήδη προαναφέρθηκε, δηλαδή η ύπαρξη του σχολικού εκφοβισμού θα συμβολίζεται με το μηδέν και θα συνεπάγεται την αδυναμία να υπάρξει ευημερία. Η απουσία του σχολικού εκφοβισμού θα συμβολίζεται με ένα και θα συνεπάγεται τη δυνατότητα να επιτευχθεί η παιδική ευημερία. Ο περιορισμός αυτός αποτελεί τον βασικότερο περιορισμό του εργαλείου, καθώς η ισχύς του συνδέεται με τη δυνατότητα εφαρμογής του. Σε αντίθεση, άλλοι μελλοντικοί περιορισμοί, που μπορεί να παραταθούν, θα μπορούν να συνδέονται με την ορθή λειτουργία του εργαλείου καταγραφής της παιδικής ευημερίας και με τη δυνατότητα μεγιστοποίησης της παιδικής ευημερίας.

Υπό αυτές τις συνθήκες, ο περιορισμός αυτός μοιάζει με έναν «διακόπτη» του όλου συστήματος ανάλυσης και προσδιορισμού της παιδικής ευημερίας. Αν ο διακόπτης αυτός είναι «κατεβασμένος», δηλαδή δεν ισχύει ο περιορισμός, τότε δεν μπορεί να εκκινήσει η λειτουργία του συστήματος, αν είναι ανεβασμένος, τότε αρχίζει και η εκκίνηση λειτουργίας του συστήματος. Στο πλαίσιο αυτό, η απουσία του σχολικού εκφοβισμού θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα αγαθό που διαθέτει την εξίσου υψηλή σημασία που προσδίδεται και στην ευημερία. Κάτι τέτοιο όμως θα ήταν λάθος, καθώς το ύψιστο αγαθό είναι η ευημερία και η απουσία του σχολικού εκφοβισμού είναι η πρωταρχική και απαραίτητη προϋπόθεση για να οδηγηθούμε στον τελικό σκοπό ή στο ύψιστο αγαθό, δηλαδή στην παιδική ευημερία. Επομένως, η απουσία του σχολικού εκ-

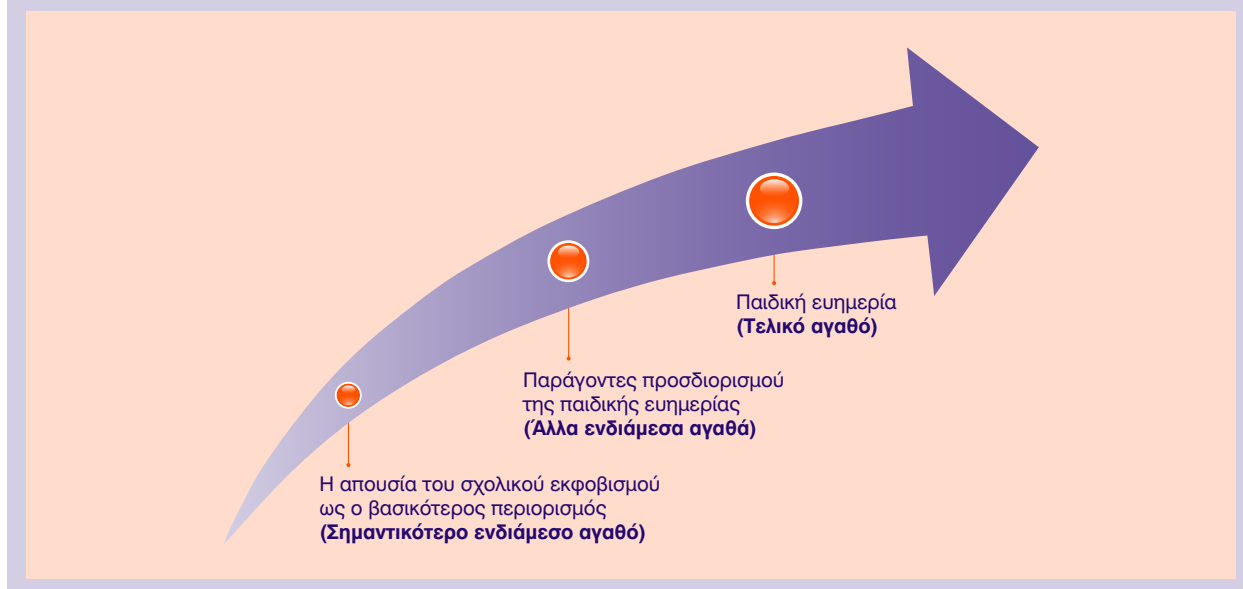
φοβισμού είναι ένα ενδιάμεσο αγαθό σημαντικότερο από τα άλλα, αλλά όχι το ύψιστο. Άρα, η απουσία του σχολικού εκφοβισμού συμβάλλει στην επίτευξη του τελικού σκοπού της παιδικής ευημερίας αλλά με έναν ιδιαίτερο τρόπο, καθώς η παρουσία του σχολικού εκφοβισμού συνεπάγεται ότι δεν μπορούμε να κάνουμε καν λόγο για αυτή την προσπάθεια επίτευξης του τελικού σκοπού. Η απουσία του σχολικού εκφοβισμού αποτελεί λοιπόν την αφετηρία για να προχωρήσει ο ερευνητής στα υπόλοιπα ενδιάμεσα αγαθά και τελικά στο ύψιστο αγαθό που είναι η παιδική ευημερία. Άρα, η ύπαρξη του εκφοβισμού δεν ακυρώνει μόνο την παιδική ευημερία αλλά ακυρώνει και όλους τους παράγοντες που προαναφέρθηκαν στον παραπάνω ορισμό, η ύπαρξη ή η απουσία των οποίων συμβάλλει στην παιδική ευημερία. Η απουσία του σχολικού εκφοβισμού, επομένως, αποτελεί εκείνο το ενδιάμεσο αγαθό η παρουσία του οποίου προϋποθέτει τη δυνατότητα να προχωρήσει ο ερευνητής στο να αναλύσει τα υπόλοιπα ενδιάμεσα αγαθά, για να οδηγηθεί στο τελικό αγαθό, δηλαδή στην ευημερία.

Σύμφωνα με το Διάγραμμα 1, η αρχή του βέλους ξεκινάει από μια αφετηρία. Αυτή είναι η απουσία του εκφοβισμού. Αν υπάρχει εκφοβισμός, δεν υπάρχει η αρχή του βέλους που οδηγεί στην παιδική ευημερία, δηλαδή, αν υπάρχει σχολικός εκφοβισμός, αυτό το βέλος δε θα σχηματιστεί ή δημιουργηθεί.

Βάσει των παραπάνω, μπορεί να τεθεί ένα κατώφλι, ως το 60% της διαμέσου, του συνόλου των παρατηρήσεων που αφορούν τον εκφοβισμό. Στη συνέχεια, μπορεί να τεθεί ένας «διακόπτης», έστω στο 50% των ατόμων, που βρίσκονται στο 60% της διαμέσου, του συνόλου των παρατηρήσεων, ή πάνω από αυτό. Ο διακόπτης αυτός αντιπροσωπεύει τον παραπάνω περιορισμό (Σχολικός εκφοβισμός=0 $\Rightarrow \nexists CW$). Ο περιορισμός όμως είναι η αφετηρία. Επομένως, πρώτα ελέγχεται κατά την ανάλυση των δεδομένων αν ο διακόπτης αυτός είναι «κατεβασμένος», δηλαδή αν υπάρχει ένα 50% ή και παραπάνω των παιδιών που έχουν συμπληρώσει το ερωτηματολόγιο, που βρίσκονται στο 60% της διαμέσου, του συνόλου των παρατηρήσεων οι οποίες αφορούν τον σχολικό εκφοβισμό, ή πάνω από αυτό και, αν αυτό ισχύει, δε θα προχωρά περαιτέρω η ανάλυση, δηλαδή δε θα εφαρμοστεί το εργαλείο μέτρησης της παιδικής ευημερίας C.W.-SMILE, που αφορά ένα σύνολο πολυ-πρισματικών δεικτών καταγραφής της παιδικής ευημερίας. Αυτός ο περιορισμός ωστόσο μπορεί να εφαρμοστεί σε οποιοδήποτε άλλο εργαλείο καταγραφής της παιδικής ευημερίας.

5. Βλέπε σχετικά Λεριού, Ε. (2016). Διδακτορική Διατριβή: «Ανάλυση των παραγόντων προσδιορισμού της κοινωνικής ευημερίας με την εφαρμογή ενός ολοκληρωμένου πλαισίου λήψης αποφάσεων.» Αθήνα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1 Η διεργασία επίτευξης της παιδικής ευημερίας

Συμπερασματικά, στην ενότητα αυτή, συμπεριλήφθηκε ο παράγοντας του σχολικού εκφοβισμού ως ένας «διακόπτης» ενός συνολικού συστήματος καταγραφής της παιδικής ευημερίας, από τον οποίο διακόπτη εξαρτάται η έναρξη της λειτουργίας του συστήματος καταγραφής.

2. Το μεθοδολογικό πλαίσιο

Στην ποσοτική έρευνα υιοθετήθηκε μια πολυεπίπεδη δειγματοληψία. Στο πρώτο επίπεδο η δειγματοληψία είναι κατά συστάδες σύμφωνα με τα γεωγραφικά όρια των περιφερειών, ήτοι η κάθε περιφέρεια συνιστά μια συστάδα. Συνολικά οι περιφέρειες στη χώρα μας είναι δεκατρείς. Στο δεύτερο στάδιο η δειγματοληψία είναι συστηματική, καθώς από την κάθε περιφέρεια επιλέχθηκαν δύο δήμοι, ένας πολύ μεγάλος (αστική περιοχή) και ένας πολύ μικρός (αγροτική, ορεινή ή νησιωτική περιοχή). Στο τρίτο στάδιο από τον κάθε δήμο επιλέχθηκαν, τυχαία από έναν κατάλογο δημοσίων σχολείων του Υπουργείου Παιδείας, τουλάχιστον ένα δημοτικό, ένα γυμνάσιο και ένα λύκειο. Η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος ενισχύεται από το γεγονός ότι η κάθε γεωγραφική περιφέρεια έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά και από το ότι το κάθε σχολείο κάθε μεγάλου ή μικρού δήμου επιλέχθηκε τυχαία. Στο τέταρτο στάδιο, τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν από μαθητές που παρακολουθούσαν τις μεγαλύτερες τάξεις του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου.

Ειδικότερα, στην ποσοτική έρευνα για τη σχολική χρονιά 2022-2023, καλύφθηκαν πλήρως όλες οι περιφέρειες (συστάδες) και οι δήμοι τους. Συνολικά, στην έρευνά μας συμμετείχαν 84 δημόσια σχολεία. Ειδικότερα, συμμετείχαν 29 Δημοτικά, 27 Γυμνάσια και 28 Λύκεια της χώρας. Το δείγμα της έρευνας, αυτού του πρώτου γύρου, είναι συνολικά 2.293 παιδιά και ειδικότερα: 480 παιδιά της ΣΤ΄ Δημοτικού, 917 παιδιά της Γ΄ Γυμνασίου και 896 παιδιά της Γ΄ Λυκείου. Τα αγόρια είναι 937 παιδιά και τα κορίτσια 1.251, ενώ 105 παιδιά δεν δήλωσαν το φύλο τους. Τα 1.870 παιδιά έχουν ως μητρική γλώσσα μόνο την ελληνική και τα 421 έχουν άλλη μητρική γλώσσα, ενώ δύο παιδιά δε δήλωσαν τη μητρική τους γλώσσα. Σε μονογονεϊκές οικογένειες με μητέρα ανήκουν 490 παιδιά, σε μονογονεϊκές με πατέρα ανήκουν 86 παιδιά και σε οικογένειες με δύο γονείς ανήκουν 1.634 παιδιά, ενώ για 83 παιδιά δεν υπάρχει αυτή η πληροφορία. Ως καλή χαρακτηρίζουν τη σχολική τους επίδοση 1.299 παιδιά, ως μέτρια 768 παιδιά και ως μη καλή 93 παιδιά, ενώ 133 παιδιά απέφυγαν να χαρακτηρίσουν τη σχολική τους επίδοση. Επίσης, δήλωσαν ότι δεν έχουν καθόλου αδέρφια 244 παιδιά, δήλωσαν ότι έχουν ακόμα ένα αδερφάκι 1.155 παιδιά, σε τρίτεκνες οικογένειες ανήκουν τα 532 παιδιά και σε πολύτεκνες τα 225 παιδιά, ενώ 137 παιδιά δε συμπλήρωσαν αυτή την πληροφορία.

Το ευρύτερο μεθοδολογικό πλαίσιο της παρούσας έρευνας είναι ίδιο με αυτό του C.W.-SMILE (βλέπε, Leriou et al., 2021). Ειδικότερα, υιοθετούνται το ίδιο μοντέλο και ερωτηματολόγιο. Το μοντέλο “C.W.-SMILE”

εξελίχθηκε προκειμένου να συμπεριλάβει τον σχολικό εκφοβισμό.

Δύο βασικοί νέοι δείκτες προστέθηκαν για να καταγραφεί το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, αλλά και για να συσχετιστεί με τους προϋπάρχοντες δείκτες του μοντέλου. Ο ένας βασικός δείκτης είναι ο «Συμμαθητές – Εκφοβισμός». Ο δεύτερος βασικός δείκτης είναι ο «Σχολείο – Εκφοβισμός». Οι δείκτες αυτοί συμπεριλαμβάνονται στη μη οικονομική ευημερία και ειδικότερα στη Διάσταση 5 του μοντέλου, «Ηθική Παιδεία» (βλέπε Λερίου, 2022).

Αναφορικά με τη στατιστική ανάλυση, λαμβάνεται ένα όριο και με τη βοήθεια αυτού του ορίου είναι εφικτό να υλοποιηθεί μέτρηση για να δοθεί ορισμένη ποσότητα στην ευημερία (σε ελεύθερη απόδοση), καταρτίζονται κατώφλια/όρια προκειμένου να μετρηθούν οι μεταβλητές που περιλαμβάνει το μοντέλο. Επομένως η στατιστική ανάλυση του παρόντος άρθρου είναι ίδια με εκείνη του C.W.-SMILE (βλέπε Λερίου et al., 2021).

Αξίζει να σημειωθεί ότι στο παρόν άρθρο εξαιτίας της συμπερίληψης του σχολικού εκφοβισμού ως ενός διακόπτη του συνολικού μοντέλου (όπως ανωτέρω ελέχθη), δε διενεργείται ανάλυση της ευημερίας.

3. Εμπειρικά ευρήματα για τον σχολικό εκφοβισμό

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται τα κυριότερα αποτελέσματα που αφορούν τον εκφοβισμό των παιδιών από τους συμμαθητές τους, για το 1ο κύμα της έρευνας. Αρχικά παρατίθεται το συνολικό ποσοστό των παιδιών-θυμάτων που βιώνουν σχολικό εκφοβισμό. Ακολουθεί η σχέση του σχολικού εκφοβισμού με άλλους παράγοντες του μοντέλου, με σκοπό τον σχηματισμό ενός πρώιμου πλαισίου σύνθεσης των χαρακτηριστικών των παιδιών που βιώνουν σχολικό εκφοβισμό. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζονται τα κυριότερα αποτελέσματα της ανάλυσης που αφορούν τον δείκτη του μοντέλου «Συμμαθητές – Εκφοβισμός».

Από την επεξεργασία των δεδομένων (μέσω του στατιστικού πακέτου SPSS), βάσει του μοντέλου, για το σχολικό έτος 2022-2023, προκύπτει για τις σχολικές κατηγορίες του Γυμνασίου και του Λυκείου (N=1.813), ότι το 32,4% των παιδιών (Πίνακας 1) στο σύνολο της χώρας, βρίσκεται κάτω από το κατώφλι, αναφορικά με τον δείκτη που καταγράφει τον εκφοβισμό που έχει δεχθεί από τους συμμαθητές του.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Ποσοστό παιδιών κάτω από το κατώφλι στον δείκτη «Συμμαθητές -Εκφοβισμός», ανά περιφέρεια, για το σχολικό έτος 2022-2023

Περιφέρεια	Συμμαθητές – Εκφοβισμός (2022-2023)
1 (Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης)	42,105
2 (Κεντρικής Μακεδονίας)	31,884
3 (Δυτικής Μακεδονίας)	40,000
4 (Ηπείρου)	34,783
5 (Θεσσαλίας)	30,178
6 (Ιονίων Νήσων)	31,579
7 (Δυτικής Ελλάδας)	32,857
8 (Στερεάς Ελλάδας)	33,043
9 (Αττικής)	31,176
10 (Πελοποννήσου)	48,810
11 (Βόρειου Αιγαίου)	29,545
12 (Νότιου Αιγαίου)	30,508
13 (Κρήτης)	22,989
Σύνολο	32,376

*p-value=0,035

Πηγή: Ίδια επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων της παρούσας, πανελλήνιας έρευνας, στο στατιστικό πακέτο SPSS.

Σύμφωνα με τον Πίνακα 1, ο εκφοβισμός που μπορεί να δεχθεί ένας μαθητής από τους συμμαθητές του έχει σχέση με την περιφέρεια ($\chi^2_{12, N=1.427} = 22,188, p = 0,035$). Ειδικότερα, υψηλότερα ποσοστά παιδιών κάτω από το κατώφλι στον δείκτη «Συμμαθητές – Εκφοβισμός» καταγράφονται στις περιφέρειες 10 (Πελοποννήσου), 1 (Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης), 3 (Δυτικής Μακεδονίας) και 4 (Ηπείρου) – 48,8%, 42,1%, 40,0% και 34,8%, αντίστοιχα.

Επίσης, σύμφωνα με τον Πίνακα 2, ο εκφοβισμός που μπορεί να δεχθεί ένας μαθητής από τους συμμαθητές του συνδέεται με το φύλο ($\chi^2_{1, N=1.373} = 10,712, p = 0,001$). Ειδικότερα, υψηλότερο ποσοστό κοριτσιών (35,2%) καταγράφεται κάτω από το κατώφλι, συγκριτικά με το αντίστοιχο ποσοστό αγοριών, ενισχύοντας τον ισχυρισμό της ανισότητας των φύλων εις βάρος των κοριτσιών στη χώρα μας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Ποσοστά παιδιών κάτω και πάνω από το κατώφλι στον δείκτη «Συμμαθητές – Εκφοβισμός», ανά φύλο, για το σχολικό έτος 2022-2023

Συμμαθητές – Εκφοβισμός	Φύλο	
	Αγόρι	Κορίτσι
Κάτω από το κατώφλι	27,0	35,2
Πάνω από το κατώφλι	73,0	64,8

* *p-value* = 0,001

Πηγή: Ιδία επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων της παρούσας, πανελληνίας έρευνας, στο στατιστικό πακέτο SPSS.

Επιπλέον, όπως απεικονίζεται στον Πίνακα 3, ο εκφοβισμός που μπορεί να δεχθεί ένας μαθητής από τους συμμαθητές του εξαρτάται από τη δομή της οικογένειας ($\chi^2_{2, N=1.383} = 14,603, p = 0,001$). Πιο συγκεκριμένα, εξαιρετικά υψηλότερο ποσοστό παιδιών (40,5%), που διαβιούν σε μονογονεϊκή οικογένεια με μητέρα, βρίσκεται κάτω από το κατώφλι, συγκριτικά με τα αντίστοιχα ποσοστά παιδιών που διαβιούν σε οικογένεια με δύο γονείς ή που διαβιούν σε μονογονεϊκή οικογένεια με πατέρα (Διάγραμμα 2).

Επιπρόσθετα, στον Πίνακα 4, αποκαλύπτεται ότι ο εκφοβισμός που μπορεί να δεχθεί ένα παιδί από τους συμμαθητές του συσχετίζεται με τη σχολική του επίδοση ($\chi^2_{2, N=1.363} = 10,327, p = 0,006$). Υψηλότερο ποσοστό παιδιών (37,7%) που αναφέρουν τη σχολική τους επίδοση ως μέτρια βρίσκεται κάτω από το κατώφλι, συγκριτικά με τα αντίστοιχα ποσοστά των παιδιών που αναφέρουν την επίδοσή τους ως καλή ή ως μη καλή.

Όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 5, ο εκφοβισμός που μπορεί να δεχθεί ένα παιδί από τους συμμαθητές του εξαρτάται από την εθνικότητα ($\chi^2_{1, N=1.426} = 5,707, p = 0,017$). Υψηλότερο ποσοστό παιδιών που έχουν άλλη, από την ελληνική, μητρική γλώσσα αναφέρουν πως αισθάνονται αυτή την περίοδο ότι τους εκφοβίζουν οι συμμαθητές τους, συγκριτικά με το ποσοστό παιδιών που αναφέρουν το ίδιο και έχουν μόνο την ελληνική ως μητρική γλώσσα.

4. Εμπειρικά ευρήματα για τη μάχη του σχολικού θεσμού ενάντια στον εκφοβισμό

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται τα κυριότερα αποτελέσματα που αφορούν τη μάχη του σχολικού θεσμού ενάντια στον εκφοβισμό, για το 1ο κύμα της έρευνας. Αρχικά παρατίθεται το συνολικό ποσοστό

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Ποσοστά παιδιών κάτω και πάνω από το κατώφλι στον δείκτη «Συμμαθητές- Εκφοβισμός», ανά δομή οικογένειας, για το σχολικό έτος 2022-2023

Συμμαθητές – Εκφοβισμός	Κατηγορίες της δομής οικογένειας		
	Μονογονεϊκή με μητέρα	Μονογονεϊκή με πατέρα	Δύο γονείς
Κάτω από το κατώφλι	40,5	25,5	29,5
Πάνω από το κατώφλι	59,5	74,5	70,5

* *p-value* = 0,001

Πηγή: Ιδία επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων της παρούσας, πανελληνίας έρευνας, στο στατιστικό πακέτο SPSS.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Ποσοστό παιδιών κάτω από το κατώφλι στον δείκτη «Συμμαθητές - Εκφοβισμός», ανά δομή οικογένειας, για το σχολικό έτος 2022-2023

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Ποσοστά παιδιών κάτω και πάνω από το κατώφλι στον δείκτη «Συμμαθητές – Εκφοβισμός», ανά κατηγορία σχολικής επίδοσης, για το σχολικό έτος 2022-2023

Συμμαθητές – Εκφοβισμός	Κατηγορίες της σχολικής επίδοσης		
	Καλή	Μέτρια	Μη καλή
Κάτω από το κατώφλι	29,1	37,7	34,3
Πάνω από το κατώφλι	70,9	62,3	65,7

* *p-value*=0,006

Πηγή: Ιδία επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων της παρούσας, πανελλήνιας έρευνας, στο στατιστικό πακέτο SPSS.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5 Ποσοστά παιδιών κάτω και πάνω από το κατώφλι στον δείκτη «Συμμαθητές – Εκφοβισμός», ανά εθνικότητα, για το σχολικό έτος 2022-2023

Συμμαθητές – Εκφοβισμός	Εθνικότητα	
	Μητρική γλώσσα η Ελληνική	Άλλη μητρική γλώσσα
Κάτω από το κατώφλι	31,0	38,9
Πάνω από το κατώφλι	69,0	61,1

* *p-value*=0,017

Πηγή: Ιδία επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων της παρούσας, πανελλήνιας έρευνας, στο στατιστικό πακέτο SPSS.

των παιδιών που αισθάνονται πως το σχολείο τους δεν τους μαθαίνει να μην εκφοβίζουν τους συμμαθητές τους. Ακολουθεί η σχέση του παράγοντα αυτού με άλλους παράγοντες του συνολικού μοντέλου. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζονται τα κυριότερα αποτελέσματα της ανάλυσης που αφορούν τον δείκτη του μοντέλου «Σχολείο – Εκφοβισμός».

Από την επεξεργασία των δεδομένων (μέσω του στατιστικού πακέτου SPSS), βάσει του μοντέλου, για το σχολικό έτος 2022-2023, προκύπτει για όλα τα παιδιά, N=2.293, (Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου) ότι το 18,0% των παιδιών (Πίνακας 6) στο σύνολο της χώρας βρίσκεται κάτω από το κατώφλι, αναφορικά με το αν αισθάνονται ότι το σχολείο τους μαθαίνει να μην εκφοβίζουν τους άλλους συμμαθητές τους. Ήτοι, βρίσκονται κάτω από το κατώφλι του δείκτη «Σχολείο – Εκφοβισμός».

Σύμφωνα με τον Πίνακα 6, το αν αισθάνεται ένας μαθητής ότι το σχολείο τού μαθαίνει να μην εκφοβίζει τους συμμαθητές του έχει σχέση με την περιφέρεια ($\chi^2_{12, N=1.890} = 46,714, p < 0,001$). Ειδικότερα, υψηλότερο ποσοστό παιδιών (31,0%) κάτω από το κατώφλι

στον δείκτη «Σχολείο – Εκφοβισμός» καταγράφεται στην περιφέρεια 4 (Ηπείρου).

Επίσης, σύμφωνα με τον Πίνακα 7, το αν αισθάνεται ένας μαθητής ότι το σχολείο τού μαθαίνει να μην εκφοβίζει τους συμμαθητές του συνδέεται με τη σχολική κατηγορία ($\chi^2_{2, N=1.890} = 122,133, p < 0,001$). Ειδικότερα, υψηλότερο ποσοστό παιδιών της σχολικής κατηγορίας του Λυκείου (29,7%) καταγράφεται κάτω από το κατώφλι, συγκριτικά με τα αντίστοιχα ποσοστά για το Γυμνάσιο και για το Δημοτικό.

Επιπρόσθετα, στον Πίνακα 8, αποκαλύπτεται το ότι αν αισθάνεται ένας μαθητής πως το σχολείο τού μαθαίνει να μην εκφοβίζει τους συμμαθητές του συσχετίζεται με τη σχολική του επίδοση ($\chi^2_{2, N=1.780} = 62,142, p < 0,001$). Υψηλότερο ποσοστό παιδιών (50,7%) που αναφέρουν τη σχολική τους επίδοση ως μη καλή βρίσκεται κάτω από το κατώφλι, συγκριτικά με τα αντίστοιχα ποσοστά των παιδιών που αναφέρουν την επίδοσή τους ως καλή ή ως μέτρια.

Επιπλέον, όπως απεικονίζεται στον Πίνακα 9, το αν αισθάνεται ένας μαθητής ότι το σχολείο τού μαθαί-

ΠΙΝΑΚΑΣ 6 Ποσοστό παιδιών κάτω από το κατώφλι στον δείκτη «Σχολείο – Εκφοβισμός», ανά περιφέρεια, για το σχολικό έτος 2022-2023

Περιφέρεια	Σχολείο – Εκφοβισμός (2022-2023)
1 (Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης)	19,6
2 (Κεντρικής Μακεδονίας)	26,2
3 (Δυτικής Μακεδονίας)	4,5
4 (Ηπείρου)	31,0
5 (Θεσσαλίας)	12,2
6 (Ιονίων Νήσων)	18,2
7 (Δυτικής Ελλάδας)	21,1
8 (Στερεάς Ελλάδας)	18,4
9 (Αττικής)	17,4
10 (Πελοποννήσου)	9,4
11 (Βόρειου Αιγαίου)	10,2
12 (Νότιου Αιγαίου)	18,8
13 (Κρήτης)	17,4
Σύνολο	18,0

*p-value < 0,001

Πηγή: Ίδια επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων της παρούσας, πανελληνίας έρευνας, στο στατιστικό πακέτο SPSS.

νει να μην εκφοβίζει τους συμμαθητές του εξαρτάται από τη δομή της οικογένειας ($\chi^2_{2, N=1.832} = 7,090$, $p = 0,029$). Πιο συγκεκριμένα, υψηλότερο ποσοστό παιδιών (22,1%) που διαβιούν σε μονογονεϊκή οικο-

γένεια με μητέρα βρίσκεται κάτω από το κατώφλι, συγκριτικά με τα αντίστοιχα ποσοστά παιδιών που διαβιούν σε οικογένεια με δύο γονείς ή που διαβιούν σε μονογονεϊκή οικογένεια με πατέρα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7 Ποσοστά παιδιών κάτω και πάνω από το κατώφλι στον δείκτη «Σχολείο – Εκφοβισμός», ανά σχολική κατηγορία, για το σχολικό έτος 2022-2023

Σχολείο – Εκφοβισμός	Σχολικές κατηγορίες		
	ΣΤ Δημοτικού	Γ Γυμνασίου	Γ Λυκείου
Κάτω από το κατώφλι	4,5	15,3	29,7
Πάνω από το κατώφλι	95,5	84,7	70,3

* $p\text{-value} < 0,001$

Πηγή: Ιδία επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων της παρούσας, πανελλήνιας έρευνας, στο στατιστικό πακέτο SPSS.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8 Ποσοστά παιδιών κάτω και πάνω από το κατώφλι στον δείκτη «Σχολείο – Εκφοβισμός», ανά κατηγορία σχολικής επίδοσης, για το σχολικό έτος 2022-2023

Συμμαθητές – Εκφοβισμός	Κατηγορίες της σχολικής επίδοσης		
	Καλή	Μέτρια	Μη καλή
Κάτω από το κατώφλι	14,3	20,6	50,7
Πάνω από το κατώφλι	85,7	79,4	49,3

* $p\text{-value} < 0,001$

Πηγή: Ιδία επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων της παρούσας, πανελλήνιας έρευνας, στο στατιστικό πακέτο SPSS.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9 Ποσοστά παιδιών κάτω και πάνω από το κατώφλι στον δείκτη «Σχολείο – Εκφοβισμός», ανά δομή οικογένειας, για το σχολικό έτος 2022-2023

Συμμαθητές – Εκφοβισμός	Κατηγορίες της δομής οικογένειας		
	Μονογονεϊκή με μητέρα	Μονογονεϊκή με πατέρα	Δύο γονείς
Κάτω από το κατώφλι	22,1	10,5	17,2
Πάνω από το κατώφλι	77,9	89,5	82,8

* $p\text{-value} = 0,029$

Πηγή: Ιδία επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων της παρούσας, πανελλήνιας έρευνας, στο στατιστικό πακέτο SPSS.

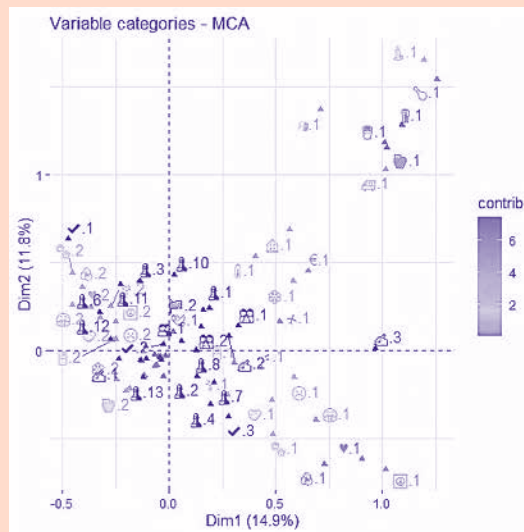
5. Σχολικός εκφοβισμός και φτώχεια: ποσοτικά ευρήματα της πολλαπλής, παραγοντικής ανάλυσης αντιστοιχιών (MCA) – Προφίλ παιδιών

Προκειμένου να διερευνηθεί αν σχηματίζεται κάποια ομάδα παιδιών που βρίσκονται κάτω από το κατώφλι του δείκτη «Συμμαθητές – Εκφοβισμός» του συνολικού μοντέλου και να εξερευνηθούν περαιτέρω τα χαρακτηριστικά αυτής της ομάδας των παιδιών, υλοποιήθηκε η Multiple Correspondence Analysis (MCA). Ειδικότερα, η υλοποίηση της MCA δύναται να επιβεβαιώσει αν το μοντέλο που αναπτύχθηκε είναι το καταλληλότερο ή όχι για να καταγραφεί ο σχολικός εκφοβισμός. Πιο συγκεκριμένα, αν δεν προκύπτει προφίλ παιδιών που να αφορά τον δείκτη «Σχολείο – Συμμαθητές», θα πρέπει να αναζητηθεί άλλο, νέο μοντέλο.

Στην ενότητα αυτή, λοιπόν, υλοποιείται η εκπόνηση μιας Πολλαπλής, Παραγοντικής Ανάλυσης Αντιστοιχιών (MCA), μέσω της γλώσσας προγραμματισμού R, προκειμένου να αναζητηθούν τυχόν προφίλ παιδιών που δέχονται σχολικό εκφοβισμό και για να διερευνηθεί αν είναι ορθό, μεθοδολογικά και θεωρητικά, το μοντέλο που κατασκευάστηκε για την καταγραφή του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού. Πράγματι από την MCA προκύπτει ξεκάθαρα το συγκεκριμένο προφίλ των παιδιών (Διάγραμμα 3) που δέχονται ή θα δεχθούν στο μέλλον σχολικό εκφοβισμό και επιβεβαιώνεται ισχυρότατα η ορθότητα του μοντέλου ως του πιο κατάλληλου για την καταγραφή του σχολικού εκφοβισμού.

Σύμφωνα με το Διάγραμμα 3, όπως αυτό προέκυψε ως αποτέλεσμα από την εκπόνηση της MCA, με τη χρήση ανοικτού κώδικα, και σύμφωνα με τα συνολικά ευρήματα της MCA δεξιά του άξονα 2 (ο κάθετος άξονας) είναι ομαδοποιημένα τα παιδιά που τείνουν, καταρχάς, να στερούνται την κατάλληλη διατροφή σε ποιοτικούς και ποσοτικούς όρους (τρία γεύματα, φρούτα, γάλα, κρέας), επίσης να δηλώνουν απογοητευμένα από τις προσπάθειες του σχολείου τους στην καλλιέργεια της ηθικής τους παιδείας, όπως για παράδειγμα στο να μαθαίνουν να μην εκφοβίζουν τους συμμαθητές τους και, σε λίγο μικρότερο βαθμό, διαβιών σε κρύο σπίτι, με επικίνδυνη ή καθόλου θέρμανση, έχουν βιώσει παρατεταμένες περιόδους χωρίς ηλεκτροδότηση στο σπίτι τους, έχουν φιλοξενηθεί για μακροχρόνιες περιόδους μακριά από το σπίτι τους για σοβαρούς λόγους και σε ακόμα μικρότερο βαθμό δεν έχουν επαρκή, ποιοτικό ελεύθερο χρόνο, δεν έχουν τη δυνατότητα να παίξουν στην ύπαιθρο και περνούν πολλές ώρες σε οθόνες. Τα παιδιά αυτά επίσης ανήκουν κυρίως σε μονογονεϊκά νοικοκυριά με μητέρα, και αναφέρουν τη σχολική τους επίδοση ως μέτρια ή ως μη καλή. Ουσιαστικά,

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3 Πολλαπλή, παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών (MCA), αναφορικά με το σχολικό έτος 2022-2023 (άξονες 1 και 2)

Πηγή: Ίδια επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων της παρούσας, πανελλήνιας έρευνας, με τη χρήση ανοικτού κώδικα και ειδικότερα με τη Γλώσσα Προγραμματισμού R.

Σημείωση για τις ενεργές μεταβλητές:

- 1 Κάτω από το κατώφλι
- 2 Πάνω από το κατώφλι

ΠΙΝΑΚΑΣ 10 Ερμηνεία των συμβόλων των συμπληρωματικών μεταβλητών του Διαγράμματος 3

Συμπληρωματικές μεταβλητές

Σύμβολο	Ερμηνεία
🏠	Περιφέρεια*
✓	Σχολική κατηγορία **
👤	Φύλο ***
👨👩👧	Δομή οικογένειας****
📚	Σχολική επίδοση *****

* Για την αντιστοιχία των τιμών της μεταβλητής «Περιφέρεια» βλέπε Πίνακα 1.

** 1: Δημοτικό, 2: γυμνάσιο, 3: λύκειο

***1: αγόρι, 2: κορίτσι

****1: μονογονεϊκή οικογένεια με μητέρα,

2: μονογονεϊκή με πατέρα, 3: δύο γονείς

*****1: καλή, 2: μέτρια, 3: μη καλή.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11 Ερμηνεία συμβόλων των ενεργών μεταβλητών του Διαγράμματος 3

Ενεργές μεταβλητές

Σύμβολο	Ερμηνεία
	Ίντερνετ
	Κρύο
	Θέρμανση
	Ρεύμα
	Σπίτι
	Τρία γεύματα
	Φρούτα
	Γάλα
	Κρέας
€	Εργασία
	Υγεία
	Συμπάθεια
	Αγάπη ανθρώπων
	Σχολείο – Εκφοβισμός
	Συμμαθητές – Εκφοβισμός
	Αγάπη ζώων
	Αγάπη φύσης
	Αξίες
	Αλληλεγγύη
	Ελεύθερος χρόνος
	Ύπαιθρος
	Διακοπές
	Οθόνες

Σημείωση: 1 Κάτω από το κατώφλι
2 Πάνω από το κατώφλι.

αυτό το προφίλ των παιδιών (Διάγραμμα 3) αντανάκλα ότι ο σχολικός εκφοβισμός ακολουθεί τα παιδιά με δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, πιο συγκεκριμένα τα παιδιά που διαβιώνουν υπό καθεστώς φτώχειας. Τα παιδιά δηλαδή που, εξαιτίας της σκληρής καθημερινότητας που έχουν να αντιμετωπίσουν, μοιάζουν πιο αδύναμα και ευάλωτα στα μάτια των συμμαθητών τους. Την ίδια στιγμή, τα ίδια παιδιά, δείχνουν εξαι-

ρετικά απογοητευμένα από τη προσπάθεια που κάνει το σχολείο στην ηθική παιδεία, ίσως εξαιτίας και των συμπεριφορών που δέχονται από τους συμμαθητές τους, οι οποίες δεν προσιδιάζουν με τις ανώτερες, πανανθρώπινες αξίες, ήτοι με την ηθική παιδεία (Διάγραμμα 3, Πίνακες 10 και 11).

6. Χαρτογράφηση του σχολικού εκφοβισμού στην Ελλάδα

Στην ενότητα αυτή υλοποιείται μια χαρτογράφηση αναφορικά με τη γεωγραφική έκταση του σχολικού εκφοβισμού στη χώρα μας και αναφορικά με τη γεωγραφική ένταση των προσπαθειών αντιμετώπισης του φαινομένου από τον σχολικό θεσμό.

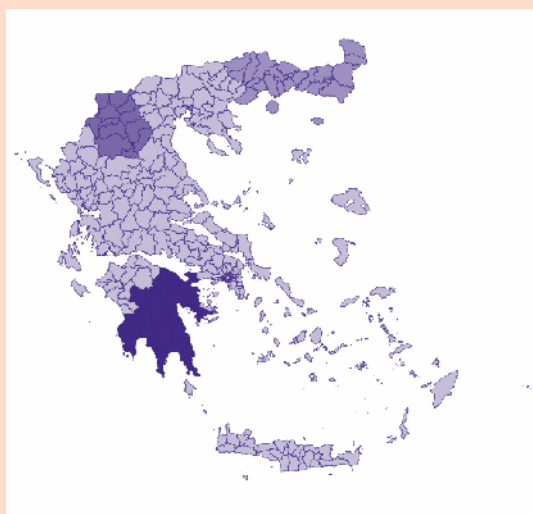
Σύμφωνα με τον Χάρτη 1, το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, κορυφώνεται στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, ενώ καλύτερη θέση συγκριτικά με όλες τις περιφέρειες κατέχει η Περιφέρεια Κρήτης. Ειδικότερα, το φαινόμενο στις διάφορες περιφέρειες διαβαθμίζεται ανάλογα με τα χρώματα του χάρτη. Εκεί που τα χρώματα είναι εντονότερα το πρόβλημα είναι μεγαλύτερο, ενώ εκεί όπου τα χρώματα εξασθενούν το πρόβλημα είναι μικρότερου βαθμού. Επομένως, οι λήπτες αποφάσεων πολιτικών αντιμετώπισης του σχολικού εκφοβισμού θα πρέπει να δώσουν ιδιαίτερη έμφαση στις περιφέρειες με τα σκούρα χρώματα του χάρτη.

Όμοια στον Χάρτη 2, με τα σκούρα χρώματα αποτυπώνονται οι περιοχές, όπου τα περισσότερα παιδιά αισθάνονται πως δε γίνονται προσπάθειες, από τον σχολικό θεσμό, αντιμετώπισης του προβλήματος. Παρατηρούμε ότι στην Περιφέρεια Ηπείρου εμφανίζεται το πιο σκούρο χρώμα. Ενώ η περιφέρεια που προσπαθεί σκληρότερα από τις υπόλοιπες στη μάχη κατά του σχολικού εκφοβισμού είναι η Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας.

Ο δύο χάρτες, συνδυαστικά, υποδηλώνουν ότι δεν αρκεί να λαμβάνουμε απλώς μέτρα κατά του σχολικού εκφοβισμού και να εφησυχάζουμε, αλλά θα πρέπει, σε ετήσια βάση, να διενεργείται έρευνα αναφορικά με το κατά πόσο αυτά τα μέτρα έχουν αποδώσει, σε ποιο βαθμό και ποιες περιφέρειες θα πρέπει να εντείνουν και άλλο τις προσπάθειές τους, στη μάχη κατά του εκφοβισμού.

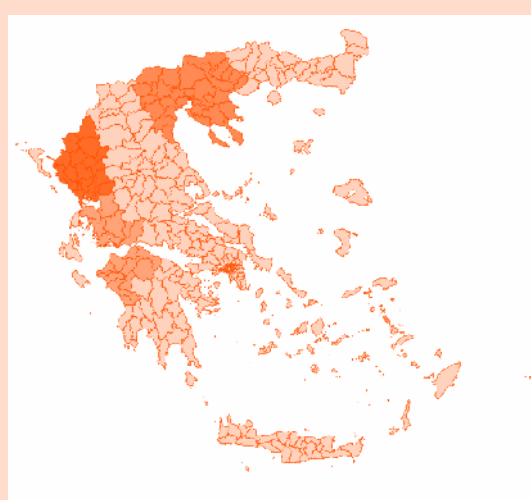
Η γεωγραφική κατανομή του παρόντος άρθρου αποτελεί ένα δυνατό εργαλείο στα χέρια των ληπτών αποφάσεων πολιτικής, καθότι τους κατευθύνει ως προς τη χωρική διάσταση, η οποία έχει μεγάλη σημασία κατά την εκπόνηση σχεδίων δράσης. Οποιοδήποτε σχέδιο δράσης για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού καταρτιστεί θα πρέπει να δίδει ιδιαίτερη

ΧΑΡΤΗΣ 1 Χαρτογράφηση του ποσοστού παιδιών κάτω από το κατώφλι, αναφορικά με τον δείκτη του μοντέλου «Συμμαθητές – Εκφοβισμός»
Γεωγραφική κατανομή του σχολικού εκφοβισμού, Ελλάδα (Σχολικό έτος 2022-2023)

Πηγή: Ιδία επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων της παρούσας, πανελληνίας έρευνας, με τη δημιουργία γεωγραφικής βάσης δεδομένων και ανάλυσής τους στο λογισμικό πρόγραμμα QGIS.

ΧΑΡΤΗΣ 2 Χαρτογράφηση του ποσοστού παιδιών κάτω από το κατώφλι, αναφορικά με τον δείκτη του μοντέλου «Σχολείο – Εκφοβισμός»
Γεωγραφική κατανομή της προσπάθειας κατά του σχολικού εκφοβισμού, Ελλάδα (Σχολικό έτος 2022-2023)

Πηγή: Ιδία επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων της παρούσας, πανελληνίας έρευνας, με τη δημιουργία γεωγραφικής βάσης δεδομένων και ανάλυσής τους στο λογισμικό πρόγραμμα QGIS.

έμφαση στα παιδιά των περιφερειών που απεικονίζονται με τα σκουρότερα χρώματα στους δύο ανωτέρω χάρτες.

Στο πλαίσιο αυτό ο σχολικός εκφοβισμός θα πρέπει κυρίως να αντιμετωπιστεί σε τοπικό επίπεδο, παρά σε εθνικό. Στη βάση του λοιπόν, το πρόβλημα θα πρέπει να επιλυθεί σε επίπεδο περιφέρειας, αλλά ο συντονισμός των προσπαθειών θα πρέπει να γίνει σε εθνικό επίπεδο.

7. Συζήτηση – Πολιτικές

Από τα ποσοστά επάνω και κάτω από το κατώφλι στους διάφορους δείκτες του μοντέλου που καταρτίστηκε στην παρούσα έρευνα (Πίνακες 1-9), παρατηρούμε ότι ο σχολικός εκφοβισμός είναι φυλετικός, ενώ εκδηλώνεται περισσότερο σε κορίτσια και σε φτωχά παιδιά. Επομένως, ο σχολικός εκφοβισμός έχει τρεις άξονες γύρω από τους οποίους περιστρέφεται: την εθνικότητα, το φύλο και την φτώχεια. Αυτό το τρίπτυχο παρατηρούμε ότι διατρέχει όλα τα ευρήματα της παρούσας μελέτης που συσχετίζονται με τον εκφοβισμό. Τα

παιδιά που διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να καταστούν θύματα εκφοβισμού από συμμαθητές τους είναι καταρχάς όσα έχουν μεταναστεύσει στην Ελλάδα από άλλες χώρες, τα κορίτσια και τα παιδιά που βιώνουν υλική στέρηση. Ίσως ο ρατσισμός να συνδέεται μέσω κάποιου ακαθόριστου σχήματος με τον σχολικό εκφοβισμό. Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνονται βεβαίως και από έρευνες για τον σχολικό εκφοβισμό σε άλλες χώρες. Ειδικότερα, όσον αφορά τη φτώχεια, σύμφωνα με τον Tiliouine (2015) αποδεικνύεται, αναφορικά με την Αλγερία, ότι η θυματοποίηση από τον σχολικό εκφοβισμό είναι περισσότερο παρούσα μεταξύ των παιδιών που ανήκουν σε λιγότερο προνομιούχες οικογένειες. Επίσης, σύμφωνα με τους Chen et al. (2021) αποκαλύπτεται ότι η παιδική αποστέρηση που παρουσιάζεται στις φτωχές οικογένειες του Χονγκ Κονγκ αυξάνει τον κίνδυνο για τη θυματοποίηση από τον σχολικό εκφοβισμό. Εξάλλου, σύμφωνα με τους Bradshaw et al. (2009), η υψηλή συγκέντρωση παιδικής φτώχειας αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για περισσότερο σχολικό εκφοβισμό. Ενώ, αναφορικά με την εθνικότητα, σύμφωνα με τους Fu, Land & Lamb (2013) διαπιστώνεται, μεταξύ άλλων, για τις ΗΠΑ ότι

τα παιδιά άλλης εθνικότητας, όπως οι Αφροαμερικανοί, εμφανίζουν επίμονα υψηλότερες εντάσεις θυματοποίησης από τον σχολικό εκφοβισμό με την πάροδο του χρόνου.

Εμβαθύνοντας στην ανάλυση, αποκαλύπτεται ότι υψηλό κίνδυνο διατρέχουν επίσης τα παιδιά των μονογονεϊκών οικογενειών με μητέρα. Εξαιτίας ίσως της κοινωνικής προκατάληψης ότι τα παιδιά που δε διαβιούν στο ίδιο σπίτι και με τον πατέρα τους είναι πιο απροστάτευτα, μοιάζουν πιο ευάλωτα και άρα πιο εύκολα θύματα στα μάτια των θυτών. Βεβαίως και αυτό το εύρημα επιβεβαιώνεται από τους Fu, Land & Lamb. (2013), όπου αποκαλύπτεται πως και τα παιδιά μονογονεϊκών νοικοκυριών εμφανίζουν επίμονα υψηλότερες εντάσεις θυματοποίησης από τον σχολικό εκφοβισμό με την πάροδο του χρόνου.

Το σημαντικότερο εύρημα αυτής της μελέτης, το οποίο κινητοποιεί τους αρμόδιους φορείς να δράσουν προς συγκεκριμένη κατεύθυνση για να αποτρέψουν ακόμα μια θυματοποίηση, είναι το συγκεκριμένο προφίλ παιδιών, το οποίο προκύπτει τόσο καθαρά και ολοκληρωτικά στην παρούσα έρευνα. Ήτοι, όπως ήδη ελέγχθη, τα παιδιά-θύματα ανήκουν σε μονογονεϊκές οικογένειες με μητέρα, ζουν σε σπίτια με κρύο και υγρασία, έχουν βιώσει παρατεταμένες διακοπές της ηλεκτροδότησης, στερούνται ποιοτικά και ποσοτικά την κατάλληλη διατροφή, δηλώνουν απογοητευμένα από τις προσπάθειες του σχολείου τους στην καλλιέργεια της ηθικής τους παιδείας, περνούν πολύ χρόνο σε οθόνες και χαρακτηρίζουν τη σχολική τους επίδοση ως μέτρια. Αυτά τα χαρακτηριστικά των παιδιών που συνάδουν με την παιδική αποστέρηση που περιγράφεται στους Chen et al. (2021) είναι εξαιρετικά σημαντικά, καθώς βοηθούν τους αρμόδιους φορείς να τα εντοπίζουν πριν θυματοποιηθούν και να προλαμβάνουν μέσω κατάλληλων πολιτικών, με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποτρέψουν τη θυματοποίησή τους στο μέλλον.

Οι οθόνες μοιάζουν να είναι το καταφύγιο των παιδιών που θυματοποιούνται. Οι πολλές ώρες, που σπαταλούν στις οθόνες κατά τον ελεύθερο χρόνο τους τα παιδιά που έχουν δεχθεί σχολικό εκφοβισμό, επεξηγούνται επαρκώς από το γεγονός ότι ίσως τα παιδιά αυτά κλείνουν στον εαυτό τους, απομονώνονται και βρίσκουν διέξοδο στις οθόνες, με ό,τι αρνητικό αυτό συνεπάγεται για την ευρύτερη μη οικονομική τους ευημερία.

Μέσω της γεωγραφικής κατανομής του φαινομένου, διαπιστώνεται σαφώς ότι οι λήπτες αποφάσεων πολιτικής θα πρέπει, εκτός από το συγκεκριμένο προφίλ παιδιών που προαναφέρθηκε, να λάβουν υπόψη τους και τη χωρική διάσταση του φαινομένου. Μόνο έτσι θα καταρτιστούν καλές και αποτελεσματικές

πολιτικές, στο πλαίσιο της μάχης κατά του σχολικού εκφοβισμού.

Η Πολλαπλή, Παραγοντική Ανάλυση Αντιστοιχιών επιβεβαιώνει μέσω των αποτελεσμάτων της ότι το μοντέλο που κατασκευάστηκε για την καταγραφή του φαινομένου του εκφοβισμού στη χώρα μας είναι πολύ ισχυρό και, συνακόλουθα, το πιο κατάλληλο. Ήτοι, επαληθεύεται η ορθότητα του θεωρητικού και μεθοδολογικού πλαισίου, αλλά και του ευρύτερου, αναλυτικότερου πλαισίου ανάλυσης της παρούσας μελέτης. Ειδικότερα, προκύπτει ισχυρή στατιστική σημαντικότητα στις μεταβλητές, ενώ το παραγοντικό μοντέλο που υιοθετήθηκε έχει τέσσερις κύριους άξονες, που εξηγούν το 37,5% της ολικής αδράνειας.

Για την αντιμετώπιση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού θα πρέπει να συνεργαστούν λήπτες αποφάσεων πολιτικής από διαφορετικά μετερίζια, καθώς, όπως έγινε φανερό, ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί ένα πολυδιάστατο φαινόμενο. Ο συντονισμός αυτής της συνεργασίας θα πρέπει να υλοποιηθεί σε εθνικό επίπεδο, ενώ οι δράσεις να εξειδικευτούν στο κάθε διαφορετικό τοπικό επίπεδο. Καθώς ο σχολικός εκφοβισμός συσχετίζεται με τη φτώχεια (και την οικονομική και τη μη οικονομική), επιλέγοντας πολιτικές για την αντιμετώπισή της, ουσιαστικά εξαλείφεται και ο σχολικός εκφοβισμός. Άλλες πολιτικές θα πρέπει να στοχεύουν στην ενημέρωση των μαθητών και στην εκπαίδευση εκείνη που θα τους καταστήσει ωραίους εσωτερικά ανθρώπους. Ειδικότερα, το να μην ασκεί ένα παιδί εκφοβισμό είναι κάτι που διδάσκεται, όπως ακριβώς διδάσκεται σε ευρύτερο πλαίσιο η ηθική παιδεία. Μέσω της έξεως, δηλαδή μέσω της συνεχούς εξάσκησης σε καλές πράξεις, τελικά οι καλές πράξεις καταλήγουν να γίνονται δεύτερη φύση ενός παιδιού, δηλαδή συνήθεια/εθισμός/έθος, ακριβώς όπως μέσω της έξεως, δηλαδή μέσω των διαρκών ασκήσεων, ένα παιδί μαθαίνει να επιλύει για παράδειγμα ένα συγκεκριμένο αριθμητικό πρόβλημα. Επομένως, τροποποιώντας τα σχολικά προγράμματα σπουδών, έτσι ώστε οι μαθητές να διδάσκονται λιγότερες δεξιότητες και περισσότερα που να αφορούν την ηθική τους παιδεία, χτίζονται τα γερά θεμέλια για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού (Tasopoulos and Leriou, 2014).

Συμπερασματικά, ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα διαχρονικό φαινόμενο με πολλές και διαφορετικές διαστάσεις, ενώ τα θύματα είναι τα φτωχά και εν γένει τα ευάλωτα παιδιά. Όπως προκύπτει, το φαινόμενο θα πρέπει να καταγράφεται σε τακτική, διαχρονική βάση προκειμένου να αξιολογείται η ένταση ή η αποκλιμάκωσή του, αλλά και η αποτελεσματικότητα των δράσεων για την αντιμετώπισή του και να συγκρίνονται διαχρονικά τα δεδομένα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Λεριού, Ε. (2016). *Ανάλυση των παραγόντων προσδιορισμού της κοινωνικής ευημερίας με την εφαρμογή ενός ολοκληρωμένου πλαισίου λήψης αποφάσεων*. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα. <https://doi.org/10.12681/eadd/39270>

Λιανός, Π., Θεόδωρος (2012). *Η Πολιτική Οικονομία του Αριστοτέλη*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Ζολώτας, Ε. Ξενοφών (1982). *Οικονομική Μεγέθυνση και Φθίνουσα Κοινωνική Ευημερία*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, *Αρχείο Μελετών και Ομιλιών* 47.

Ξενογλωσση

Aristotle (1926). *The "art" of rhetoric* (J. H. Freese, Trans.). Harvard University Press.

Aristotle (1932). *Politics* (H. Rackham, Trans.). Harvard University Press.

Aristotle (1934). *Nicomachean ethics* (H. Rackham, Trans.). Harvard University Press.

Aristotle (1952). *The Athenian constitution, the Eudemian ethics, on virtues and vices* (H. Rackham, Trans.). Harvard University Press.

Aymerich, M., Cladellas, R., Castelló, A. et al. (2021). The Evolution of Life Satisfaction Throughout Childhood and Adolescence: Differences in Young People's Evaluations According to Age and Gender. *Child Indicators Research*, 14, 2347–2369. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09846-9>

Borualogo, I.S. & Casas, F. (2023a). Sibling Bullying, School Bullying, and Children's Subjective Well-Being Before and During the COVID-19 Pandemic in Indonesia. *Child Indicators Research* 16, 1203–1232. <https://doi.org/10.1007/s12187-023-10013-5>

Borualogo, I.S. & Casas, F. (2023b). Bullying Victimization and Children's Subjective Well-being: A Comparative Study in Seven Asian Countries. *Child Indicators Research*, 16, 1–27. <https://doi.org/10.1007/s12187-022-09969-7>

Borualogo, I. S. & Casas, F. (2021). Subjective well-being of bullied children in Indonesia. *Applied Research Quality Life*, 16, 753–773. <https://doi.org/10.1007/s11482-019-09778-1>

Bradshaw, C. P., Sawyer, A. L. & O'Brennan, L. M. (2009). A Social Disorganization Perspective on Bullying-Related Attitudes and Behaviors: The Influence of School Context. *American Journal of Community Psychology*, 43(3–4), 204–220. <https://doi.org/10.1007/s10464-009-9240-1>

Caqueo-Urizar, A., Atencio, D., Urzúa, A. et al. (2022). Integration, Social Competence and Life Satisfaction: the Mediating Effect of Resilience and Self-Esteem in Adolescents. *Child Indicators Research*. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09907-z>

Casas, F., Bello, A., González, M. & Aliqué, M. (2013). Children's subjective well-being measured using a composite index: What impacts Spanish first-year secondary education students' subjective well-being? *Child Indicators Research*, 6(3), 433–460. doi:10.1007/s12187-013-9182-x

Casas, F. & González-Carrasco, M. (2021). Satisfaction with meaning in life: A metric with strong correlations to the hedonic and eudaimonic well-being of adolescents. *Child Indicators Research*. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09826-z>

Chen, J.K., Wang, Z., Wong, H. et al. (2021). Child Deprivation as a Mediator of the Relationships between Family Poverty, Bullying Victimization, and Psychological Distress. *Child Indicators Research*, 14, 2001–2019. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09835-y>

Dinisman, T., Montserrat, C. & Casas, F. (2012). The subjective well-being of Spanish adolescents: Variations according to different living arrangements. *Children and Youth Services Review*, 34(12), 2374–2380. doi:10.1016/j.childyouth.2012.09.005

Edgeworth, F. Y. (1881). *Mathematical physics*. London: Kegan Paul & Co.

Fu, Q., Land, K.C. & Lamb, V.L. (2013). Bullying Victimization, Socioeconomic Status and Behavioral Characteristics of 12th Graders in the United States, 1989 to 2009: Repetitive Trends and Persistent Risk Differentials. *Child Indicators Research*, 6, 1–21. <https://doi.org/10.1007/s12187-012-9152-8>

Gierczyk, M., Charzyńska, E., Dobosz, D., Hetmańczyk, H. & Jarosz, E. (2022). Subjective Well-Being of Primary and Secondary School Students During the COVID-19 Pandemic: A Latent Profile Analysis. *Child Indicators Research*. <https://doi.org/10.1007/s12187-022-09952-2>

Goldan, J., Nusser, L. & Gebel, M. (2022). School-related Subjective Well-being of Children with and without Special Educational Needs in Inclusive Classrooms. *Child Indicators Research*. <https://doi.org/10.1007/s12187-022-09914-8>

Grané, A., Albarrán, I. & Arribas-Gil, A. (2020). Constructing a Children's Subjective Well-Being Index: an Application to Socially Vulnerable Spanish Children. *Child Indicators Research*, 13, 1235–1254. <https://doi.org/10.1007/s12187-019-09692-w>

Gross-Manos, D. & Bradshaw, J. (2022). The Association Between the Material Well-Being and the Subjective Well-Being of Children in 35 Countries. *Child Indicators*, 15, 1–33. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09860-x>

Guhn, M., Schonert-Reichl, K. A., Gadermann, A. M., Marriott, D., Pedrini, L., Hymel, S. & Hertzman, C. (2012). Well-being in middle childhood: An assets-based population-level research-to-action project. *Child Indicators Research*, 5(2), 393–418. doi:10.1007/s12187-012-9136-8

Herd, S.M. (2022). Synthesising Hedonic and Eudaimonic Approaches: A Culturally Responsive Four-Factor Model of Aggregate Subjective Well-Being for Hong Kong Children. *Child Indicators Research*. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09901-5>

Huebner, E. S. & Furlong, M. (2016). Measuring students' well-being. Στο S. M. Suldo (Ed.), *Promoting student happiness: Positive psychology interventions in schools*. New York: Guilford Publications.

Jiang, C., Ren, Q., Jiang, S., Wang, L., Dong, L. & Wang, M. (2021). Association Between Objective and Subjective Deprivation and Health-Related Quality of Life Among Chinese Adolescents: Hope as a Moderator. *Child Indicators Research*, 14, 2417–2432. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09851-y>

- Leriu, E. (2015). Comparison of the neoclassical school of welfare and the school of new welfare economics. *Archives of Economic History*, 27(2), 37–46. ISSN 1108–7005
- Leriu, E. (2019). The child poverty factor as a constraint in a model of overall welfare: The case of Greece. *Social Cohesion and Development*, 14(1), 21–31. ISSN 1790-9368. <https://doi.org/10.12681/scad.25764>
- Leriu, E. (2022). Understanding and measuring child well-being in the region of Attica, Greece: Round Four. *Child Indicators Research*, 15, 1967–2011. <https://doi.org/10.1007/s12187-022-09957-x>
- Leriu, E. (2023a). Understanding and measuring child well-being in the region of Attica, Greece: Round Five. *Child Indicators Research*. DOI: 10.1007/s12187-023-10030-4
- Leriu, E. (2023b). School bullying as a determinant of general child well-being. *Mimeo*
- Leriu, E. & Tasopoulos, A. (2015–2016). Pigou Proposals for Maximizing General Welfare: Timeless Application in the Hellenic Economy and Results under the Perspective of the Current Economic Crisis. *Statistical Review, Journal of the Greek Statistical Association*, Vol.: 11–12, 130–141, ISSN: 1791–1745. (Economic Policy: Special issue in honor of Professor Ioannis Vavouras)
- Leriu, E., Kazani, A., Kollias, A. & Paraskevopoulou, C. (2021). Understanding and measuring child well-being in the region of Attica, Greece: Round one. *Child Indicators Research*, 14, 1–51. <https://doi.org/10.1007/s12187-020-09770-4>
- Leriu, E., Kollias, A. & Anastasopoulou, A. (2022a). Understanding and Measuring Child Well-Being in the Region of Attica, Greece: Round Two. *Child Indicators Research*, 15, 315–347. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09863-8>
- Leriu, E., Kollias, A., Anastasopoulou, A. & Katranis, A. (2022b). Understanding and Measuring Child Well-Being in the Region of Attica, Greece: Round Three. *Child Indicators Research*, 15, 1295–1311. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09910-4>
- Leto, I. V., Loginova, S. V., Varshal, A. & Slobodskaya, H. R. (2021). Interactions between family environment and personality in the prediction of child life satisfaction. *Child Indicators Research*, 14, 1345–1363. <https://doi.org/10.1007/s12187-020-09798-6>
- Little, I. M. D. (1949). The foundations of welfare economics. *Oxford Economic Papers*, 1(2), 227–246.
- Little, I. M. D. (1950). *A critique of welfare economics*. Clarendon Press.
- Llosada-Gistau, J., Montserrat, C. & Casas, F. (2015). The subjective well-being of adolescents in residential care compared to that of the general population. *Children and Youth Services Review*, 52, 150–157. doi:10.1016/j.chilyouth.2014.11.007
- Michalos, A. C. (1978). *Foundations of Decision-making*. Ottawa: Canadian Library of Philosophy.
- Michalos, A. C. (2015). Ancient views on the quality of life. Στο *Ancient views on the quality of life* (pp. 1–90). Springer. ISBN: 978-3-319-16525-7. DOI: 10.1007/978-3-319-16525-7_1
- Michalos, A. C. (2017). *How good policies and business ethics enhance good quality of life. The selected works of Alex C. Michalos*. Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-50724-8>
- Michalos, A. C., Creech, H., Swayze, N., Kahlke, M. P., Buckler, C. & Rempel, K. (2012). Measuring knowledge, attitudes and behaviours concerning sustainable development among tenth grade students in Manitoba. *Social Indicators Research*, 106(2), 213–238. doi:10.1007/s11205-011-9809-6
- Montserrat, C., Casas, F. & Moura, J. F. (2015). Children's subjective well-being in disadvantaged situations. Στο *Theoretical and empirical insights into child and family poverty* (pp. 111–126). Springer. doi:10.1007/978-3-319-17506-5_7
- Montserrat, C., Dinisman, T., Bălăţescu, S., Grigoraş, B. A. & Casas, F. (2015). The effect of critical changes and gender on adolescents' subjective well-being: Comparisons across 8 Countries. *Child Indicators Research*, 8(1), 111–131. doi:10.1007/s12187-014-9288-9
- Moreira, A. L., Yunes, M. Â. M., Nascimento, C. R. R. & Bedin L. M. (2021). Children's subjective well-being, peer relationships and resilience: An integrative literature review. *Child Indicators Research*. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09843-y>
- Moreira, A.L., Sarriera, J.C., Martins, L.F., Bedin, L.M., Yunes, M.Â.M., Cassarino-Perez, L. & Zibetti, M.R. (2022). Psychometric Properties of Children's Subjective Well-Being Scales: a Multigroup Study Investigating School Type, Gender, Age and Region of Children in the South and Southeast Regions of Brazil. *Child Indicators Research*. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09909-x>
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: what we know and what we can do*. Blackwell Publishers.
- Plato (1925). *The Statesman, Philebus, Ion* (H. N. Fowler & W. R. M. Lamb, Trans.). Harvard University Press.
- Plato (1926). *Laws Books VII–XII* (R. G. Bury, Trans.). Harvard University Press.
- Pigou, A. C. (1920). *The economics of welfare*. McMillan and Co.
- Rees, G. & Bradshaw, J. (2018). Exploring Low Subjective Well-Being Among Children Aged 11 in the UK: an Analysis Using Data Reported by Parents and by Children. *Child Indicators Research*, 11, 27–56. <https://doi.org/10.1007/s12187-016-9421-z>
- Rodriguez de la Vega, L. (2014). Quality of life and child subjective well-being in Spain by Ferrán Casas and Armando Bello (coordinators). *Applied Research Quality Life*, 9, 133–134. <https://doi.org/10.1007/s11482-013-9285-z>
- Savahl, S., Casas, F. & Adams, S. (2017). Children's subjective well-being: Multi-group analysis among a sample of children from two socio-economic status groups in the Western Cape, South Africa. *Child Indicators Research*, 10(2), 473–488. doi:10.1007/s12187-016-9392-0
- Savahl S., Casas, F. & Adams, S. (2021). The Structure of children's subjective well-being. *Frontiers in Psychology*. 12:650691. doi: 10.3389/fpsyg.2021.650691
- Sbroglio Rizzotto, J. & Aniceto França, M.T. (2021). Does Bullying Affect the School Performance of Brazilian Students? An Analysis Using Pisa 2015. *Child Indicators Research*, 14, 1027–1053. <https://doi.org/10.1007/s12187-020-09790-0>
- Schonert-Reichl, K. A., Rowcliffe, P., Jaramillo, A., Foulkes, K., Thomson, K. & Goessling, K. (2011). *Middle childhood inside and*

out: *The psychological and social worlds of Canadian children ages 9–12, Full report*. Vancouver.

Schonert-Reichl, K. A., Guhn, M., Gadermann, A. M., Hymel, S., Sweiss, L. & Hertzman, C. (2013). Development and validation of the Middle Years Development Instrument (MDI): Assessing children's well-being and assets across multiple contexts. *Social Indicators Research*, 114(2), 345–369. doi:10.1007/s11205-012-0149-y

Schutz, F.F., Sarriera, J.C. & Bedin, L.M. (2022). Subjective Well-being of Brazilian Children Over Time: Comparing Children's Worlds 1st and 3rd Wave of 10 and 12-year-olds Samples. *Child Indicators Research*. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09908-y>

Scitovsky, T. (1941). A note on welfare propositions in economics. *The Review of Economic Studies*, 9(1), 77–88.

Scitovsky, T. (1951). The state of welfare economics. *The American Economic Review*, 41(3), 303–315.

Sen, A. (1987). *On ethics and economics*. Basil Blackwell.

Skidelsky, R. (2010). *Keynes: The return of the master*. PublicAffairs.

Smith, A. (1759). *The theory of moral sentiments*. Oxford University Press.

Smith, P. K. (2016). Bullying: definition, types, causes, consequences, and intervention. *Social and Personality Psychology Compass*, 10(9), 519–532. <https://doi.org/10.1111/spc3.12266>

Tasopoulos, A. & Leriou, E. (2014). A new multidimensional model of ethics educational impact on welfare. *Journal of Neural Parallel and Scientific Computations*, 22(4), 595–608. ISSN 1061–5369

Tiliouine, H. (2015). School Bullying Victimization and Subjective Well-Being in Algeria. *Child Indicators Research*, 8, 133–150. <https://doi.org/10.1007/s12187-014-9286-y>

Tonon, G. & Mikkelsen, C. (2022). Childhood Geography: a study about Children's Satisfaction with Housing in Buenos Aires Province, Argentina. *Child Indicators Research*, 15, 399–414. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09893-2>

Viñas, F., Casas, F., Abreu, D. P., Alcantara, S. C. & Montserrat, C. (2019). Social disadvantage, subjective well-being and coping strategies in childhood: The case of Northeastern Brazil. *Children and Youth Services Review*, 97, 14–21. doi:10.1016/j.childyouth.2017.06.012

Volk, A. A., Dane, A. V. & Marini, Z. A. (2014). What is bullying? A theoretical redefinition. *Developmental Review*, 34(4), 327–343. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2014.09.001>

Πρόσφατες Μελέτες και Εκθέσεις που έχουν εκδοθεί από το ΚΕΠΕ

ΜΕΛΕΤΕΣ

- No 84 Κ. Λοΐζου, *Οι διαστάσεις του προβλήματος των μη εξυπηρετούμενων δανείων και η ελληνική περίπτωση κατά την περίοδο 2002Q4-2019Q1*. Αθήνα, 2022.
- No 83 Ε. Αθανασίου, Α. Κώτση και Ε. Ι. Νίτση, *Εξαγωγές αγαθών της Ελλάδας: Επιδόσεις, εξειδίκευση και διαφοροποίηση*. Αθήνα, 2022.
- No 82 Τ. Tsekeris and S. Papaioannou, *Agglomeration economies and productivity in the EU regions*. Athens 2021.
- No 81 Αικ. Τσούμα, Ι. Κουντούρη, Φ. Οικονόμου, Γ. Παναγόπουλου και Γ. Σκίντζη, *Ειδικοί φόροι κατανάλωσης στα καπνικά προϊόντα και τα αλκοολούχα ποτά στην Ελλάδα: Έσοδα και ελαστικότητες*. Αθήνα, 2020.
- No 80 Ι. Κωνσταντακοπούλου, Τ. Μαγδαληνού και Γ. Σκίντζη, *Διερεύνηση του εξωτερικού εμπορίου και της ανταγωνιστικότητας των εξαγωγών των χωρών της Ευρωζώνης*. Αθήνα, 2019.
- No 79 Φ. Οικονόμου, Χ. Τριαντόπουλου, *Οικονομική κρίση και καταθέσεις: Ελλάδα και Νότιος Ευρώπη*. Αθήνα, 2018.
- No 78 S. Papaioannou, T. Tsekeris and Ch. Tassis, *Regional and sectoral efficiency of the Greek economy: Measurement and determinants*. Athens, 2017.
- No 77 Ι. Rezioti, *Non-linear adjustment in the Greek milk market*. Athens, 2016.
- No 76 Ι. Κωνσταντακοπούλου, *Ανάλυση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου: Κλαδική ανάλυση, συγκριτικά πλεονεκτήματα, εξαγωγές και οικονομική ανάπτυξη, 2000-2014*. Αθήνα, 2015.
- No 75 Τζ. Καβουνίδη, Ι. Χολέζα, *Οι διαδρομές των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας*. Αθήνα, 2013.
- No 74 Σ. Παπαϊωάννου, *Οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα: Τάσεις και μεσοπρόθεσμες προοπτικές*. Αθήνα, 2013.
- No 73 Ε. Α. Kaditi, *Analysis of the Greek food supply chain*. Athens, 2012.
- No 72 Θ. Π. Λιανού, Τ. Καβουνίδη, *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα*. Αθήνα, 2012.
- No 71 Α. Koutroulis, *Finance and economic growth: The case of Greece 1960-2005*. Athens, 2011.
- No 70 Τ. Tsekeris, *Travel consumption and market competition in Greece*. Athens, 2010.
- No 69 Ι. Ρεζίτη, *Η διαδικασία μετακύλισης τιμής στον ελληνικό αγροδιατροφικό τομέα: Η περίπτωση των οπωροκηπευτικών*. Αθήνα, 2010.
- No 68 Κ. Αθανασούλη, *Η επαγγελματική μετάβαση των πτυχιούχων των Φιλοσοφικών Σχολών*. Αθήνα, 2010.
- No 67 Κ. Ευστρατόγλου, *Αξιολόγηση της επαγγελματικής κατάρτισης ανέργων στην Ελλάδα*. Αθήνα, 2009.
- No 66 Ρ. Ι. Κ. Prodromidis, *The spatial distribution of male and female employment and unemployment in Greece*. Athens, 2008.
- No 65 Γ. Παναγόπουλου, *Βασιλεία II: Περιγραφή και Συνέπειες για το Τραπεζικό Σύστημα*. Αθήνα, 2008.
- No 64 Μ. G. Arghyrou, *The effects of the accession of Greece to the EMU: Initial estimates and future prospects*. Athens, 2006.
- No 63 Ρ. Ι. Κ. Prodromidis, *A regional analysis of declared incomes in Greece*. Athens, 2006.
- No 62 Σ. Σπαθή, *Σύγκριση των αεροπορικών και ακτοπλοϊκών μεταφορών στις γραμμές εσωτερικού. Οικονομική εκτίμηση της ζήτησης*. Αθήνα, 2005.

- No 61 Κ. Ν. Κανελλόπουλου σε συνεργασία Π. Παπακωνσταντίνου, *Οικονομικές διαστάσεις της κατάρτισης ενηλίκων*. Αθήνα, 2005.
- No 60 Θ. Τερροβίτη, *Παραγωγή και χρήση των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών στην Ελλάδα: Σημασία και επιπτώσεις*. Αθήνα, 2005.
- No 59 Αν. Λαμπροπούλου, *Η ελληνική γεωργία στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον*. Αθήνα, 2005.
- No 58 Μ. Παποπούλου, *Technological change and corporate strategy in the Greek banking industry*. Athens, 2005.
- No 57 Σ. Χανδρινού, σε συνεργασία Κ. Αλτίνογλου και Α. Πεπέ, *Εξέλιξη των ΜΜΕ στη χώρα μας: Εκτίμηση και σύγκριση της αποδοτικότητας και ευελιξίας των ΜΜΕ και των μεγάλων μεταποιητικών παραγωγικών μονάδων*. Αθήνα, 2005.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

- No 83 *Βραχυχρόνια μίσθωση ακινήτων στην Ελλάδα*, των Ε. Αθανασίου και Α. Κώτση. Αθήνα, 2022.
- No 82 *Η επίδραση του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα και στην ΕΕ*, του Β. Μισσού. Αθήνα, 2021.
- No 81 *Τεχνολογίες Πληροφόρησης και Επικοινωνίας και ηλεκτρονικό εμπόριο στην Ελλάδα*, των Α. Κοντόλαιμου, Ε. Κόρρα και Γ. Σκίντζη. Αθήνα, 2021.
- No 80 *Ελληνική μεταποίηση: Εξελίξεις, προοπτικές και προκλήσεις πολιτικής*, των Α. Κουτρούλη (συντονιστή), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Α. Κώτση και Ι. Χολέζα. Αθήνα, 2018.
- No 79 *Εξελίξεις και προοπτικές της ναυπηγικής βιομηχανίας*, των Ε. Αθανασίου και Α. Κουτρούλη. Αθήνα, 2018.
- No 78 *Αξιολόγηση επιλεγμένων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που αφορούν στον ανταγωνισμό και οι επιπτώσεις τους σε βασικά οικονομικά μεγέθη*, των Ρ. Καραγιάννη, Α. Κώτση (συντονιστριών), Ε. Αθανασίου, Ε.Ι. Νίτση, Ι. Χολέζα. Αθήνα, 2017.
- No 77 *Ο πολιτισμικός και ο θρησκευτικός τουρισμός ως συνιστώσες του εθνικού τουριστικού προϊόντος*, των Ν. Βαγιονή και Σ. Σκούλτσου. Αθήνα, 2016.
- No 76 *The emigration of Greeks and diaspora engagement policies for economic development*, by J. Cavouridis. Athens, 2016.
- No 75 *General Government Spending Review, 2013-2016: An analysis framework for Future Spending Reviews in Greece*, by Y. Monogios, E. I. Nitsi (coordinators), J. N. Anastassakou, I. Cholezas, N. C. Kanellopoulos, R. Karagiannis, I. Konstantakopoulou, V. Lychnaras and Th. Tsekeris. Athens, 2016.
- No 74 *Εμπορευματικές μεταφορές και ανάπτυξη διεθνών εφοδιαστικών κόμβων στην Ελλάδα*, του Θ. Τσέκερη. Αθήνα, 2016.
- No 73 *Αποτίμηση της απελευθέρωσης σε είκοσι επιλεγμένα επαγγέλματα*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2016.
- No 72 *Προτάσεις για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην Ελλάδα*, του Β. Καφούρου. Αθήνα, 2015.
- No 71 *Βαθμός απελευθέρωσης των επαγγελματιών και αναμενόμενες επιπτώσεις*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη, Σ. Παπαϊωάννου και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2015.
- No 70 *The economies of the Western Balkans: Transition, growth and prospects for EU Accession*, by R. Panagiotou. Athens, 2012.
- No 69 *Η εξίσωση των ορίων συνταξιοδότησης των γυναικών προς τα αντίστοιχα των ανδρών: Σημασία και επιπτώσεις*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού, Α. Κώτση. Αθήνα, 2012.
- No 68 *Αεροπορικές μεταφορές και αεροδρόμια στην Ελλάδα: Σύγχρονες εξελίξεις, οικονομική σημασία και αποδοτικότητα*, των Θ. Τσέκερη και Κ. Βογιατζόγλου. Αθήνα, 2011.

- No 67 *Συνθήκες αγοράς και ανταγωνισμός στην ελληνική οικονομία*, Μελετητικής Ομάδας ΚΕΠΕ, επιμέλεια Κ. Κανελλόπουλος. Αθήνα, 2011.
- No 66 *Ξενοδοχεία πολυτελείας στην Ελλάδα: Δυναμική και αναπτυξιακές δυνατότητες*, των Ν. Βαγιονή, Ε. Κασμάτη, Β. Καφούρου. Αθήνα, 2011.
- No 65 *Αγορά εργασίας: Εξελίξεις και αρχές πολιτικής*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου, Κ. Αθανασούλη, Κ. Ευστρατόγλου, Γ. Παναγόπουλου, Π. Παπακωνσταντίνου, Π.Κ. Προδρομίδη. Αθήνα, 2010.
- No 64 *Μισθός, συντάξιμος χρόνος και συνθήκες εργασίας δημόσιου και ιδιωτικού τομέα*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου και Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2010.
- No 63 *Μεταφορές και Οικονομία: Συμβολή, τάσεις και προοπτικές στην Ελλάδα με έμφαση στις χερσαίες μεταφορές*, των Θ. Τσέκερη και Αικ. Τσούμα. Αθήνα, 2010.
- No 62 *Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία*, των Σ. Σπαθή, Σ. Καραγιάννη, Ν. Γεωργικόπουλου. Αθήνα, 2010.
- No 61 *Το κοινωνικό κεφάλαιο στην Ελλάδα*, του Η. Πούπου. Αθήνα, 2010.
- No 60 *Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα*, των Ε. Καδίτη και Ε. Νίτση. Αθήνα, 2010.
- No 59 *Size, profile and labour market analysis of immigration in Greece*, by K. Kanellopoulos, M. Gregou and A. Petralias. Athens, 2009.
- No 58 *Η εξέλιξη και προβληματισμός για την βιωσιμότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος*, της Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2009.
- No 57 *Οικονομική και δημογραφική βιωσιμότητα του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού και Α. Κώτση. Αθήνα, 2009.
- No 56 *Πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις: Εμπόριο υπηρεσιών*, του Β. Νότη. Αθήνα, 2008.
- No 55 *FYROM's transition: From Yugoslavia to the European Union?*, by R. Panagiotou. Athens, 2008.
- No 54 *Αναπτυξιακή διαδικασία και μακροχρονιότερες εξελίξεις στην οικονομική συμπεριφορά και στις οικονομικές συνθήκες*, του Λ. Αθανασίου. Αθήνα, 2007.
- No 53 *Τουριστική ανάπτυξη στην Ελλάδα και τη Μεσόγειο: Μια συγκριτική ανάλυση*, των Ν. Βαγιονή και Β. Καφούρου. Αθήνα, 2007.
- No 52 *Χρηματοδότηση και ασφάλιση εξαγωγικών πιστώσεων*, του Κλ. Β. Ευστρατόγλου. Αθήνα, 2007.
- No 51 *Ο ενεργειακός τομέας στην Ελλάδα: Τάσεις και προοπτικές*, του Νικηφ. Μανωλά. Αθήνα, 2007.
- No 50 *Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα στην ΕΕ-15 και δυνατότητες εφαρμογής του στην Ελλάδα*, των Αθ. Θ. Μπαλφούσια και Κ. Ν. Κωτσή. Αθήνα, 2007.
- No 49 *Αγροτικό εμπόριο Ελλάδας-Βαλκανικών χωρών: Συγκριτικό πλεονέκτημα και ανταγωνιστικότητα*, του Π. Παρασκευαΐδη. Αθήνα, 2006.
- No 48 *Η επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα: Εξελίξεις και προοπτικές*, του Κ. Κάρμα. Αθήνα, 2006.
- No 47 *Μέθοδοι και στρατηγικές αναδιάρθρωσης και ιδιωτικοποίησης του σιδηροδρόμου και των λιμένων Πειραιώς και Θεσσαλονίκης*, του Δ. Θ. Αθανασακόπουλου. Αθήνα, 2006.
- No 46 *Η ελληνική γεωργία ενώπιον των νέων συνθηκών και θεσμικού πλαισίου*, της Κ. Παχάκη, σε συνεργασία Π. Τονικίδου. Αθήνα, 2006.
- No 45 *Europe and the international economic environment in 2005: Recent developments and outlook*, by S. Savva-Balfoussia, E. Athanassiou, S. Karagiannis and A. Tsouma. Athens, 2006.
- No 44 *Ο συστημικός μετασχηματισμός των βαλκανικών χωρών και οι εξελίξεις στις οικονομικές ανταλλαγές με την Ελλάδα*, των Ν. Βαγιονή, Β. Καφούρου και Ε. Παναγιώτου. Αθήνα, 2005.
- No 43 *Εξελίξεις στην αγορά κατοικιών*, της Στ. Χειμωνίτη-Τερροβίτη. Αθήνα, 2005.

Οικονομικές εξελίξεις

